

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**AFRİKA'DAKİ BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİNDE FİKİRLERİN ROLÜ:
NKRUMAH VE NYERERE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BEYZA ESENDAĞ

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET ÖZTÜRK

AKSARAY 2022

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

AFRİKA'DAKİ BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİNDE FİKİRLERİN ROLÜ:
NKRUMAH VE NYERERE ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BEYZA ESENDAĞ

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET ÖZTÜRK

AKSARAY 2022

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 6 (altı) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Beyza
Soyadı : ESENDAĞ
Bölümü : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
İmza :
Teslim tarihi : / / 2022

TEZİN

Türkçe Adı : Afrika'daki Bütünleşme Hareketlerinde Fikirlerin Rolü: Nkrumah ve Nyerere Örneği

İngilizce Adı : The Role of Ideas in Integration Movements in Africa: The Case of Nkrumah and Nyerere

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Beyza ESENDAĞ

İmza:

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Beyza Esendağ tarafından hazırlanan “*Afrika’deki Bütünleşme Hareketlerinde Fikirlerin Rolü: Nkrumah ve Nyerere Örneği*” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Aksaray Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İMZA

Danışman: (Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Öztürk)

(Uluslararası Siyaset, Aksaray Üniversitesi)

.....

Üye: (Doç. Dr. İsmail Şahin)

(Uluslararası İlişkiler, Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

.....

Üye: (Doç. Dr. Osman Okumuş)

(Tarih Eğitimi, Aksaray Üniversitesi)

.....

Tez Savunma Tarihi: 01/06/2022

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU

İmza

TEŞEKKÜR

Tez çalışmasının yürütülmesi esnasında vaktini ve rehberliğini esirgemeyip, tüm sorularıma sabırla cevap veren Değerli Hocam ve Danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZTÜRK'e, sabrını ve maddi-manevi desteğini esirgemeyen annem Zeliha'ya ve babam Erkan'a, katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AFRİKA'DAKİ BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİNDE FİKİRLERİN
ROLÜ: NKRUMAH VE NYERERE ÖRNEĞİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Beyza ESENDAĞ, Aksaray 2022

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; Afrika ülkelerinin dekolonizasyon sürecinden sonra bağımsızlıklarını garanti altına almak ve kendilerini Avrupalı ülkelere karşı korumak amacıyla giriştikleri bütünleşmeye (entegrasyona) dair iş birliği sürecinde fikirlerin rolünü özellikle Ganalı lider Kwame Nkrumah ve Tanzanyalı lider Julius Nyerere üzerinden araştırmaktır. Çalışmada; kıtada en önemli bütünleşme girişimleri olan Pan-Afrikanizm ve Afrika Birliği Örgütü ile Afrika'dan da desteğin verildiği Bağılantısızlık Hareketi gibi oluşumlarda fikirlerin önemli bir yeri olduğu savı, Nkrumah ve Nyerere üzerinden yapılan liderlik incelemesi ile teyit edilmiştir. Daha çok birincil kaynakların tercih edildiği çalışmada; sırasıyla bütünleşmeye yönelik kuramsal çerçeve çizilmiş, üç bütünleşme girişimi (Pan-Afrikanizm, Afrika Birliği Örgütü ve Bağılantısızlık Hareketi) incelenmiş ve Nkrumah ve Nyerere'nin kıtada bütünleşmeye yönelik fikirleri üzerinden lider incelemesi de yapılmıştır. Ayrıca söz konusu bütünleşme çabalarında Afrika'da fikirleriyle öne çıkan diğer görüşlere yer verilerek kıta ülkelerinin ve liderlerinin bu oluşumlara karşı olan genel istek ve çekinceleri de incelenmiştir. Yapılan araştırma, yıllar boyu başka ülkelerin boyunduruğu altında yaşayan devletlerin egemenliklerini supranasyonel bir örgüte devretme konusunda temkinli olduklarını göstermiştir. Özellikle Nkrumah ve Nyerere'nin fikirleriyle, Bağılantısızlık Hareketi, Pan-Afrikanizm ve Afrika Birliği Örgütü gibi bütünleşmelerin başlamasında önemli roller üstlendikleri gözlenmiştir. Bu aynı zamanda bütünleşmelerde fikirlerin rolünün önemini vurgulayan bir örnek incelemeyi teşkil eder.

Bilim Kodu : 114101

Anahtar Kelimeler : Afrika Bütünleşmesi, Bağımsızlık, Bağılantısızlık, Pan-Afrikanizm, Nkrumah, Nyerere

Sayfa Adedi : 133

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZTÜRK

AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
THE ROLE OF IDEAS IN INTEGRATION MOVEMENTS IN
AFRICA: THE CASE OF NKRUMAH AND NYERERE

(M. A. Thesis)

Beyza ESENDAĞ, 2022

ABSTRACT

The aim of this study; To investigate the role of ideas, primarily through Ghanaian leader Kwame Nkrumah and Tanzanian leader Julius Nyerere, in the integration process of African countries to guarantee their independence after the decolonization process and to protect themselves against European countries. In the study; The assertion that ideas have an important place in formations such as Pan-Africanism and the African Unity Organization, which are the most important integration initiatives in the continent, and the Non-Aligned Movement, which also receives support from Africa, has been confirmed by the leadership review conducted through Nkrumah and Nyerere. In the study, in which primary sources were preferred; A theoretical framework for integration was drawn respectively, three integration initiatives (Pan-Africanism, African Unity Organization, and Non-Aligned Movement) were examined, and a leader review was made on the ideas of Nkrumah and Nyerere for integration in the continent. Besides, the general wishes and reservations of the continental countries and their leaders against these formations were examined by giving place to other opinions that came to the fore with their ideas in Africa in the said integration efforts. It was observed that they played an important role in the initiation of integrations such as the Non-Aligned Movement, Pan-Africanism, and the Organization of African Unity, especially with the ideas of Nkrumah and Nyerere. This also constitutes a case study highlighting the importance of the role of ideas in integrations.

Science Code : 114101

Key Worlds : African Integration, Independence, Non-Aligned, Pan-Africanism, Nkrumah, Nyerere,

Page Number : 133

Supervisor : Assistant Professor Mehmet ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
BÜTÜNLEŞME OLGUSUNUN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ.....	4
1.1. Bütünleşme Kavramının Tanımı.....	4
1.2. Bütünleşmenin Araç ve Amaçları	8
1.3. Bütünleşmenin Farklı Türleri	9
1.3.1. Ekonomik Bütünleşme.....	9
1.3.2. Sosyal Bütünleşme	13
1.3.3. Siyasal Bütünleşme	13
1.4. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Bütünleşme Teorileri.....	15
1.4.1. Federalizm	15
1.4.2. Güvenlik Toplulukları	17

1.4.3. Fonksiyonalizm (İşlevselcilik)	20
1.4.4. Neo-Fonksiyonalizm (Yeni İşlevselcilik)	22
1.4.5. Konstrüktivizm (Sosyal İnşacılık)	25
1.5. Afrika’da Kimlik İnşası ve Fikirlerin Rolü.....	28
İKİNCİ BÖLÜM	33
AFRİKA’DAKİ BÜTÜNLEŞME ÇABALARININ KÖKENİ.....	33
2.1. Pan-Afrikanizm Fikrinin Doğuşu	34
2.2. W.E.B DuBois ve Marcus Aurelius Garvey Karşıtlığı	36
2.3. Bağlantısızlık Hareketi ve Üçüncü Dünya’da Yükselen Görüşler	41
2.4. Afrika Birliği Örgütü’nün Kuruluşu	49
2.5. Afrika Birliği	54
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	59
NKRUMAH VE NYERERE’NİN LİDERLİK TARZLARI VE BÜTÜNLEŞME ÇABALARINDA ROLLERİ	59
3.1. Liderlik Yaklaşımları Işığında Nkrumah ve Nyerere’nin Liderlik Vasıfları ve Siyasi Görüşleri.....	59
3.1.1 Liderlik Yaklaşımları	59
3.1.2. Nkrumah’ın Liderlik Stili ve Politik-İdeolojik Yönü	63
3.1.3. Nyerere’nin Liderlik Stili ve Politik-İdeolojik Yönü	70
3.2. Nkrumah ve Nyerere’nin Bütünleşme Girişimlerindeki Rollerini.....	78
3.2.1. Nkrumah’ın Bağlantısızlık Hareketi’ne Yaklaşımı	78
3.2.2. Nyerere’nin Bağlantısızlık Hareketi’ne Yaklaşımı.....	81
3.2.3. Nkrumah’ın Pan-Afrikanizm ve Afrika Birliği Örgütü’ne Katkısı.....	84
3.2.4. Nyerere’nin Pan-Afrikanizm ve Afrika Birliği Örgütü’ne Katkısı.....	93
SONUÇ	98

KAYNAKÇA 101

TEZ DEĞERLENDİRME FORMU 119

KISALTMALAR

A.A.T.U.F	: Tüm Afrika Ticaret Birliği Federasyonu / All-African Trade Union Federation
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEC	: Afrika Ekonomik Topluluğu / Africa Economic Community
AMU	: Arap-Mağrip Birliği / Arab Maghrep Union
AT	: Afrika Topluluğu
AU	: Afrika Birliği / African Union
AUO	: Afrika Birliği Örgütü / African Union Organization
BM	: Birleşmiş Milletler
CEN-SAD	: Batı ve Kuzey Merkezi Afrika-Sahra lkeleri Topluluğu / Community of Sahel-Saharan States
COMECON	: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi / Council for Mutual Economic Assintance
EAC	: Doğu Afrika Topluluğu / East African Community
ECCAS	: Orta Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu / Economic Community of Central African States
ECOWAS	: Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu / Economic Community of West African States
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması / General Agreement on Tariffs and Trade
IGAD	: Kalkınmaya Yönelik Hkmetlerarası Otorite / The Intergovernmental Authority on Devolopment

NATO : Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü / North Atlantic Treaty Organization

NEPAD : Afrika Kalkınması İçin Yeni Ortaklık / New Partnership for Africa's Development

PAFMECA : Doğu ve Orta Afrika Pan-Afrika Özgürlük Hareketi / Pan-African Freedom Movement for East and Central Africa

PAFMECSA: Doğu, Orta ve Güney Afrika Pan-Africa Özgürlük Hareketi / Pan-African Freedom Movement East, Central and South Africa

SADC : Güney Afrika Kalkınma Topluluğu / Southern African Development Community

WASU : Batı Afrika Öğrenci Birliği / West African Students Union

WANS : Batı Afrika Ulusal Sekreterliği / West African National Secretariat

WTO : Dünya Ticaret Örgütü / World Trade Organization

GİRİŞ

Dünyada iş gücüne olan ihtiyacın azalarak yerini hammadde ve pazar arayışına bıraktığı yeni bir düzen coğrafi keşiflerle birlikte ortaya çıkmış ve Avrupa'nın yeni ticari yolları bulmak için başlattığı bu keşif hareketi, adına *sömürgecilik* denilen yeni bir olguyu ortaya çıkarmıştır (Özensoy, 2019). *Sömürgecilik*, güçlü bir devletin zayıf devletler üzerindeki hammadde ve emeği maddi ve manevi çıkarları doğrultusunda kullanması olarak tanımlanmıştır (Gündüz, 2016: 763). Sömürgeciliğe dayalı bu yeni dünya düzeninden Afrika Kıtası ciddi şekilde etkilenmiştir. Avrupalı devletlerin Afrikalı ülkelerdeki ham maddeyi ve iş gücünü sürekli olarak kullanma isteği Afrika Kıtası'nın gelişimine ciddi boyutta engel oluşturmuştur. Afrikalı ülkelerinin zamanla bu düzene itirazı beraberinde bağımsızlıklarını getirmiştir (Şahin ve Beyhan, 2021).

Yeni bağımsızlığını kazanmış Afrika devletleri, gerek dış aktörlerin tehdidi altında gerekse kendi devletleri içerisinde farklı grupların birbirleri ile çatışmalarına engel olamayarak güvenlik zafiyeti yaşar hale gelmişlerdir. Bu güvenlik açığı ülkeleri iş ve güç birliği yapmaya ve örgütsel bir kurumsallaşma sürecine itmiş ve kıta çapında birliğe olan ihtiyacı hızlandırmıştır (Erenel ve Caymaz, 2014). Afrika coğrafyasında genel olarak bakıldığında çatışmaları önleyici ve barışı teşvik edici kıtasal kapasitenin olmaması ve kıtasal örgütlenmelerin yok düzeyinde olması, devletlerin bu boşluğu doldurma içerisine girmesine sebebiyet vermiştir (Karagül ve Arslan, 2014: 89). Bu anlamda bağımsızlıktan sonra gelen *dekolonizasyon* süreci ile birlikte Afrika ülkelerinin giriştikleri iş birliği arayışı, bütünleşme hareketleri olarak yeni bir anlam kazanmıştır (Şahin ve Beyhan, 2021).

Literatürde Afrika'da gelişen bu süreci bütünleşme teorileri üzerinden açıklamaya çalışan ve sürece yön veren Pan-Afrikanizm gibi ideolojileri, Afrika Birliği gibi Afrika merkezli örgütlenmelerle ilişkilendiren birçok çalışma bulunmaktadır. Bütünleşmenin hangi unsurlar etrafında gerçekleşmesi gerektiği tartışmalarından doğan bütünleşme teorileri bu anlamda çalışmaların kuramsal çerçevesini çizer nitelikte olmuştur.

Örneğin Mitrany, bütünleşmenin ekonomik ve teknik anlamda iş birliği ile başlayan bir süreç olarak gerçekleşmesi gerektiği düşüncesi üzerinden fonksiyonalizm teorisini geliştirmiştir (Mitrany, 1966). Fonksiyonalizme yöneltlen belli bazı eleştirilerden hareketle ilerleyen ancak fonksiyonalizmin izlerini taşıyan neo-fonksiyonalizm teorisi Ernest Haas tarafından ortaya atılmıştır (Toprak, 2007).

Bütünleşme teorileri ışığında Afrika'da gelişen iş birliği sürecinin Pan-Afrikanizm ile başlayan ilk adımı Afrika Birliği Örgütü'nün kurulması ile birlikte fikri boyuttan somut bir boyuta taşınmıştır (Şahin ve Beyhan, 2021). Afrika kurumsallaşmaların diğer önemli boyutunu ise liderlik yaklaşımları oluşturmuştur. Temel literatür bilgisinde Afrika'daki bütünleşme sürecini açıklamada, küresel sistemde yaşanan gelişmeleri (Soğuk Savaş, Bağlantısızlık Hareketi gibi gelişmeleri) dışlamadan, Afrika içinden (dekolonizasyon, Pan-Afrikanizm ve Afrika Birliği Örgütü gibi) gelişmeleri göz önünde bulundurarak ve daha doğrudan ve spesifik olarak Nkrumah ve Nyerere gibi Afrika tarihinde iz bırakan liderlerin fikirlerine odaklanan yeterli sayıda çalışmanın olmaması, bu tez çalışmasının yapılmasının ana gerekçesini oluşturmaktadır.

Bu tezin genel amacı, Afrika'da yaşanan bütünleşmeye dair yaşanan gelişmeleri teorik ve tarihsel bir bağlam içinde incelemek ve aynı zamanda Ganalı Nkrumah ve Tanzanyalı Nyerere gibi Afrika tarihinde iz bırakmış iki liderin fikirleriyle bu tarz örgütlenmelerin inşasında ve hatta gelişimlerinde oynadıkları rolü tespit edebilmektedir. Çalışma Afrika bütünleşmesinin beraberinde getirdiği kıtasal dönüşümün nasıl olduğu ve kurumsallaşan iş birliği türlerinin kökeninde hangi liderlik fikirlerinin yattığına cevap aramaktadır. Ayrıca bütünleşme teorileri kapsamında ele alınan *konstrüktivizm (İnşacılık)* yaklaşımıyla Nkrumah ve Nyerere'nin siyasi ideolojisi ve politikasının nasıl ilişkili olduğu cevap aranan diğer sorular içerisindedir.

Çalışmanın ana savı, Nkrumah ve Nyerere'nin kıtanın farklı uçlarında yer alan iki lider olmalarına rağmen fikirlerinin Afrika'da meydana gelen iş birliğini kurumsallaştırma konusunda ortak bir çaba içinde olduklarıdır. Çalışmada ayrıca, Nkrumah'ın Pan-Afrikanizm süreci ile başlayan kendine özgü ideolojisinin, Nyerere'nin Afrika siyasetinde boy gösterdiğini, her iki liderin kıtasal kurtuluşa metodolojik olarak farklı yollar izlemesine rağmen pratikte ortak bir kimlik ve birlik duygusu etrafında çalıştıkları öne sürülmektedir.

Her iki lider Pan-Afrikanizm, Afrika Birliği ve Bağlantısızlık Hareketi gibi organizasyonların ortaya çıkışında kurucu roller oynamıştır. Konstrüktivizm teorisinin genel savlarının ve fikirlere verdiği önemin Nkrumah ve Nyerere'nin iç ve dış politikasına pratikte büyük ölçüde yansıdığı, Afrikalı bu iki liderin güvenlik kaygıları çerçevesince ortak bir Afrikalılık bilinci geliştirmek üzere hareket ettiği ulaşılan diğer savlar arasındadır. Yine çalışmada dolaylı olarak ulaşılan başka bir sav da Nkrumah'ın liderliğinde Gana ile başlayan bağımsızlık serüveninin diğer tüm ülkelere nüfuz ettiğine yöneliktir. Nkrumah'ın bütünleşme fikri içinde “bölünmüş olarak zayıfız, birlikte dünyanın iyiliği için en büyük güçlerden biri olabiliriz” anlayışı yatmaktadır (Nkrumah (1961: 11-14)'den akt. Şahin ve Beyhan, 2021: 213).

Çalışmanın kaleme alınmasında birincil ve ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Yerli ve yabancı literatürde yer alan kitap, kitap bölümü, tez, makale gibi kaynaklardan hareketle bu çalışma kaleme alınmıştır. Çalışmanın ana temasını oluşturan liderlerin fikirleri de direkt onların kaleme aldığı çalışmalar dikkate alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu konuda Nkrumah'ın; “Africa Must Unite”, “Emperyalizmin Son Aşaması: Yeni Sömürgecilik”, “Class Struggle in Africa” ve Nyerere'nin; “Ujamaa- Essays on Socialism” ve “Education for Self-Reliance” gibi önemli eserlerine yer verilmiştir.

Çalışma giriş ve sonuç bölümü haricinde üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, çalışmayla ilgili kavramsal ve kuramsal çerçeve çizilmiş, bütünleşme kavramının genel olarak içerisinde barındırdığı tezler ve bütünleşme teorileri çeşitleri detaylı olarak incelenmiştir. Ayrıca konstrüktivizmin fikirleri öne çıkaran yönü ve liderlik kuramlarının perspektifinden Nkrumah ve Nyerere'nin görüşlerinin yeri incelenmiştir. İkinci bölümde, Afrika bütünleşme sürecinin sonucu olan Pan-Afrikanizm, Afrika Birliği ve Bağlantısızlık Hareketi'nin kökenine ve bu yapıların nasıl oluştuğuna dair incelemelerde bulunulmuştur. Üçüncü bölümde ise, yukarıda saydığımız bu kurumsal yapıların üzerinde Nkrumah ve Nyerere'nin rolü ve katkısı liderlik yaklaşımlarından yola çıkarak onların liderlik stiliyle birlikte incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜTÜNLEŞME OLGUSUNUN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Bu bölümde bütünleşme olgusunun kavramsal çerçevesi literatürde yer alan tanımlar üzerinden açıklanmıştır. İkinci olarak bütünleşmenin araç, amaç ve çeşitleri hakkında detaylı bir şekilde bilgi verilmiştir. Üçüncü olarak uluslararası ilişkiler disiplininde yer edinmiş bütünleşme teorilerinden bahsedilmiştir. Sistemde var olan bu teorilerin literatüre olan katkısı ve karşılaştığı eleştiriler ele alınmıştır. Bölüm sonunda ise inşacılık yaklaşımı Afrikalı liderler üzerinden incelenmiştir.

1.1. Bütünleşme Kavramının Tanımı

Genel olarak bütünleşme kavramı; ilişkilerini karşılıklı güvene, paylaşılan değerlere ve ortak çıkarlara dayalı olarak inşa eden egemen aktörler arasında karşılıklı gelişen ekonomik, siyasi ve politik ilişkileri işleyen bir mekanizma olarak kabul görmüştür. Haas'ın varsaydığı ilişkiler ağı, aktörlerin çıkar algısında reddetmek istemeyeceği varsayılan ideal bir senaryo üzerinden ilerlemiştir. Buna göre bütünleşme olgusunda tüm tarafların kazanç sağladığı ortak fayda göz önünde bulundurulmuştur (Haas, 1958).

Ortak fayda algısı aktörlerin bütünleşme süreci içinde çeşitli bakış açıları ile farklı yorumlanabilmiştir. Bu bakış açısı farklılıkları çoğu kez devletlerarası ilişkilerde devletleri birer oyuncu olarak gören oyun teorisi üzerinden incelenmiştir. Burada, iki tür teoriden bahsedilmiştir: John von Neumann ve Oskar Morgenstern tarafından genel çerçevesi çizilmiş olan *sıfır toplamlı* oyun teorisi ile John Nash tarafından açıklanacak olan *sıfır toplamlı olmayan* oyun teorisi. Sıfır toplamlı model her iki oyuncu için de kazanç oluşturmayan kaybet-kaybet prensibini ya da her iki tarafın kazandığı kazan-kazan

prensibini doğururken, sıfır toplamı olmayan modelde oyuncular için kazan-kaybet durumu söz konusu olmuştur (Metin, 2014: 235).

Örneğin iki ülkenin, A ülkesinin 10 birim ve B ülkesinin 5 birim kazanç elde ettiği ve sonunda anlaşmaya vardıkları bir durumun gerçekleştiğini varsayalım. Bu durumda her iki tarafın da kazanç sağlayabileceği, ideal bir senaryodan bahsedilir. Bu iki tarafın da karşı tarafın kazanç elde etmesine aldırış etmediğini varsayar. Örneğin, B ülkesi, göreceli kazançlar konusunda endişeleri olduğundan, A ülkesinin daha fazla kazanç elde etmesinden rahatsız olabilir. A ülkesinin elde ettiği kazanımlar, gelecekte B ülkesinin zararına olacak kadar güçlenmesinin önünü açabilir. A ülkesi, belirli bir pazara hakim olarak yeni ve daha güçlü konumundan yararlanabilir veya bu kazanımları askeri güce çevirebilir ve gelecekte B ülkesi için bir tehdit oluşturabilir (Powell, 1991).

Öte yandan, A ülkesi, B ülkesinin 5 birim kazanç sağladığını görmekten rahatsız olabilir ve bunun yerine, A ülkesinin 10 birimden daha az kazanacağı anlamına gelse bile B ülkesi ile bir anlaşmaya varmayacağı bir formül arayabilir, toplam kazanç. Bu bakış açısı, söz konusu ülkenin göreceli kazanımlara odaklandığını gösterir. Karşı tarafın elde ettiği kazanımlara kayıtsız kalsaydı ve yalnızca kendi kazanımlarına odaklanmış olsaydı, bu duruma mutlak kazançlar açısından bakması anlamına gelirdi. Göreceli kazanımlar ve mutlak kazançlar tartışması, bütünleşme çabaları durumunda önemli bir husustur (Powell, 1991).

Bu örneklerle ilgili olarak incelenmesi yerinde olan diğer bir vaka, Mahkum İkilemi'dir ve çok taraflı birçok anlaşma bununla ilgilidir. Esas olarak ilgili taraflar arasındaki güven temasına ve bir anlaşmadan ayrılmanın maliyetlerine / faydalarına odaklanmaktadır. Mahkum İkilemi, başlangıçta yetkililer tarafından yakalanan ve savunmalarını yapan iki mahkumun davasına atıfta bulunmaktadır (Strogatz, 2016).

MAHKUM İKİLEMİ	MAHKUM B İNKAR	MAHKUM B İTİRAF
MAHKUM A İNKAR	Mahkum A 1 Yıl Mahkum B 1 Yıl	Mahkum A 10 Yıl Mahkum B Özgür
MAHKUM A İTİRAF	Mahkum A Özgür Mahkum B 10 Yıl	Mahkum A 5 Yıl Mahkum B 5 Yıl

(Strogatz, 2016)

Yukarıdaki şema, iki mahkumun birbirlerine söz verirlerse ve aslında "masum" olduğunu iddia ederlerse her ikisinin de 1 yıl hapis cezası çekeceği durumu göstermektedir. Buradaki asıl mesele her iki tarafında anlaşma yoluna giderek hareket ettikleri durumda eşit fayda ya da zarara uğrayacağıdır. Mahkumlardan birinin yetkililerle iş birliği yapması durumunda bir taraf kazanırken diğer taraf kaybedecektir. Bu model, ülkeler arası ilişkilere ve mahkumların ülke ile ikame edilmesine uygulanabilir. Senaryo, iş birliğinin önemini vurgulamıştır. Yukarıdaki örnek, iktisat, yönetim ve psikoloji gibi birçok disiplinde mahkumların yerine disipline uygun bir aktör yerleştirilirken yaygın olarak kullanılmıştır (Grieco, Powell ve Snidal, 1993).

Mahkum İkileminin bölgesel bütünleşme projesinin sonucunu olumsuz etkilememesi için dahil olan aktörler arasındaki ilişkilerin yakın olması gerekmektedir. Gerçekçi bir perspektiften, ihanetin maliyeti, eylemden elde edilen faydalardan daha yüksek olmalıdır. Öte yandan, daha liberal görüşler, karşılıklı bağımlılığın, bağları kesmenin maliyetinin alternatiflerin gerçekleştirilemeyecek kadar yüksek olacağı durumlarda, bir varlığın bozulmadan kalmasını sağlayabileceğini öne sürebilir (Grieco, Powell ve Snidal, 1993).

Uluslararası ilişkilerin temelinde yatan akılda tutulması gereken bir diğer önemli husus, güç dengesi kavramı olmuştur. Buna göre, bir aktör diğerlerinden çok daha yüksek yeteneklere sahip olduğu ölçüde güçlendiğinde, ikincil devletler için bir tehdit olarak kabul edilebilir. Tanınmış bir yeni-gerçekçi olan Kenneth Waltz, hayatta kalmanın devletlerin birincil amacı olduğunu ve gücün sadece bu hedefe ulaşmanın bir yolu olduğunu iddia etmiştir. Daha güçlü tarafın tehdit kaynağı olmasından dolayı, zayıf tarafla ittifak yapmayı tercih edeceğini belirtmiştir (ikincil devletlerin özgür iradeye sahip olduğunu varsayarak). Buna ek olarak, zayıf devletlerin benzer güçteki devletlerin ittifakında daha fazla takdir edildiğini iddia etmiştir (Waltz, 1979).

Bütünleşmeyi açıklamaya çalışan oyun teorilerinin yanı sıra, literatürde bütünleşme kavramının birçok tanımı bulunmaktadır. Örneğin, Ernst Haas bütünleşmeyi: “Farklı coğrafyalar ve farklı ulusal politikalar içerisine sahip siyasi aktörlerin beklentilerini, siyasi davranışlarını ve bağılıklarını önceden var olan ve devletler üzerinde yargı yetkisine sahip olan ulus üstü yeni bir merkeze kaydırmaya devretmeleri için ikna edilmeleri süreci” olarak görmüştür (Haas 1958: 16). Amitai Etzioni’e göre bütünleşme: “İçerisinde farklı devletleri

barındıran bir üst merkezin, ülke vatandaşları için siyasi bir kimlik oluşturmaya, karar verme mekanizmasının organlarına sahip olması ve kısıtlama yetkisini elinde bulundurma sürecidir” (Etzioni (1962)’den akt. Arı, 2013: 350). Bu perspektiften bakıldığında zaman bütünleşmede kavram tanımlarının farklı kelimelerle ifade edildiği görülse de kavram genel olarak benzer olayları ya da ortak ele alınan konuları ifade etmiştir.

Bahse konu bağlamında zamanın gelişen ve değişen koşullarına ayak uydurmaya çalışan bağımsız devletlerin, kendi kendilerine yetemeyecekleri ve uluslararası düzeyde oluşabilecek sorunlar karşısında bireysel hareket etmek istememe düşüncesi ve bu aktörlerin bir birlik oluşturma duygusu içerisinde hareket ettiği yönündeki argümanları düşünülürse, bütünleşme kavramını dünyada değişen sistem ve olaylar üzerinden incelemek daha yerinde olacaktır.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra oluşan Soğuk Savaş sürecinin yarattığı gerginlik ve iki kutuplu sistemin meydana getirdiği koşullar göz önünde bulundurulduğunda dünyada ortaya çıkan yeni iş birliği arayışları da bütünleşme çabalarını güçlendirmiştir. Bütünleşme tüm bu şartlar düşünüldüğünde küreselleşmenin bir sonucu ya da bir öngörüsü olarak ortaya çıkmıştır (Nişancı, 2003). Küreselleşme olgusunun aktörlere yüklediği sorumluluk ve karşılıklı bağımlılık hissi yeni ve gelişmiş örgütlerin kurulmasını beraberinde getirmiştir. Başka bir şekilde ifade edilecek olunursa, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği örneklerinde görüleceği üzere küreselleşme olgusu devletlerin geçmiş dönemlerden gelen ulus ötesi bazı yetkilerinin bir kısmını uluslararası örgütlere, diğer başka bir kısmını ise yerel yönetimlere devretmesine sebebiyet verecek yolu açmıştır (Kardaş ve Balcı, 2014: 500).

Öte yandan bütünleşmenin farklı modellerinin bulunması bakımından, öncelikle bunların arasında bir ayrım yapmak önemlidir. Bu bağlamda iki tür bütünleşmeden bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki formal bütünleşme ikincisi ise informal bütünleşmedir. Formal bütünleşme, kurumsallaşmaya dayalı olan, ortak kurallar ve politikalarla ekonomik ve sosyal ilişkilerin yeniden şekillendirilmesini ifade ederken informal bütünleşme, bilinçli ve koordineli olmayan siyasal araçların müdahalesi olmaksızın piyasa dengeleri, toplumsal değişim ve diğer sosyal mekanizmalar tarafından şekillendirilen durumları ifade etmektedir. Nitekim bütünleşme, sadece tesadüfi olay ve amaçlarla bir araya gelmiş grupların gerçekleştirdiği bir eylem olarak nitelendirilemez. Çünkü böyle bir süreç içerisinde belli hedeflere yönelik politikalarla işleyen bilinçli uygulamaların olması kurumsallaşmanın rolünü önemli bir boyuta taşımıştır. De Vree bütünleşmeyi, “ bir grup devlet arasındaki

siyasal sürecin kurumsallaşması” olarak tanımlarken, kurumsallaşmanın önemine vurgu yapmıştır (De Vree (1972)’den akt. Özdemir, 2012: 33).

Öte yandan bütünleşmenin gerçekleşmesi için birimler arasında; coğrafi yakınlık, benzerlik, etkileşim, zihni yakınlık, işlevsel menfaatler, yapısal çerçeve eski birleşim tecrübeleri gibi unsurların var olması gerekmektedir. Ülkeler arasındaki etkileşim, coğrafi ve zihinsel yakınlığın olmaması uyumlaştırma sürecini zorlaştıracığı gibi işlevsel menfaati gözetmeyen herhangi bir karşılıklı bağımlılık olgusu ülkeleri rahatsız edeceğinden bütünleşme sürecine çekimser yaklaşımlarına sebebiyet vermiştir. Devletler olumlu ve lehlerine sonuçların oluşacağı düşüncesinden hareketle bütünleşme olgusuna ılımlı yaklaşmıştır (Çakan, 2012: 43).

1.2. Bütünleşmenin Araç ve Amaçları

Uluslararası sistem aktörleri olan devletlerin aralarında ekonomik ve sosyal olarak karşılıklı bağımlılığın olması bütünleşme sürecinin daha kolay ilerlemesini sağlamıştır.

Bu koşulların varlığı tek başına bütünleşme sürecini idare etmeye yeterli olmadığı gibi herhangi birinin eksikliği durumunda sistem ciddi bir akamete uğrayacaktır. Sürecin sistemli ve niteliksel olarak ilerleyebilmesi için aktörlerin belli bazı ortak idealler etrafında toplanması ve bu idealleri gerçekleştirme yolunda istekli olması gerekmiştir. Nitekim bu isteklilik karşılıklı bağımlılık olgusunun bir sonucu olmuştur. Sistemdeki her aktörün kendi amaç ve çıkarları doğrultusunda hareket etmek istemesi durumunda bütünleşme süreci başarısızlığa uğramıştır (Yapıcı, 2007: 136).

Karl Deutsch, bütünleşmenin amaçlarını: “1) Barışı korumak, 2) Daha büyük ve çok amaçlı kapasitelere ulaşmak, 3) Belli spesifik görevleri yapmak, 4) Yeni bir imaj ve kimlik kazanmak”, şeklinde sıralamıştır. (Deutsch (1968)’den akt. Yapıcı, 2007: 136). Bu minvalde bütünleşmenin ilk ve en önemli amacı dünya üzerinde sarsılmaz ve sürdürülebilir bir barışı tesis etmek olmuştur. Devletler arasında tesis edilen barış devamında birimlerin daha çok yönlü işlev görmelerini ve devlet kapasitelerinin birden fazla yöne evrilmesini sağlamıştır. Genel olarak bakıldığında zaman tüm argümanlar birbirini destekler niteliktedir. Örneğin temel aktörlerin bir ya da birkaç yönlü bir göreve yönelmesi onu o konuda daha uzman ve sistem hakimi bir hale getirirken, uluslararası sistem içerisinde bulunan geçmişte iyi ya da kötü olan imajını ve yerini tamamen revize edip yeni bir kimlik kazandırmıştır (Sancaktar, 2013).

Bütünleşme kavramının ulaşmak istediği amaçların yanı sıra bu amaçlara ulaşmak için yararlanılması gereken bir takım araçların varlığından söz edilmiştir. Yine Karl Deutch bütünleşme sürecinin araçlarını dört başlıkta toplamıştır: “1) Değer üretimi, 2) Değer tahsisatı, 3) Zorlama ve 4) Tanımlamadır”. Bu maddelerden yola çıkarak değer üretimi ve değer tahsisatı birbiriyle iç içe geçmiş kavramlardır. Buradan anlaşılması gereken aktörlerce sağlanmış olan tüm mal, hizmet ve ilişkilerin üyelere tahsisinin adaletli ve eşit bir biçimde sağlanması gerektiği olmuştur. Zorlama ise bu noktadan sonra aktörleri bütünleşme sürecine ikna ve adapte etmek için kullanılan tüm legal siyasi, askeri yaptırım yöntemleridir. Son olarak “tanımlama” olarak bahsedilen kavram üye devletleri yaşanacak süreç hakkında bilgilendirmek ve diğer devletlerle olan ilişkilerini kapsamlı bir hale getirmek için kullanılmıştır (Özdemir, 2012: 348).

1.3. Bütünleşmenin Farklı Türleri

Bütünleşme kavramının kendi gelişimi içerisinde birbirleriyle bağlantılı ya da başka bir ifadeyle biri diğerine ortam hazırlayacak farklı çeşitleri vardır. Joseph Nye, bütünleşme çeşitlerini ekonomik, siyasal ve sosyal olarak üçe ayırmıştır (Nye, 1971: 26). Bütünleşmenin bu şekilde kategorize edilmesi her birinin kendi içerisinde bir takım çeşitlenmesi ve belirli asgari koşulların varlığı durumlarına indirgenmesine neden olmuştur.

1.3.1. Ekonomik Bütünleşme

Ekonomik bütünleşme kavramı bir birlik fikri içerisine giren faktörlerin, ekonomik olarak gelişmeleri için gerekli tüm koşulların kalıcı ve geri dönülmez ortamının hazırlanması anlamında kullanılmıştır. Bu istikrarlı sürecin mali ve parasal uyum gibi tamamlayıcı argümanları olmasının yanı sıra, buna sadece iktisadi açıdan değil politik açıdan da bakmak gerekmiştir. Çünkü devletlerin birbirleriyle iç içe geçtiği ulus ötesi siyasal birlikler ekonomik bütünleşmenin ilk adımını oluşturmuştur (Dedeoğlu, 2015: 187).

Bu tür mali bir birleşimin ulusların arasında var olan bir takım ticari kısıtlamaların kaldırılmasına katkı sağlayacağı varsayılmıştır. Yüksek oranda tam bir ekonomik bütünleşmenin zamanla dönüşümünü daha üst seviyelere taşıması, aktörler arasındaki karşılıklı bağımlılığın ve iş birliğinin gelişmesinde önemli rol oynaması kuvvetli ihtimal

olarak görülmüştür. Böylece ekonomik alanda başlayan bütünleşme girişiminin zamanla siyasal bir bütünleşmeye evrilmesi öngörülmüştür (Dedeoğlu, 2015: 187).

Ekonomik bütünleşme kavramını ilk kez Balassa sistematize etmiş ve kavramı aşamalı olarak ilerleyen zayıf ya da güçlü yönleri ve biçimleriyle açıklamaya çalışmıştır (Yıldız, 2008). Buna göre bölgesel birliği ve ticareti engelleyen unsurların ortadan kaldırılması, ülkeler arasında üretim faktörlerinin serbest dolaşımının sağlanması, ulusal ekonomik politikaların uyumlaştırılması ve nihayet bunların tam bir birleşmesiyle oluşan bir bütünleşme biçimi olacağından bahsetmiştir. Balassa, devletlerin arasında eşitsizlikten kaynaklanan ekonomik dalgalanmanın önüne geçilmesi için bu politikaların devamını sağlayacak ulus üstü bir otoriteye ihtiyaç duymuştur (Balassa, 1969: 2-5).

Ekonomik bütünleşme kavramını ilk resmi olarak kullanan kişi ise Paul Hoffman'dır. Hoffman, OECC (Avrupa Ekonomik İş Birliği Teşkilatı) Konseyi'ne karşı yaptığı konuşmasında ekonomik bütünleşmenin en belirgin tanımını yapmış ve sık sık ekonomik engellerin ortadan kaldırılmasına işaret etmiştir (Machlup, 1977: 11). Öte yandan Hoffman, mal ve hizmetlerin piyasada serbest dolaştığı, niceliksel kısıtlamaların olmadığı ve üretim faktörlerinin piyasada gideceği yerin ayrıcalıklı bulunmadığı bir ekonomik bütünleşme modelinin temelinde iş bölümü ile gerçekleşeceğine işaret etmiştir (Hoffman, 1949).

Tüm bütünleşme modellerinde olduğu gibi ekonomik bütünleşme kavramı içinde anahtar kelime “iş bölümü” olmuştur. Haas ekonomik iş birliğine giden bu süreç için gerçekleşmesi gerekenleri şöyle açıklamıştır: “1) Üye ülkeler arasındaki ticarete tarifelerin, kotaların ve döviz kontrollerinin kademeli olarak tamamen ortadan kaldırılması için anlaşma yapmak, 2) Anlaşma süresi boyunca ortaya çıkacak zorluklar her ne olursa olsun ticari kısıtlamaları tek taraflı geri getirme hakkını ortadan kaldırmak, 3) Kısıtlamaları kaldırma işleminden kaynaklanan sorunlarla başa çıkmak için ortak eylemde bulunmak ve bölgenin kaynaklarının daha verimli kullanımını teşvik etmek, 4) Fiyat yapılarını, kaynaklarını (örneğin, sosyal güvenlik ve tarım programları) para ve mali politikaların tahsisini etkileyen ulusal politikaları bir dereceye kadar uyumlu hale getirmek, 5) Sermaye ve emeğin serbest veya en azından daha özgür hareketini sağlamak” (Haas, 1958: 101).

Bütünyle tüm bu maddelere bakıldığı zaman ekonomik bütünleşme sürecinin sağlıklı işleyen bir mekanizma haline gelmesi için temelde iktisadi sınırların ve kısıtlamaların hükümetler arasında ortadan kaldırılması sürecin önemli bir şartı haline gelmiştir. Para

politikaları devreye girdiği zaman devletlerin bireysel çıkarlarının bütünleşme aşamasını sekteye uğratmaması için hem aktörleri bilgilendirecek hem de onları kendilehlerine olan politikalara teşvik edecek gerekli önlemlerin alınması görmezden gelinemez bir detay haline gelmiştir (Dedeoğlu, 2015).

Bütünleşmenin bu şekilde kategorize edilmesi her bir bütünleşme türünün kendi içerisinde çeşitlilik sağlamasına neden olmuş ve istenilen modelin gelişebilmesi için belirli koşulların sağlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ekonomik bütünleşme kendi içerisinde sınıflandırılmış ve aşamalandırılmıştır. Bunlar; tercihli ticaret anlaşmaları, serbest ticaret bölgesi, gümrük birlikleri, ortak pazar, ekonomik ve parasal birliklerdir (Baykal, 2002: 812).

Tercihli Ticaret Anlaşmaları: Aktörler arasında iki veya daha fazla yapılan bu anlaşmaşların amacı genellikle devletlerin ekonomik refahını arttırmak, devletler arasındaki ticari iş birliğini geliştirmek ve ticaret hacmini artırmak olmuştur. Yapılan anlaşmalar neticesinde taraflar arasında en büyük sorunlardan biri olan gümrük konusunda kısıtlamaları asgariye indirerek ya da tamamen ortadan kaldırarak ilerleme sağlanmaya çalışılmıştır. Tarafların lehine olan durumlar ve ekonomik ilerlemelerinin minimal düzeyde olduğu göz önünde bulundurulursa “Tercihli Ticaret Anlaşmaları” ekonomik bütünleşme safhasının en zayıf halkası olarak görülebilmiştir. Fayda ne kadar asgari düzeyde olursa olsun, ekonomik bütünleşmenin bu aşaması daha ileri aşamaları için bir başlangıç noktası sayılabilmektedir (Baykal, 2002: 812). Bu anlaşmaların en ayırt edici özelliklerinden birisi anlaşmaya taraf devletler arasında kurduğu ayrıcalıklı iktisadi ilişkilerin neticesinde üçüncü devletleri bu ayrıcalıklardan saf dışı tutmak olmuştur. Tercihli Ticaret Anlaşmalarının en önemli örnekleri arasında ekonomik bölgeselleşme “GATT” (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) ve “WTO” (Dünya Ticaret Örgütü) gösterilebilmiştir (Candaş, 2010: 56).

Serbest Ticaret Bölgesi: Uluslararası ticaretin ekonomik kotalarına ve sınırlarına rağmen üyelerin anlaşması kapsamında bütün taraflarca belirlenen emtialarda tarifelerin kaldırılacağını öngören modelidir (Tekin, 2017: 1174). Serbest ticaret alanlarında üye ülkeler arasında farklı tarifelerin uygulanması üye olmayan ülkelerin malları üzerindeki etkilerinden dolayı yapılan ticarete beklenmeyen dalgalanmalar oluşturmıştır. Ticarete dalgalanma ve sapma olasılığından kaçınmak için menşei ülke kuralları konulmuştur. Konulan bu kurallar, ekonomik sapmaların bir derecede önüne geçmiş, tamamen ortadan kaldıramamıştır (Balassa, 1991: 182).

Gümrük Birliği Teorisi’ni, 1950’de yayınladığı ‘Custom Union Issue’ adlı eseri ile ortaya koyan Jacop Viner olmuştur. Viner tam bir gümrük birliği için üye ülkeler arasındaki tarifelerin tamamen ortadan kaldırılması, birlik dışında yapılan ithalatlarda tek tip tarifenin oluşturulması ve gümrük gelirin üye ülkeler arasında paylaşılması gerektiğini savunmuştur (Viner, 2014: 4). Ülkelerin gümrük konusunda ortak bir kota uygulamalarını gerektiren gümrük birliği kavramı, üyelerin dış ülkelere karşıda birlikte bir tarife uygulaması ve kısıtlamalar konusunda ortak bir tutum sergilemesi açısından önemlidir. Çünkü serbest ticaret alanlarından farklı olarak burada üye ülkelerin dış ticaretleri konusunda bağımsızlığı yoktur. Bu aşamanın bütünleşmeye katkısı ise dış ticaretinde bağımsız olamayan üyelerin ortak bir ticaret anlayışını kabul etmeleri, bütünleşmeyi daha ileri bir boyuta taşımıştır. Baykal’a (2002: 812) göre bütünleşmenin resmi bir zeminde kurumsal olarak dizayn edilme süreci bu aşamada başlamıştır.

Ortak Pazar: Üye ülkelerin gümrük birliği konusunda kaldırdığı bir takım kurallar ve kotalardan ziyade, üretim aşamasında var olan sermaye, emek vb. unsurlarında üye ülkeler arasında serbest dolaşımını sağlamak ve anlaşmaya taraf olmayan ülkelere karşı ortak bir tarife uygulamak “ortak pazar” kavramının temel unsurları olarak nitelendirilmiştir (Dinçer, 2020: 201).

Ekonomik ve Parasal Birlikler: Ekonomik bütünleşmenin son safhası olan bu kısımda para ortak ticareti engelleyen ya da sekteye uğratan önlemlerden daha ileri olarak para politikaları devreye girmiştir. Ortak para birimlerine geçişin sağlandığı bu süreçte ülkeler ortak faiz politikalarını devreye sokmaya başlamıştır. Ekonomik bütünleşmenin bu aşaması devreye girdiğinde, siyasi bir bütünleşme için geçişi sağlayacak zeminde ortaya çıkmıştır (Baykal, 2002: 812).

Parasal birlik; sözde parasal birlik ve gerçek parasal birlik olarak iki şekilde oluşturulmuştur. Ortak bir para biriminin olmadığı, üyelerin para birimlerinin belli değerlerle sınırlı tutularak sabitlendiği durum sözde parasal birlik olarak açıklanmışken, ortak rezervlerin ve ortak para biriminin oluşturduğu durum gerçek parasal birlik olarak açıklanmıştır. Örneğin Avrupa Birliği (AB), 1999 yılında Euro’yu ortak para birimi yapmış ve Avrupa Merkez Bankası’nı parasal birliğin yönetiminden sorumlu yapı olarak kurmuştur. Bu adımıyla ekonomik ve parasal birlik için en başarılı örneği oluşturmuştur (Özdemir, 2012: 44).

1.3.2. Sosyal Bütünleşme

Sosyal bütünleşme kavramı ile ifade edilen durumda, gerek toplumların gerekse devletlerin maddi ve manevi bütünleşmesine işaret edilmiştir (Özdil, 2017: 384). Diğer bir ifadeyle sosyal bütünleşme kişilerin ya da grupların karşılıklı ilişkilerini ve bu ilişkilerin getirdiği ortak bir hareketi temel almıştır. Nye, sosyal bütünleşme için ise ulus ötesi bir toplumu işaret etmiştir. Ona göre bu ulus ötesi toplumu oluşturmanın araçları ise, devlet mekanizmalarını ortak bir kimlik oluşturma sürecine hazırlamış olmaktır (Nye, 1971: 34).

Sosyal bütünleşme, kişilerin iletişim ve iletişimsel değiş tokuşlarını içermiştir. Sosyal bütünleşme açısından bu temas süreci karşılıklı yükümlülüklerin yerine getirilmesi zorunluluğunu içermemiştir. Yani sosyal bütünleşme sürecinin ana kavramı iletişimdir, iletişimin araçları ya da onu etkileyen durumlar ise dil, din, coğrafya gibi öğeler olmuştur. Sosyal bütünleşme sürecinin ilk aşamasını iletişim kavramı oluşturmuştur. Burada önemli olan bir diğer nokta devletlerin karşılıklı bağımlılık sürecinin bilincinde olmaları ve zorlama araçları olmadan bütünleşmeye adım atmalarıdır. Sosyal bütünleşme kavramının altında farklı etnik kültür, coğrafya ve farklı siyasi toplumların heterojenliği sağlanarak, birbirini tamamlayan ve birbiriyle ilişkilerini karşılıklı refah ve çıkar çerçevesinde yürütebilen devletler oluşturma amacı yatmıştır (Nye, 1971: 34).

1.3.3. Siyasal Bütünleşme

Siyasal bütünleşme, aynı hukuksal amaca yönelik bireylerin ortak beklenti ve ortak bir merkezde toplanma isteğinin oluşturduğu topluluklar arasındaki iletişim süreci olarak tanımlanmıştır. Bu süreçte bireyler ortak bilinç, karşılıklı çıkarlar ve kimlik duygusuyla bir araya gelmiştir (Yıldız, 2008). Siyasal bütünleşmeyi “sosyal sözleşme” kavramından yola çıkarak açıklamaya çalışan Thomas Hobbes, insan davranışlarını bencil ve savaşa yol açan argümanlar olarak görmüş ve devletin olmadığı her yerde bu savaşın devam edeceğini belirtmiştir. Bu çatışma durumunun ortadan kaldırılması için siyasi anlamda bireysel bir bütünleşme biçimini devlete atfedilen “Leviathan” kavramı üzerinden açıklamaya çalışmıştır (Hobbes, 1997). Jean Jacques Rousseau ise “sosyal sözleşme”yi ortak çıkar ve refahın oluşturulması ve bu amacın sürdürülmesi bağlamında ortak sosyal bir düşünce dayanışması olarak görmüştür. Rousseau, toplumun ortak amacına hizmet etmeyen ve ulusun birliğini tehdit eden bireyleri cezalandırmaya yönelik tavır ortaya koymuştur

(Rousseau, 2002: 20). Aynı dönemde fikir ileri süren Immanuel Kant, “ebedi barış” kavramından yola çıkarak sonsuz bir barış ortamının sağlanması için siyasal anlamda bütünleşme durumunu, devletlerin egemenliklerini sağlayacak ulus üstü bir küresel konfederasyon fikrine bağlamıştır (Kant (1917: 53)’ten akt. Ilievski, 2015).

Bu minvalde siyasal bütünleşme, siyasi aktörlerin daha önce mevcut bulunan kimliklerinin yerine belirli kurallar diziliminde ve karar verme gücünü entegre olmuş bir ortak karar alma merkezine devrederek yeni bir kolektif kimlik kazanma süreci olarak görülmüştür (Ilievski, 2015). Siyasal bütünleşme sürecine giren ülkeler demokrasi, insan hak ve özgürlükleri, hukukun üstünlüğü ve devletin şeffaflığı gibi konularda uluslararası normları kabul ederek hareket etmiştir (Acar, 2009: 128). Öte yandan siyasal bütünleşme olgusu dört farklı grupta sınıflandırılmıştır: 1) kurumsal bütünleşme, 2) yönetsel bütünleşme, 3) davranışsal bütünleşme, 4) güvenlik bütünleşmesi (Nye, 1971: 37).

Kurumsal bütünleşme, siyasal iş bölümü süreci çerçevesinde kararlar ve kuralların ortak kurumlar tarafından oluşturulmasının sağlanması açısından bütünleşme sürecinde kurumsallaşmayı hedeflemiştir. Oluşturulacak olan kurumsal yapı ulusüstü bir mekanizmayı işaret etmiş ve bu mekanizmanın karar verme sürecinden devletlerin birlikte etkilemesini amaçlamıştır (Sancaktar, 2013: 121).

Yönetsel bütünleşme, karar alma mekanizmalarının işlerliğinden daha önemli olarak, iş birliği sürecine dahil olacak ülkelerin faaliyetlerinin boyutları ve karar alma sürecini nasıl etkilediği ön plana çıkaran bir yaklaşım olmuştur (Yapıcı, 2007: 135). Davranışsal bütünleşme modelinin öğelerini ülkelerin siyasal ve iktisadi elitleri ile kamu kesimi arasındaki davranış farklılıklarının birbirlerine adapte edilme metodu oluşturmuştur. Taraflardan gelecek olumsuz bir davranış biçiminin bütünleşme aşamasını etkilememesi adına burada amaç tarafların süreci olumlu olarak desteklemesinin sağlanması olmuştur (Sancaktar, 2013). Karşılıklı taraflar arasında tutumların ölçülebilmesi için, kimi zaman yayınların içerik analizleri, kimi zaman liderlerin açıklamaları ya da kamuoyu yoklamaları gibi çeşitli yöntemler kullanılmıştır (Nye, 1971).

Güvenlik bütünleşmesi kavramıyla, devletlerin birbirleri için savaş planlayıp planlamadıklarından emin olmamakla birlikte, oluşturulacak ulusüstü bir yapının savaşı önlemesi ve barışı kalıcı hale getirmesi fikri üzerinde durulmuştur (Nye, 1971). Kavram Karl Deutsch tarafından ortaya atılmıştır. Deutsch güvenlik topluluğunu, bütünleşmiş bir insan

grubu olarak nitelendirmiş ve bütünleşik bir topluluğa ait bireylerin ortak sosyal sorunlara ortak ve barışçıl çözüm getirme konusunda anlaşmaya vardıklarını ileri sürmüştür (Deutsch, 1957).

1.4. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Bütünleşme Teorileri

Uluslararası ilişkiler alanında bütünleşmenin nasıl olması gerektiği konusunda fikir ortaya atan birçok teori vuku bulmuştur. Zira bütünleşme yaklaşımı mevcut durumuna çeşitli kademelerden geçerek ve değişime uğrayarak gelmiştir. Bütünleşme teorilerinin amacı ya da çıkış noktası, ulus ötesi devlet mekanizmalarından daha ötede bir yapının nasıl oluşturulacağı ya da hangi argümanlar ve kurallar çerçevesinde varlığını sürdüreceği konusundaki farklı görüşleri yansıtmıştır.

Bütünleşmenin topyekün ve eş zamanlı olarak mı gerçekleşeceği yoksa kademeli olarak mı gerçekleşeceği konusundaki görüş ayrılıkları bu teorilerin bir kısmının çıkış noktaları olarak görülebilmektedir. Federalizm, güvenlik toplumu yaklaşımı, fonksiyonalizm ve neo-fonksiyonalizm gibi teoriler bu tür yaklaşımlara örnek olmuştur (Yapıcı, 2007).

Bütünleşmenin bu boyutunu ele alan teoriler dışında, bütünleşme sürecini sosyal ilişkiler ve kimlikler bağlamında inceleyen konstrüktivizm gibi teoriler öne sürülmüştür. Literatürde bütünleşme yaklaşımları ele alınırken genel olarak Avrupa'nın bütünleşmesi ve Avrupa Birliği yakından incelenmiştir. Bu çalışmada bu teorilerden yola çıkarak Afrika'nın bütünleşme aşamaları yakından incelenmiştir.

1.4.1. Federalizm

Federalizm kavramı genellikle federasyon kavramı ile birlikte açıklanmıştır. Federalizmin literatürde yer alan ortak bir tanımını genel olarak yapılamamıştır. Bunun nedenleri arasında henüz gerçek bir federalizm teorisinin olmaması ve federalizmin birçok boyutu olması sebebiyle akademik açıdan sorunlu bir konu olarak görülmesidir. Bu anlamda federalizmin kavramsal çerçevesine ait görüşler zamanla federalizm kavramının çok eskilere dayandığını ifade etmiştir. Öyle ki federalizmin kökleri Antik Yunan dönemine kadar dayandırılmıştır (Perçin, 2018: 102-103). İkinci Dünya Savaşı sonrasında federasyon ve federalizm arasındaki ayrım daha net belirginleşmiş ve federalizmin sınırları ve kuralları belirleyen

yönüne ve ideolojik olarak anlaşılmasına vurgu yapılmaya başlanmıştır. (Arısoy, 2010: 1198).

Federasyonun, bir bakıma birden fazla devletin yetkilerini devrederek siyasal bir birlik oluşturma süreci olarak açıklanması mümkündür. Buradan yola çıkarak federalizm ise devletlerin bağımsızlık haklarını saklı tutmakla birlikte, siyasi olarak yetkilerini kendilerinden üst bir organa devretmesi ve birlik kurması olarak tanımlanabilmiştir (Arısoy, 2010).

Alexander Hamilton, James Madison ve John Jay tarafından ortaya atılan *The Federalist Papers*, federalizm hakkındaki düşüncelerin ortaya konduğu ilk eser olarak ele alınmıştır. Hamilton, Madison ve Jay *The Federalist Papers* adlı eserde, ortak zarar ve ortak refah duygusundan beslenen toplulukların, birbirlerini çok kısa bir süre içerisinde federal devlet kurmaya teşvik ettiklerini ve birliğe bağlı olmanın aynı anda özgürlüğe bağlı olmak anlamına geldiğini idrak ettiklerini savunmuştur. Öte yandan kurulacak olan federal düzenin, yerel ve merkezi hükümetlerin arasında dengeyi gözeteceğini dile getirmiş ve federalizmin özünde bu denge anlayışının olduğunu ileri sürmüşlerdir (Hamilton, Madison ve Jay, 2005).

Bazı teorisyenler tarafından iki temel amacının bulunduğu öne sürülen federalizm için, bir sistemin belli bir grup tarafından ele geçirilmesine izin vermeme yani totaliter rejimleri engelleme çabası ilk amacını belirlerken, dış tehditler karşısında federe devletin yapısının güçlendirilmesi ikinci amacını belirlemiştir (Rosamond, 2000: 26). Federalizm teorik temellerini Richard von Coudenhove-Kalergi'nin 1920 yılının başında yayınlanan *Pan Avrupa* eserinden almış, Altiero Spinelli ve Winston Churchill'in girişimleri ile geçerlilik kazanmıştır (Soyaltın, 2015).

Öte yandan federalizm, ulus-devlet egemenlik anlayışı kavramına şiddetle karşı çıkmıştır. Daha çok anayasal bir düzeni öngören yetki devri biçimini benimsemiş bu sayede *Avrupa Birleşik Devletleri* fikri ortaya çıkmıştır (Özeler, 2016: 800). Federalizm, ulus-devlet anlayışının sona ermesiyle savaşın önleneyeceği ve kalıcı barışın sağlanacağı varsayımlarından yola çıkmıştır (Açıkmeşe, 2004: 4). Federalizm dinamik işleyen bir süreç olarak görülmüş, sabit ve değişmez ilkelerle değil, değişen ilişkilerle gelişen ve genişleyen bir model olarak ortaya atılmıştır (Rosamond, 2000). “Federalizm kavramıyla ifade edilen düşünce ve yaklaşımlar bütünü merkeziyetçi, yerelci ve dengeli olmak üzere üç ana grupta

toplanmaktadır”. Farklı düşünceler ve bütünleşmenin yumuşatılmış modelinden, en radikal modeline kadar uzanan fikirler federalizmin ne kadar geniş ve çeşitli olduğunu gözler önüne sermiştir (Arısoy, 2010: 1198).

Federalizmin ideolojik çerçevesini çizen John Stuart Mill için başlarda federalizm: “Ortak sempatileri ve kültürel homojenliği öne süren tek bir milliyetle, ulusal bir federasyon” anlamına gelecek tek başlı bir görüşe sahip olmuştur. Mill sonraları çok uluslu federasyonların veya çok kültürlü birleşimlerin mümkün olabileceği görüşü üzerinde ilerlemeye başlamıştır (Mill (1972)’den akt. Burgess, 2006: 105).

Federalizm teorisi bütünleşmede çok çeşitli gruplara sahip bölgeler için birleşmeyi sağlayacak önemli bir rehber olmuştur. Nitekim Avrupa Birliği, federalizm ideolojilerinden beslenerek ortaya çıkmıştır. Devletler ortak ve kendilerinin üstünde bir örgüte siyasi yetkilerini devretmeyi kabul etmiş ve sıkı sıkıya bağlı bir iş birliğini tercih etmiştir. Tıpkı Avrupa Birliği örneğinde olduğu gibi Afrikalı ülkelerde sömürgecilik sonrası tarihlerini iş birliği yoluyla çizmeye çalışmıştır (Arısoy, 2010).

Kurdukları Afrika Birliği Örgütü her ne kadar federalizm modeline çok uygun olmasa bile bazı liderler bu modelin uygulanması için oldukça fazla çaba göstermiştir. Sömürgecilikten önce de Afrikalılar zaman zaman ortaklık döngüsünden hareket eden gruplar kurmuştur. Öte yandan geçmişten devraldıkları bilgi birikimi ile bazı liderler siyasi iş birliğini istemiş revizyonist politikalar izlemiştir. Örneğin Nyerere, “Afrika sosyalizmi” kavramına bağımsızlığı kazandıktan sonra “Afrika’ya özgü yerli demokrasiler” ismi vermiştir. Gana lideri Kwame Nkrumah “Afrika ülküsü” için birlik kavramına yönelmiştir. Bu liderlerin Batı’nın bölücü güçlerine karşı mı federasyona yöneldiği yoksa gerçekte fikirlerinin eski Afrika tarihinden mi doğduğu ise tartışma konusu olmuştur (Ataöv, 2011: 107).

1.4.2. Güvenlik Toplulukları

Güvenlik topluluğu kavramı her ne kadar Richard Van Wagenen tarafından 1950’li yıllarda gündeme getirilmiş olsa dahi kavramın teorik çerçevesi ve bugün sahip olduğu anlam Karl Deutsch’un öncülüğündeki bir grup akademisyenin 1957’de yayınladıkları “Siyasi Topluluk ve Kuzey Atlantik Alanı: Tarihsel Deneyimler Işığında Uluslararası Örgütler” adlı çalışma ile mümkün olmuştur. Deutsch’un güvenlik topluluğu kuramının temel nosyonu “sınır aşan iletişim ve hareketlilik” prensibidir. Karl Deutsch, II. Dünya Savaşı sonrası dönemdeki

küresel bazda barış arayışı çalışmalarında, ulusların karşılıklı bağımlılık ilişkiler ağını dikkate alarak, devletler arasında kurulacak olan iletişim sayesinde iş birliğinin kolaylaşacağını kaydetmiştir (Deutsch, 1957).

Küreselleşen dünyanın oluşturduğu yeni düzen, devletleri birbirine bağımlı hale getirmiş, eskiden var olan ve bireysel işleyen sistem olarak yerini ortak çıkarlara bırakmıştır. Devletlerin güvenlik algısında var olan değişimler ve artan karşılıklı bağımlılık olgusu, devletler arasında oluşan yeni ve sıkı iş birliklerini beraberinde getirmiştir (Dedeoğlu, 2004: 7).

Bu bağlamda, karşılıklı bağımlılık çerçevesinde gelişen “güvenlik” kavramı ile iç ve dış güvenlik arasındaki kesin ayrım ortadan kalkarken sınır güvenliği anlayışı yerini daha kapsamlı bir güvenlik algısına bırakmıştır. Ayrıca, devlet öncelikli güvenlik algısı yerini toplum güvenliğine bırakarak “devlet güvenliği” ile “toplum güvenliği” özdeşleşmeye başlamıştır (Dedeoğlu, 2004: 7).

Deutsch bir güvenlik topluluğu içinde yaşayan devletlerin sadece istikrarlı bir düzen değil aslında istikrarlı bir barış oluşturduğunu iddia etmiş ve bütünleşme sürecine kalıcı barışı dahil ederken, her iki tarafın da savaştan korkmadığı ya da savaşa hazırlanmadığı durumları varsaymıştır. Deutsch, bu varsayımı öne sürerken devletlerin yalnızca çatışmadan vazgeçtiğini değil aynı zamanda çatışmaların çözülmesi için kalıcı barış önerilerinin geliştirilme isteğini göz önünde bulundurmıştır (Deutsch (1963)’ten akt. Adler ve Barnett, 1998).

Devletleri bu barışı tesis etme çabasına iten yaklaşımın altında bir bütünlük olgusundan çok özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra değişen sistem aktörleri, değişen güç dengesi, devletlerin toplumlarına karşı barışçıl sorumlulukları ve kendilerine gelecek herhangi bir zararı önleme politikası yatmıştır. Devletlerin hem bireylerine karşı sorumlulukları hem de dünyada artan güç unsurlarına karşı bağımsızlık ve güvenliğini sağlama iç güdüsü diğer devletlerle olan empati yaklaşımını geliştirmiş ve karşılıklı iletişimin barışçıl yollarla geliştirmesinin önünü açmıştır. Toplumda ve devletlerde değişen güvenlik algısına karşı iki tür güvenlik topluluğu yaklaşımı oluşturulmuştur. Bunlar; amalgam güvenlik toplulukları ve pluralist güvenlik topluluklarıdır (Altundağ, 2010: 41).

Amalgam güvenlik toplulukları, bir takım görevlerin ortak organlar tarafından yürütüldüğü, federasyon benzeri oluşumlardır. Amalgam güvenlik topluluklarında egemenlik yetkisi, tek

bir merkeze devredilir (Arı, 2013: 351). Amalgam güvenlik topluluklarında birbiriyle bağı bulunmayan ancak katılma yoluyla ulus üstü bir yapıya karar alma mekanizmasını devreden iki farklı devletten bahsedilirken, devletler bağımsızlık haklarını bir ölçüde kullanmış, ortak ve önemli durumlarda ise kararı birlikte oluşturdukları üst yönetime bırakmıştır. Burada önemli olan nokta şudur ki, devletler kendi kendilerini ilgilendiren kararlarda bireysel kararlar alabilmiş bağımsız hareket etmiştir (Çelikpala, 2019: 2).

Amalgam güvenlik topluluğu oluşturabilmek için; ulusların ortak kazanımlarının olması, entegre olacak üyeler arasında güçlü ve kopmaz karşılıklı iletişimin olması, kendine özgü ve cazip bir yaşam biçimi, devletlerin siyasi olarak var olan kapasitesinin dışında olumlu genişlemesi gibi koşulların sağlanması gereklidir (Arı, 2013: 351-354).

Pluralist güvenlik topluluğu ise hükümetleri ve kimlikleri farklı olan devletlerin üst bir otoritede birleştikleri güvenlik topluluğu yaklaşımıdır (Dedeoğlu, 2012: 377). Pluralist güvenlik toplulukları, amalgam güvenlik topluluklarından farklı olarak tamamen bağımsız devlet modelleri oluşturmakla birlikte, yetkilerini güvenlik organlarına devretmemiştir. Aynı zamanda bu yapılar yasal bir üst otorite oluşturmamış, rıza unsuru bağlayıcı olmuştur (Çelikpala, 2019). Pluralist topluluklarda, toplum istikrarlı bir barış sürecini istemekle birlikte, maksimum düzeyde ortak bir kimlik duygusuna ulaşmış aynı zamanda güncel değişim ve gelişmeleri karşılayacak kadar güçlü ve yaygın kurumlar oluşturmuştur. Oluşan bu yeni düzen ile çatışma ihtimali en aza indirgenmiş hatta ihtimal dışı kalmıştır (Taylor, 2020: 24).

Arı'ya (2013: 354) göre Deutsch, düşünce yapısında devletlerin en üst düzeyde demokratik olduğunu ve toplumlarla birlikte karşılıklı ilişkilerde demokrasi ögesinin gerekliliklerine göre hareket ettiklerini belirtmiş ve bunun sonucu olarak demokratik yollarla ilişki kuran devletlerin savaşma ihtimalinin doğal olarak minimal düzeyde kaldığını açıklamıştır.

Öte yandan pluralist güvenlik toplulukları içinde bir takım koşullar ileri sürülmüştür. Bu koşullar arasında; temel siyasi değerlerin uygunluğu, hükümetlerin ve katılımcı üyelerin eylemlere karşı duyarlı olmaları ve gereksinimlere hızlı cevap vermeleri, birbirlerinin siyasal, ekonomik ve toplumsal davranışlarını önceden belirleyebilme bulunmuştur (Arı, 2013: 354).

Bu açıdan bakıldığında devletler arasında son derece gelişmiş bir bütünleşmenin gerçekleşebilmesi için devletlerin veya toplumların savaş ihtimalini en aza indirmesinin

yanında, bu ihtimali göz önünde bulundurmaktanda rıza unsuru ile vazgeçmesi gereklidir. Yani çatışmadan kaçınılmasının bir gereklilik olması yerine çatışmanın bir çözüm yolu olmaktan çıkarılması böyle bir topluluk bütünleşmesini daha istikrarlı kılmıştır. Pluralist güvenlik topluluğuna bir örnek olarak “NATO” gösterilmiştir. Öte yandan güvenlik topluluğu yaklaşımı “güç” unsurunu göz ardı etmesi ve çatışmanın gerekli olabileceği durumları yok sayması açısından bazı teorisyenler tarafından eleştirilmiştir (Dedeoğlu, 2012).

Uluslararası sisteminin en belirleyici unsurlarından birinin güç faktörü olması, devletlerin siyasi ya da askeri güçlerini, demokratik ilkelerle kurulan ilişkilerin önüne geçirmiştir (Arı, 2013). Devletlerin ekonomik rekabete dayalı ilişkilerinin var olması çatışma olasılığını güçlendiren bir diğer unsur olduğundan, bu olasılığı yok sayması Deutsch’un teorisinin eleştiri alan bir diğer yönü olmuştur (Dedeoğlu, 2012).

1.4.3. Fonksiyonalizm (İşlevselcilik)

Bütünleşme süreçlerini yeni bir perspektifte ele alan fonksiyonalizmin temel çıkış noktası, David Mitrany’nin teorisinin ilkelerini ortaya koyduğu “A Working Peace System” adlı eser olmuştur. Mitrany, bu teoriyi barışı sürekli kılacak bir fikir temeline oturtmaya çalışmıştır (Mitrany, 1966). Fonksiyonalizm, ulus devletlerin egemenliğini daha üst federe bir yapıya devredeceğini düşünen federalizmin eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada federalizm, devletlerin bağımsızlıklarını sekteye uğratacak herhangi bir yapıya sıcak bakmayacağını göz ardı etmesinden dolayı eleştirilmiştir (Ercan ve Ercan, 2015: 5). Bu noktada fonksiyonalizm bölgesel değil, evrensel bir bütünleşmeyi savunmuştur. Mitrany, dünyadaki savaşların temel nedeninin, siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar olduğu fikrinden hareket etmiş, buna karşılık, ekonomik ve sosyal refahı, barışın ön koşulu olarak görmüştür (Mitrany, 1966).

Dünyada gelişen ulus-devlet modelini ve milliyetçilik akımlarını çatışmayı tetikleyen en büyük sebepler arasında gösteren Mitrany, toplumların ve bireylerin akli olarak çıkarları çerçevesinde hareket ettiği düşüncesinden yola çıkarak, uluslararası ticaretin artması gerektiğini, böyle bir artışın iş birliğini güçlendireceğini ve milliyetçilik akımlarını zayıflatacağını ileri sürmüştür (Ülger, 2002: 35).

Mitrany, devletlerin ekonomik, sosyal ve bilimsel birçok teknik sorunla karşılaştığını öne sürmüş, bu sorunların devletlerin karşılıklı bağımlılık ve iş birliği neticesinde çözülebileceği savında bulunmuştur. Mitrany, belirli bir alanda teknik anlamda başlayan iş birliğinin fayda sağlamasıyla diğer alanlarda iş birliğine yol açacağını düşünmüştür (Mitrany, 1966). Böylece Mitrany'nin eleştirdiği ve olasılıksız olarak gördüğü federe yapı devletlerin karşılıklı mutlak kazanımlar elde etmeleri sonucunda entegre bir topluma dönüşecektir (Viotti ve Kauppi, 2012: 138). Bir başka perspektiften bakınca Mitrany, teknik bir alanda ya da işlevsel olarak gerçekleşen iş birliğinin diğer alanlarda iş birliğine yol açacağı sürecini, “ramification (dallanma)” olarak adlandırmıştır (Mitrany, 1966).

Mitrany geliştirdiği teori ile uluslararası alanda teknik konuların önemini vurgulamakla kalmamış, bu konulara destek vermek amacıyla siyasi araçların etkisinden uzak uluslararası örgütler kurmayı önermiştir (Mitrany, 1966). Zaten fonksiyonalizmin temelinde, ulus devletlerin yetkilerini devredeceği uluslararası örgütlerin, politik kaygıların önüne geçeceği ve bütünleşmiş bir toplum sayesinde kalıcı barışı sağlayacağı görüşü bulunmuştur. Bu örgütlere en başarılı örnek olarak AKÇT (Avrupa Kömür Çelik Topluluğu) kullanılmıştır (Açıkmeşe, 2004: 6).

Tüm bunlardan hareketle Mitrany, diğer teorisyenler gibi fonksiyonalizm teorisinin çerçevesini genişletirken iş birliği ve karşılıklı bağımlılık olgusunu kullanmış ve devleti merkeze alan bir yaklaşım sergilemiştir. Ortak çıkar kavramını bireysel çıkarların önüne geçirmiş ve iş birliğine zarar veren çıkar anlayışını yok sayarak aşamalı bir bütünleşme modeli benimsemiştir. Öte yandan Mitrany'nin 1914'te “Noua Revista Romana”da (The New Romanian Review) yazdığı şey şudur :

“Avrupa'nın büyük ulusları arasında bir birliğin imkansız olduğuna dair bir işaret yoktur. Aksine, tarih, düşman ulusların iyi arkadaş ve müttefik olabileceğini göstermektedir. Eğer çabalar sayesinde, böyle bir birliğin çekirdeğini yaratma başarılırsa, o zaman Avrupa'nın kalan tüm uluslarının genel gruplandırmasının elde edilmesi nispeten kolay olacaktır. Zamanla, iyi niyet ve karşılıklı sempati ile, en yüksek ideale ulaşılabilir: Avrupa Federal Devletleri. Bir reformun karşılaştığı zorluklar, önemi ile orantılıdır. Sonuç olarak, bu fikirleri uygulamaya koymak için çok fazla zaman ve çok fazla çalışmaya ihtiyaç vardır, ancak amaç herhangi bir çabaya layıktır” (Mitrany (1914:262)'den akt. Alexandrescu, 2007: 26).

Devletler arasında uluslararası alana yansıyan ilişkilerin, tek taraflı kazanılan ya da tek taraflı kaybedilen bir “zero-sum game” olarak gören realistlere karşı, Mitrany bu etkileşimlerin tarafların tümünün kazandığı bir “positive-sum game”e yol açtığını savunmuştur (Yapıcı,

2007: 140). Realizmin güç unsurunu ön plana çıkaran rekabetçi doğasına karşı Mitrany, savaşın iş birliği çerçevesinde geri plana atılacak bir araç olduğu düşüncesi ve karşılıklı ilişkilerin tüm taraflara çıkar sağlayan argümanlarla gelişen bir süreç olduğunu dile getirmiştir. Fonksiyonalist teori, sosyal ilişkiler ve davranış kalıpları içerisinde rasyonellik olduğunu öne sürerek, bireylerin rasyonel hareket ettiğini varsaymış ve bu noktada eleştirilmiştir (Sancaktar, 2013: 131).

Birey ve devlet ilişkileri göz önüne alındığı zaman davranış kuralları açısından rasyonalite her zaman doğru ve temel bir varsayım olmamıştır. Diğer bir eleştiri ise fonksiyonalizmin politik ve teknik olan konuları ve işleyicileri birbirinden ayrı olarak ele alması olmuştur. Nitekim teknik olan konular büyük ölçüde zaten politik konuları içinde barındırmış ve devletlerin bütünleşmesi için siyasal beklentiler içine girmesi eğilimi teknik olanı, siyasal uyumlaştırmaya mecbur bırakmıştır. Fonksiyonalizm bu uyumlaştırmaya gereken önemi verememesi açısından eleştirilmiştir (Sancaktar, 2013: 131).

1.4.4. Neo-Fonksiyonalizm (Yeni İşlevselcilik)

Neo-fonksiyonalizm genel olarak fedaralist ve fonksiyonalist akımların devamı niteliğinde değerlendirilmiştir. Fonksiyonalizm teorisinin temel mantığını bir ölçüde kabul eden neo-fonksiyonalizm, çoğunlukla fonksiyonalizmi eleştirmiştir. Bütünleşme konusunda devleti temel aktör olarak ele alan fonksiyonalistlere karşı, devletin aktörlüğünü kabul etseler dahi bütünleşmenin asıl öğelerinin çıkar grupları ve devlet dışı aktörler olduğunu ileri sürmüşlerdir (Özdemir, 2012: 69). Öte yandan neo-fonksiyonalizm, fonksiyonalizmden paralel siyasal bir ilerlemeyi sürece dahil etmesi ve bütünleşme sürecinin önemli araçlarından biri olarak siyasal kurumsallaşmayı gerekli görmesi açısından ayrılmıştır (Yapıcı, 2007: 149).

Bütünleşmenin aşamalı şekilde gerçekleşmesi gerektiğini kabul eden neofonksiyonalistler, bütünleşme kavramını açıklarken çıkar kavramını göz ardı eden fonksiyonalistleri eleştirmiş ve ortak çıkardan ziyade karşılıklı ve bireysel çıkarların bütünleşme açısından önemli olduğunu dile getirmişlerdir. Neo-fonksiyonalizm konusunda çalışma yapan düşünürler arasında, Ernst Haas, Amitai Etzioni, Philippe Schmitter, Leon Lindberg, Josep Nye gibi isimler vardır. (Özdemir, 2012: 69).

Neo-fonksiyonalizm büyük ölçüde Ernest Haas'ın çalışmalarıyla kuramsallaşmıştır. Nitekim Haas, bürokratik kadrolar kadar çıkar gruplarının da bütünleşme sürecinin kendi lehlerine olan yanlarını gördükçe süreci destekleyeceğini ve ulus üstü yapısal araçları kullanmada teşvik edici rol oynayacaklarını savunmuştur. Ayrıca savunduğu tezi çoğulcu bir yapı içerisine dahil eden Haas, siyasi topluluk oluşturmada bazı elit grupların, sürece olan yaklaşımlarının ve beklentilerinin yeni merkezi ve suprasyonal yapılara ulaştırılması gerektiğini öne sürmüş ve bu sayede bütünleşme yaklaşımını sekteye uğratacak geleneksel metotlardan ziyade revize edilmiş bir yönetsel tutum sergilemeye çalışmıştır. Siyasi bir yapıya ait olma duygusu, Haas'a göre o yapının sağladığı yararlarla doğru orantılı olmuştur (Haas, 1958). Yani grupların bu yapılara tarihsel geçmiş kalıtlarından yola çıkarak ya da duygusal kriterlerle bağlanmasından daha önce çıkarlarının sağlanması aidiyet duygularına hizmet etmesiyle mümkün olmuştur (Toprak, 2007: 72).

Bütünleşmeyi, “daha geniş bir siyasal ünite oluşturma arzusu yolundaki eğilim” olarak gören Haas, bu düzeneği geliştirmenin yolunu hükümetler arası iş birliğini arttırmaktan ziyade, ekonomik olanların ortak faaliyetlerinde bir gelişime gitmekte görmüştür. Böylece Haas, ülkelerin katılım sağladığı iş birliği sürecinin kademe kademe ilerleyeceğini belirtmiş ve ekonomik bütünleşmenin zamanla siyasal bütünleşmeye dönüşeceğini ileri sürmüştür (Haas, 1958).

Haas, bütünleşmeyi savunan elitlerin uluslar üstü örgütlerden ekonomik yönde çıkar elde edeceğini ve bunun gerçekleşmesiyle bu elitlerin ulusal sınırları aşan ve kendileri gibi çıkar arayışına giren elitler arayacaklarını varsaymıştır. Bu bir tür işleyen çıkar mekanizması oluşturmuştur. Karşılıklı çıkar sağlayıcıları iş birliğini geliştirmek ve birimler arasında daha fazla kazanç elde etme arzusuyla hareket ederek ulus ötesi örgütlerin kolektif kapsayıcılığının arayışı içerisine girmiştir (Haas (1966)'dan akt. Dougherty ve Pfaltzgraff, 2001: 512).

Haas, bütünleşmeyi bir durumdan ziyade bir süreç olarak görmüş, buna bağlı olarak teknik ve ekonomik anlamda başlayan iş birliğinin otomatik olarak siyasi bütünleşmeye yol açacağını savunmuştur (Haas, 1958). Bu önerme fonksiyonalist teorideki “ramification” kavramının neo-fonksiyonalist teoride karşılığı olan *spill-over* (yayılma etkisi) kavramını yansıtmıştır. Neo-fonksiyonalist teorisyenler, “spill-over” kavramının kurumsallaşmayı zorunlu kılacağını öne sürerken, her kurumsal mekanizmanın siyasi karar alma mekanizması ile ilgisi olduğunu varsaymış ve ekonomik anlamda başlayan bütünleşmenin

siyasi alanlara devredeceğini öngörmüştür. Siyasal bütünleşmenin sağlanamadığı durumlarda ise ekonomik bütünleşme sürecinin dağılacığını ileri sürmüşlerdir (Sancaktar, 2013: 132).

Spill-over kavramı açıklanırken üç tür spill-over etkisinden söz edilmiştir. Bunlardan ilki bir alandaki bütünleşmenin diğer alanlardaki bütünleşmeye nüfuz edeceğini savunan “işlevsel spill-over”, ikincisi işlevsel yayılma gerçekleştikçe çıkar grupları ve teknokratların hükümetleri etkilemek için değil, karar alma mekanizmalarında bulunmak için hareket edeceğini savunan “siyasal spill-over”, üçüncüsü ise bütünleşmenin başarısını gören diğer devletlerin süreç içerisinde yer almak isteyeceklerini öngören sistem olan “coğrafi spill-over” etkisi olmuştur (Açıkmeşe, 2004: 8).

Bütünleşmeyi ve neo-fonksiyonalizmi ele alan yazarlardan birisi de Joseph Nye’dir. Ona göre spill-over kavramı her zaman artan iş birliğini kapsayacak şekilde, olumlu anlamda ilerlememiştir. Yani görevlerin ortak tanımlanması ya da iş birliğinin artması her zaman için beklenen bir sonuç olmamıştır. Böyle büyük bir bütünleşme aktörler için olumlu etkiler oluşturmadıysa, içlerinde memnuniyetsiz olanlar dengesizliğin meydana getirdiği rahatsızlığı azaltmak ya da böyle bir bütünleşme sürecini geri almak istemişlerdir. Nye, bu durumu *spill-back* kavramıyla açıklamış ve örnek olarak Doğu Afrika Ortak Pazarı’nın dağılmasını göstermiştir (Nye, 1971: 66).

Neo-fonksiyonalist savunuculardan biri olan Amitai Etzioni ise güçlü bir devletin önderliğinde siyasal bir birlik oluşturulabileceği gibi birden fazla devletin girişimiyle siyasal bir birleşmenin gerçekleşebileceği üzerinde durmuştur. Prusya önderliğindeki Alman Birliği, Gana önderliğindeki Gana-Gine-Mali birleşmesi, Mısır önderliğindeki Birleşik Arap Cumhuriyeti bunun başlıca örnekleridir. Ayrıca bütünleşmenin iç dinamiklerle olabileceği gibi, dış dinamiklerin etkisiyle de oluşabileceği görüşü üzerinde durmuş ve Marshall yardımı alacak ülkelerin Avrupa Ekonomik İş Birliği Teşkilatı’nı oluşturmasını örnek olarak göstermiştir (Arı, 2013: 361).

Neo-fonksiyonalizmi savunan bu teorisyenlerin, bu önemli argümanlarına rağmen teori bazı eleştiriler alabilmiştir. Neo-fonksiyonalizm, devletlerin güç unsurlarını kullanarak hareket ettiği sistemin artık yok olduğunu ileri sürmesinden ve devlete olan ilginin azaldığını savunmasından dolayı eleştirilmiştir (Yapıcı, 2007: 149).

Nitekim devletlerin artık gücün yıkıcı etkisini kullanmıyor olmaları bu kavramı tamamen yok ettiklerinden değil, karşılıklı çıkar ve iş birliği sürecinin getirdiği zorunluluktan dolayı geri plana atmasından ileri gelmiştir. Ayrıca devlete olan ilginin toplum var olduğu sürece var olması diğer iddiaya göre daha olanaklı olmuştur. Çünkü devletin sorumlulukları ve işlevleri, birey ve örgüt bağlamındaki dengeyi ve köprüyü sağlamasından dolayı her zaman devam edecek bir yöntem olması muhtemel ve güçlü bir düşüncedir (Yapıcı, 2007).

1.4.5. Konstrüktivizm (Sosyal İnşacılık)

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan iki kutuplu sistem ve Soğuk Savaş süreci devletlerin birbirleriyle olan ilişkisini ve “güç” kavramı üzerindeki algısını yeniden şekillendirmiştir. Bu bağlamda devletlerin çıkar mekanizmaları üzerinde oluşturduğu politikaları ve uluslararası sistemdeki davranışlarını açıklamaya çalışan bir takım teoriler ortaya çıkmıştır. Bu teorilerden birisi rasyonalizmdir (Küçük, 2015).

Rasyonalistler, devletlerin maddi unsurlar üzerinden hareket ederek ilişkilerini geliştirdiğini, çıkar algısının hiçbir zaman değişime uğramayacağını ve devletin sabit verilerle hareket edeceğini savunmuş, konstrüktivizm ise bu teorinin karşısında durarak, rasyonalizmin savunduğu maddeleri farklı bir yönden açıklamaya çalışmış ve bir yerde onun bir eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır. Diğer yönden rasyonalist teori, çıkar ve kimlikleri önceden hazırlanmış unsurlar olarak ele almıştır, ancak konstrüktivistler kimlik ve çıkarların nereden geldiğine nasıl yapılandığına odaklanmıştır (Wendt, 1999: 30-33). Nitekim konstrüktivistler rasyonellerin sabit verili sistemine karşı çıkmış, uluslararası sistemin ve devlet çıkarlarının zaman içerisinde değişebileceğini, sürecin sabit verili olmadığını belirtmiştir (Soyaltın, 2015).

Soğuk Savaş sürecinin bitmesi ve sistemde meydana gelen değişiklikler, neo-liberaller, neo-realistler ve rasyonalistlerin teorileri bu yeni düzeni açıklama konusunda yetersiz kalmış, bu durum yeni bir teorinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Tandoğan, 2015: 638). Esasen konstrüktivizm, kendisini rasyonel ve düşünsel teoriler arasında bir köprü olarak tanımlamayı seçmiştir ve Wendt, “köprü olma” açıklamasını *viamedia (orta yol)* olarak betimlemiştir (Wendt, 1999: 40).

Konstrüktivizmi uluslararası ilişkiler literatürüne taşıyan ilk kişi Nicholas Greenwood Onuf olmuştur. Onuf, “*World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International*

Relations” adlı kitabında mevcut bulunan bütün sosyal ilişkiler gibi, insanların ve toplumların birbirini inşa edebileceği ve bununla bağlantılı olarak uluslararası ilişkiler sisteminin de bireyler tarafından inşa edilebileceği düşüncesi üzerinden hareket etmiştir (Onuf, 1989: 36).

Konstrüktivist ekolün savunucuları, etkileşimin sürerlik kazanması durumunda uluslararası alanda örgütlenmelerin artacağı ve bireylerin birbirleriyle olan iletişimleri, çıkar ve kimlik çerçevesinde birleşince kolektif bir yapıya evrilme olacağı görüşünde birleşmiştir. Konstrüktivistler, uluslararası örgütlerin oluşumu için anahtar kavram olarak etkileşimi görmüştür (Tandoğan, 2015).

Konstrüktivizm kimlik, kültür, fikir, değer ve norm kavramları üzerinde durmuştur. Bu bağlamda konstrüktivizm, kimlik ve kültür kavramını uluslararası ilişkilerin ve güvenliğin merkezinde görmüş, aktörlerin kimlik algısını ve karşılıklı çıkarlarını tarihsel olarak ilerleyen bir süreç mekanizması varsaymıştır (Yılmaz, 2013: 161). Konstrüktivizm yaklaşımı çıkarların nasıl oluştuğunu anlamak için birey ve devletlerin sosyal kimliklerine odaklanmak gerektiğini öne sürmüştür. Örneğin Wendt’in konstrüktivist ekolünde “kimlikler, çıkarların belirleyicisi” olmuştur (Wendt, 1992: 398).

Toplumsal ilişkilerin kimlikleri oluşturduğu yönünde bir metafor ileri süren Onuf, dünyadaki sistemi de bu şekilde birbirimize söylediğimiz sözler ve yaptıklarımız ile yapılandırıp, oluşturacağımızı iddia etmiş ve bireyin toplumu, toplumunda bireyi yapılandığı iki taraflı bir etkileşim olarak tanımlamıştır (Karacasulu, 2014).

Konstrüktivistler uluslararası örgütlerin gelişimi için ana öğeyi kurallar olarak belirtmişlerdir. “Amil (agent), kural ve yapı girift bir yapı içerisinde buluşmuştur” ve insanlara nasıl davranacağını, yasaklı ya da serbest olan şeyleri belirten kavram kurallar olmuştur (Tandoğan, 2015).

Bu ekole göre kurallar, toplama görevi üstlenerek hem düzenleyici hem de birleştirici bir argüman olmuştur (Ateş, 2008: 224). Kurallar bütününün düzensiz çalıştığı bir sistem doğal olarak karışıklığı ve hatta anarşiyi doğurması açısından önemli olmuştur. Nitekim uluslararası sistemde aktörlerin uyum sağlayamadığı bir düzen, kimliklerin belirleyici çıkarlarınsa ne olduğu konusunda rol üstlenmesi açısından sapmaları beraberinde getirmiştir (Tandoğan, 2015).

Kratochwill, kuralları düzenleyici ve kurucu kurallar olarak ayırtmıştır. Düzenleyici kuralların var olan eylemleri düzenlediğini, kurucu kuralların eylemlerin ortaya çıkmasına olanak sağladığını ele almıştır (Demirtaş, 2014).

Uluslararası ilişkiler literatürüne sosyal inşacılık kavramını Onuf getirmiştir. Kavrama yeni nitelikler kazandıran ve daha bilinir ve tartışılır hale getiren kişi ise Alexander Wendt'tir. Wendt'te diğer konstrüktivistler gibi dünyadaki devletler sisteminde kimlik ve çıkarların, özneler arası etkileşimi gerçekleştirdiğini bunun bir sonucu olarak sosyal gerçekliğin oluştuğunu ileri sürmüştür. Wendt, aktör ve yapıyı birbirinden ayrı ele almanın mümkün olmayacağını, her ikisinin de biri diğerini etkileyen değişken maddelere sahip, yapıyı oluşturan özneler olarak görmüştür (Reus-Smit, 2014).

Soğuk Savaş döneminde askeri ve ekonomik güç gibi maddi öğeleri, uluslararası sistemin işleyişini açıklayan ve aktörlerin kimliklerini, çıkarlarını buna dayandıran teorilerin aksine konstrüktivizm, fikirler ve normlar gibi düşünsel yapılara öncelik vermiş ve sosyal unsurların birbirinden beslenip anlam kazandığı gerçeğini ön plana çıkarmıştır (Arı ve Kıran, 2015: 60). Bu anlamda Wendt, neo-realistlerin sistemi anarşi kavramıyla özdeşleştirmesine karşı uluslararası ilişkilerde anarşiyi yok saymıştır. Çünkü ona göre uluslararası sistem kendi kendine yeten bir düzeni kapsamıştır ve “anarşi devletlerin yaptığı bir şey” olarak ortaya çıkmıştır (Wendt, 1995: 73). Ashley ise gerçeklik yaklaşımlarını devletlerin yapısını tek düze ve değişmez olması noktasında eleştirmiştir (Demirtaş, 2014).

Daha çok devleti merkez alan bir yaklaşımla hareket eden ve egemenliği toplumsal kimlik olarak nitelendiren Wendt, bütünleşmeyi bireysel çıkarlara sahip devletler tarafından meydana getirilen ittifaklarla açıklamış ve herhangi bir tehdit ortada kalmamasına rağmen bile ittifakların devam edebileceğini “NATO” örneğini vererek savunmuştur. Bu noktada anahtar kavram ona göre güvenlidir (Wendt (2013)'ten akt. Yesevi, 2021: 59).

Devletleri sistemdeki tek aktör olarak görmeyen inşacılar güvenlik için harekete geçen aktörlerin çeşitli olduğu vurgusunu yapmış ve bu anlamda toplumun milli çıkarlarını şeffaf bir veri olarak değil daha maddi bir veri olarak ele almıştır (Birdişli ve Başurgan: 62).

Konstrüktivizm yaklaşımına John Gerard Ruggie, Richard Ashley, Friedrich Kratochwill gibi teorisyenlerinde bir takım katkıları ve etkileri olmuştur (Yesevi, 2021: 54-56). Örneğin Ruggie, “*Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*” isimli

eserinde, konstrüktivizm ve insan bilinci arasında bağdaştırmaya gitmiş ve insan bilincinin uluslararası ilişkiler sisteminde oynadığı rol üzerinde durmuştur (Ruggie, 1998: 33).

Diğer yönden Ted Hopf, dünya siyasetini anlamak amacıyla izlenen yöntemler bağlamında konstrüktivizmi üç farklı kola ayırmaktadır: sistemik, normatif ve sosyal konstrüktivizm (Hopf, 2002). Sistemik konstrüktivizm, sistem odaklı çalışması ve üniter devletlere yaptığı vurgu nedeniyle neo-realizmin takipçisi olarak görülmüş, bu yaklaşıma en iyi örnek olarak Wendt gösterilmiştir. Reus-Smit (2014), Wendt'in çalışmalarında elde ettiği bulgular neticesinde onun, bir nevi devletlerin iç siyaset alanındaki her şeyi devre dışı bırakmış olduğunu ve devlet kimliklerinin doğasında meydana gelen gelişmeleri, düşünsel yapıları dışarıda tuttuğunu belirtmiştir. Wendt, devletin sosyal ve kurumsal kimliği arasında ayrıma gitmiş ve düşünsel maddelere atıf yapan kurumsal kimliği yok sayarak, ilişkileri ve gelişimleri içerisinde statü, rol ve kimliği barındıran sosyal kimliğe bağlamıştır. Konstrüktivizmin başka bir türü olan normatif konstrüktivizm, devletlerin uluslararası sistemin getirdiği norm ve kurallara bağlılıklarını ele almış, sosyal konstrüktivizm ise devlet kimliklerinin kendi içindeki sosyal öğrenme ve sosyal ilişki temellerini araştırmıştır (Küçük, 2015).

Tüm bu bilgilerden hareketle, konstrüktivizm, bireylerin ve toplumların sosyal doğasına odaklanmış ve aktörler arasındaki ilişkiyi bu sosyal doğanın bir sonucu olarak inşa edilen bir süreç olarak görmüştür. Onlara göre uluslararası sistem birey, toplum ve aktörler arasındaki etkileşimin gereğidir ve devletler yalnızca maddi güç ögesini kullanmamıştır ve kullanmamalıdır. Manevi unsurlarında en az maddi unsurlar kadar devletler arasında önemli olduğunun altı çizilirken, uluslararası ilişkiler ve devlet çıkarları hiçbir zaman durağan bir atmosfere sahip görülmemiş, her zaman değişen ve güncellenen bir sistem olmuştur (Büyüktanır, 2015: 8). Sosyal ilişkiler ve kimlikleri ön planda tutan konstrüktivistler, bütünleşme süreçlerini ise bu argümanlar çerçevesinde incelemiştir (Reus-Smit, 2014).

1.5. Afrika'da Kimlik İnşası ve Fikirlerin Rolü

Kimlikler, normlar ve inançlar bütününe ele alan inşacılık kuramının Afrika coğrafyasında liderlerin davranış biçimlerinde ve devletlerde bir takım yansımaları ya da paralellikleri olmuştur. Toplum olarak geniş bir yelpazede inanç, kültür ve etnik çeşitliliğin fazla olduğu Afrika Kıtası kimlik arama ve ulusal kimlik inşa etme sürecinde inşacılık teorisinin

ideolojilerinde eş güdüm yaşamıştır (Tandoğan, 2015: 640). Dünyanın birlikteliği ve büyük savaşları sonrası değişen düzende kimliklerin nasıl inşa edildiği ve kuralların nasıl uygulandığı konstrüktivistlerin yakından takip ettiği bir olgu olmuştur (Yılmaz, 2013).

Konstrüktivizm ekolünde sosyal etkileşim sonucunda kimlikler inşa edilmiş ve bu durum devletlerin, toplumların çıkarlarının belirleyicisi olmuştur. Bu çerçeveden bakıldığında birbirleriyle iletişime geçmeyi başarabilmiş insan topluluğunda ortak bir devlet ve toplum kimliği oluşturma süreci başlamıştır. Oluşan bu yeni süreç kimlik inşasına paralel olarak, devletlerin çıkarlarına hizmet etmiştir. Bu anlamda toplum ve devlet liderlerinin fikirleri sürecin bağlantısı ve dolaşımı açısından ön plana çıkmıştır (Wendt, 1992).

Kimliğin toplum ile ilişkili olduğunu düşünen konstrüktivizm, sosyal etkileşim sonucunda oluşan kimliğin zamansal ve mekansal şartlara bağlı olarak değişebileceğini öne sürmüştür (Ertem, 2012: 200). Buradan hareketle kimliğin inşasında bireyin toplumu, toplumun ise bireyi inşa ettiği görülmüştür. Topluma atfedilen kimlik, devletin kimliği dolayısıyla liderin kimliği ile paralellik göstermiştir. Bu bağlamda liderlerin fikirsel çerçeveleri toplumun ve devletin kimliğini inşa etme sürecinde önemli bir olgudur (Dalbay ve Avcı, 2018: 21). Nitekim konstrüktivizmin fikirleri öne çıkaran yönü dikkate alındığında lider düşüncelerinin devlet ve toplum kimliğini inşa etme sürecinde önemli bir rolü olduğunu söylemek mümkündür (Asante, 2018).

Aktörlerin uluslararası alanda davranış biçimlerinin etkileyen unsurun kimlikler olduğunu öne süren konstrüktivistler, devletlerin arasındaki güvenlik ilişkilerini kimlikler boyutunda şekillendirmiştir. Dolayısıyla devletleri anlaşma ya da çatışmaya sevk eden unsur kimliklerdir, buna dayanak olarak, “Kuzey Kore’nin 5 nükleer silahı ABD için İngiltere’nin 500 nükleer silahından çok daha fazla tehdit içerir” örneğini sunan Wendt, kimliklerin güvenlik modeli üzerindeki etkisini pekiştirmiştir. Bir ülkenin başka bir ülkeyi dost ya da düşman olarak kabul etmesinde bu unsurun önemli rolüne vurgu yapmıştır (Wendt, 1995: 73).

Uluslararası ilişkiler sahnesinde iki kutuplu sistemin sona ermesi ve dünyada ulus-devlet inşa etme süreçlerinin başlaması dünyanın birçok yerinde olumlu gelişmeler olarak görülmüş fakat Afrika’da hem devlet hem de toplumlar açısından güvensizlik ortamını beraberinde getirmiştir. Afrika Kıtası’nın devlet inşa etme süreci, diğer devletlerin inşa süreçlerinin aksine daha sancılı bir süreç olmuştur. Afrika ülkelerinin hükümetlerinin, darbe

ve iç savaş tehdidi altındaki sınırlı hareketleri, onların siyasal ve sosyo-ekonomik sorunları askeri sorunlara dönüştürmesine ve bu nedenle çözümleri askeri olarak aramasına sebebiyet vermiştir (Kaygusuz, 2014: 36).

Bir başka yönden dekolonizasyon sürecinden sonra devletlerin değil fikirlerin ön plana çıktığı Afrikalı ülkelerde konstrüktivizm teorisinin yayılmaya başlaması, doğası gereği sosyalleşme olgusuyla birlikte Avrupa’da topluluk olarak başlaması ve Afrika’yı içine alan Üçüncü Dünya’ya doğru genişlemesiyle olmuştur. Yani özünde normların ve kuralların kimlik birliğindeki etkisi üzerinde özellikle inceleme yapmış ve dünyadaki kurumsal değişim ve oluşumları küreselleşme olgusuyla incelemiş olan konstrüktivizm, Afrika Kıta’sında yaşanan gelişmelerle paralellik göstermeye başlamıştır (Baylis, Smith, ve Owens, 2014).

Bunun yanı sıra Afrika Kıtası’nın bağımsızlığını elde etmiş ancak kendi halkının güvenliğini ve refahını sağlayamamış devletlerinin, yetersiz kaynakların sınırlı dağılımı, yoksulluk, hastalık vb. gibi birçok alanda toplumu yönetmek konusunda başarısız olması, konstrüktivizmin öne sürdüğü argümanları destekler nitelikte öne çıkmıştır. Toplumun kendini güvende hissetmemesi, devlete olan güvensizliği, bu ülkelerin güvenlik modelinin dış tehditlerden ziyade iç savaşlar, kültürler ve sosyal refah üzerinden şekillenmesine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla Afrika Kıtası’nın kendi kaderini tayin etmek üzerine başlattığı bağımsızlık savaşında, siyasi açıdan birlik olma yolunda ilerleyen bölgeselcilik çalışmalarında konstrüktivizm kavramı öne çıkan bir diğer önemli bir unsur olmuştur. Afrika özellikle inşacılık ve bölgeselciliği uluslararası sistemde birbirine entegre etmiş ve bu yolda ilerlemiştir (Rumelili, 2015: 179).

Öte yandan Afrika için konstrüktivizm ortak bir Afrikalılık kimliği oluşturma sürecine yönelik önemli bir araç olmuştur. Bu anlamda konstrüktivizm Afrika’da kimliklerin yakınlaşması ve devletlerin iş birliğine ve iki taraflı anlaşmalara yönelik olumlu yol almasına vesile olmuştur. Ortak bir kurumsallaşma sürecinin varlığı, sosyal inşacıların önemle vurguladıkları self-determinasyon (kendi kaderini tayin) hakkına yani dolaylı olarak bunu korumak içinse güvenlik kavramına bağlı olmuştur (Tandoğan, 2015: 640).

Afrika’da örgütler üzerinden güvenliklerini muhafaza etmek isteyen ve ortak kimlik algısı çerçevesince hareket etmek isteyen bazı liderlik fikirleri ortaya çıkmıştır. Zira bağımsızlığın itici güçlerinden birisi liderlerdir (Asante, 2018).

Örneğin Afrika Kıtası'nda Nkrumah ve Nyerere'nin diğer Afrikalı liderlerle birlikte fikinsel bütünü çerçevesince kurdukları Afrika Birliği kıtada birleştirici ve yapıcı bir rol üstlenmiş, ulus üstü bir söylemin gelişmesine destek vermiştir. Bu kavramın oluşabilmesi için ortak bir paydada buluşması gereken kıta insanının "self-determinasyon" hakkının bulunması ve bunun Afrika Birliği Örgütü'nün temel söylemi olması önemli bir noktayı teşkil etmiştir (Tandoğan, 2015: 640).

Daha özel bir söylemde Nkrumah'ın, Pan-Afrikanizm fikrinin temelinde ve dış politika araçlarında ne gücün ne de ekonomik anlamda diğer ülkelere hükmetmenin hiçbir anlamı olmamıştır. Nkrumah, konstrüktivizmin güç olgusunu, fikirler ve inançlar çerçevesinde değerlendirmesinden yola çıkmıştır. Başka bir deyişle güç onun için kimlikleri bir arada tutma ve kendi kaderini tayin hakkının bir aracıdır. İnşacı yaklaşımın etkisiyle Pan-Afrikanizm vizyonunu oluşturan Nkrumah için önemli olan tek şey Afrika'nın birliği ve bağımsızlığı olmuştur (Asante, 2018). Öte yandan *Consciencism* (Nkrumah'ın *Afrika Sosyalizmi*) kavramı ile sosyalizmi kendisi ve Afrika Kıtası açısından yorumlayan Nkrumah insan eşitliğine önem atfetmiştir. Conciencism, insanın eşitliği için geleneksel değerlerle insanın mutlak faydasını savunmuştur (Boateng, 2003). Afrika sosyalizminde toplumun ayrıştırılmasını reddeden Nkrumah, kimliksel ve kültürel bir sentez geliştirmek istemiş ve bu şekilde Afrika halkının yakınlaşmasını amaçlamıştır ki bu onun fikirlerinde, inşacılık yaklaşımının en önemli bulgularından biri olmuştur (Nkrumah, 1973).

Nyerere, kendi Afrika sosyalizmi kavramını geliştirmiş ve izlediği yol Nkrumah'ın stratejisiyle yakınlık sağlamıştır. Bu bağlamda *Ujamaa* kavramını geliştiren Nyerere kimlikler üzerinden ilerlemeye çalışmıştır. Ujamaa içerik olarak Afrikalı halkın sahip olduğu kimliğin farkında olmasını sağlayarak toplumu kültürel ve kimliksel yakınlaşmaya itmeyi amaçlamıştır (Adesoye, 2017). Kültürel olarak birlik sağlanan toplumda Ujamaa geleneksel ve yerli değerlerin korunmasını ve ön plana çıkmasını önemsemiştir. Nyerere bu anlamda Tanzania'ya ait siyasi ve kültürel değerleri millileştirme yoluna gitmiştir. Örneğin yerli halkın dilini devletin resmi dili haline getirmiştir (Nasongo ve Musungu, 2009). Nyerere kimlik bilincinin sağlanmasının ardından toplumların kendiliğinden korumak isteyeceği değerlerin varlığı ile devlet ve toplum güvenliğinin otomatik olarak sağlanacağını savunmuştur (Adesoye, 2017). Nyerere'nin inşacılık kavramıyla paralel ilerleyen hareketi burada kendisini göstermiştir.

Nkrumah ve Nyerere'nin bağımsızlık ve birlik konusunda attığı adımlarla ilgili çalışmaların incelenmesinin genel bir değerlendirilmesi olarak, her ikisinin de gerek iç politikada gerekse dış politikada uyguladıkları politikada inşacılık yaklaşımın argümanlarını kullandığını söylemek mümkündür. İnşacılık bir anlamda bu iki liderin Pan-Afrikanizm fikrinin nasıl geliştiğini, nasıl şekillendiğini anlamada yol göstericidir. Nkrumah ve Nyerere, Afrika'nın sömürgeci tarihini yeniden yazmaya çalışan iki lider bağımsızlıktan sonra barışa verdikleri destek ve tüm Afrika Kıtası'nın kendi kaderini tayin etmesi için verdikleri mücadele inşacılık çerçevesinde gelişmiştir. İki lider izledikleri yol açısından farklı olmasına rağmen ortak bir kimliği oluşturma düşüncesinde ortak çabalar yürütmüş ve fikirleriyle ön plana çıkmışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

AFRİKA'DAKİ BÜTÜNLEŞME ÇABALARININ KÖKENİ

Afrika Kıtası'nda dekolonizasyon süreciyle birlikte gelişen bütünleşme hareketleri hakkında bilgi verilen bu bölümde, Afrika'nın elde etmeye ve ilerlemeye çalıştığı iş birliği arayışı ve Pan-Afrikanizm, Bağlantısızlık Hareketi, Afrika Birliği Örgütü üzerinden incelenmiştir. Değişen dünya düzeniyle birlikte, kendisine sömürge yönetimlerinin bölücü etkisinden uzak yeni bir yol çizmek isteyen Afrika'nın, bu argümanlar çerçevesinde gerek uygulamak istediği yöntemler gerekse *Apartheid* (ırk ayrımcılığı) gibi karşılaştığı sorunlar üzerinde detaylı olarak durulmuştur.

Afrika ülkelerinin bütünleşmesinde coğrafi yakınlık, karşılık menfaat ve etkileşim öne çıkan kavramlar arasında görülmüştür. Nitekim Afrika'da genellikle bölgesel örgütlenmelerin bulunması buradan kaynaklanmıştır. Coğrafi olarak birbirine uzak ve sosyal etkileşimi olmayan Afrikalı devletlerin bütünleşme sürecini karşılıklı kabul etmesi bir hayli zor olmuştur (Çakan, 2012: 44). Afrika bütünleşme hareketlerinin yapısına bakıldığında dikkat çekici bir unsur çok yönlü hedeflerin belirleniyor olmasıdır. Aynı devletlerin bölgesel olarak tabii olduğu bütünleşme mekanizmasından; ekonomi, gelişme, tabii kaynakların kullanımı, fakirlikle ve kuraklıkla mücadele, ortak para birimi ve ortak pazar deneyimleri, bölgesel barış ve güvenin sağlanması beklentisi içerisine girmesi farklı kuruluşlara ve örgütlenmelere enerji harcamasına sebep olmuştur (Kavas, 2011: 11).

Yukarıda yer alan açıklamalar çerçevesinde bölümün ilk başlığında Pan-Afrikanizm düşüncesinin kökenine değinilmiş ve bu görüşün hangi şartlar altında doğduğu ele alınmıştır. Ayrıca görüşün savunucuları arasında bulunan W.E.B DuBois ve Marcus Garvey arasındaki fikir çatışmasına değinilmiştir. “Bağlantısızlar Hareketi ve Üçüncü Dünya'da Yükselen Görüşler” başlığı altında, Bağlantısızlar Hareketi'nin ortaya çıkışı ve adına Üçüncü Dünya

Ülkeleri denilen grubun içerisinde bulunan Afrika'nın bu harekete karşı olan yaklaşımı ve etkisi üzerinde durulmuştur. Bölümün son başlığında ise Afrika'nın revize etmek için uğraştığı ve topyekûn bir bütünleşmeye son noktayı koyma üzerine kurulmaya çalışılan bu yeni sistemin en büyük parçası olan Afrika Birliği Örgütü'nün kuruluşu, örgütün kuruluşundan bugüne dek uğradığı değişimler ve örgütün organları ele alınmıştır. Çalışmanın başlığında yer alan fikirlerin rolü olarak Kwame Nkrumah ve Julius Nyerere gibi Afrikalı liderlerin bu yapılarla olan bağlantısı ve katkıları ise üçüncü bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

2.1. Pan-Afrikanizm Fikrinin Doğuşu

Pan-Afrikanizm düşüncesi Afrika'daki toplumları siyasi, sosyal ve ekonomik olarak birleştirme fikri etrafında şekillenmiştir. Diğer yönüyle Pan-Afrikanizm, Afrikalı halkların dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar, aynı ortak kültürü ve manevi değerleri paylaştığına inanan bir görüş olmuştur (Best, Hanhimaki, Maiolo, ve Shulze, 2008). Farklı birçok “pan” hareketi gibi Pan-Afrikanizm'in de bir “Pan-Milliyetçilik” biçimi olarak görülmesinin yanı sıra, ana amacı olarak sömürge güçlerinin sınırlandırdığı siyahi haklarının ve beyaz olanın üstünlüğüne karşı çıkarılan bir ses olarak görülmüştür (Benjamin, 2011: 252).

Avrupalıların, Afrika'yı sömürü düzeni içerisinde getirdiği bugünkü durum yani bir diğer ismiyle emperyalizm süreci, Avrupa'nın baskıcı güçlerine başkaldırmak isteyen Afrikalıların ortak bir kimlik duygusu etrafında birleşmesine yol açmış, bu da Pan-Afrikanizm düşüncesine zemin hazırlamıştır. Genel olarak bakıldığında zayıf ve güçsüz, Avrupa'nın hegemonyası altında ilerlemeye çalışan Afrika'nın bu denli ortak bir kimlik duygusu içerisine girmesi, kıta olarak ayakta kalmanın ve bağımsız olmanın anahtarı gibi görülmüştür (Mazrui, 1992: 110).

Sosyal ve politik bir ideoloji olan Pan-Afrikanizm, zaman içerisinde değişikliğe uğramış ve çok boyutlu anlamlar kazanmıştır. Pan-Afrikanist hareketin kültürel, politik ve ekonomik olmak üzere üç farklı boyutu vardır. Kültürel olarak, Afrika Kıtası'nın tarihini, geleneklerini, değerlerini ve kültürel mirasını geri kazanmayı amaçlamıştır. Politik boyutta Pan-Afrikanizm, Afrikalı devletlerin bağımsızlık mücadeleleriyle ilişkilendirilirken, ekonomik boyutta Pan-Afrikanizm; emperyalizme, kolonyalizme, yeni sömürgeciliğe ve sömürgeci

güçlerin Afrika'yı böl-yönet politikasına karşı çıkması olarak belirtilmiştir (Martin, 2012: 57).

Pan-Afrikanizm kavramı, 19. yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıkan bir olgu olarak görülmesine karşın 18. yüzyılda Afrikalı halkların birleştirilmesi, ırkçılıkla mücadele ve insan kaçırılmalarının önüne geçmek için değişik yollarla bir takım birleşimler planlanmıştır. Bu planlamalara en meşhur örnek "*The Sons of Africa*" adında İngiltere'de kurulan ilk siyahi örgüt olmuştur. İlk planlı örgütlenme olarak Sylvester Williams tarafından 1900 yılında Londra'da ilk Pan-Afrikan konferans düzenlenmiş ve Afrika Derneği kurulmuştur. Dernek şartlarının net ve kesin olmaktan uzak olması sebebiyle ırkların kaderini sınırlı ölçüde ve yüzeysel temsil etmiştir. Diğer bir açıdan Afrikalı halkların ortak yararını gözetten Pan-Afrikanizmin, Afrika Kıtası'nda değil Afrika diasporasında ortaya çıkması dikkat çekmiştir (Adi, 2018: 19).

Esasen Pan-Afrikanizm, Afrika'nın bölünmüş doğasına karşın, kıtanın ötekileştirilmesinin önüne geçen ve kıtanın gelişme aşamasının nasıl olacağına dair cevaplar arayan, icat edilmiş bir kavram ve fikir olarak değerlendirilmiştir (Murithi, 2007: 2). Pan-Afrikanizm kavramına fikir anlamında büyük katkı sağlayan isimlerin arasında; Frederick Douglass, John Brown Russwurm, Martin R. Delany, Alexander Crummell ve Edward Wilmot Blyden, Booker T. Washington, James Africanus Horton, George Padmore gibi isimlerin katkıları olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Amerikan Sivil Haklar Mücadelesi'nin ön saflarında savaşan Malcolm X, Rosa Parks, Harriet Tubman, Medgar Evers, Stokely Carmichael ve Martin Luther King gibi isimler sayılmıştır. Pan-Afrikanizm'e siyasi açıdan katkı sağlayan görüşler arasında Haile Selassie, Julius Nyerere, Ahmed Sekou Toure, Thomas Sankara, Kwame Nkrumah, William Edward Burghardt DuBois, Marcus Garvey, Patrice Lumumba, Hastings Banda, Nelson Mandela, Steve Biko, Robert Mugabe ve Muammer Kaddafi gibi isimler örnek gösterilmiştir (Orakçı, 2021).

Pan-Afrikanizm'in tarihi boyunca ırksal, kıtasal ve ideolojik olarak üç farklı türünden söz edilmiştir. Irksal Pan-Afrikanizm, dünyada yaşayan siyahları temel alarak Afrika kökenli insanların uğradığı aşağılanma ve küçümsenmeyi ortadan kaldırmak için gösterilen ortak çaba olarak nitelendirilirken, daha sonraları ortaya çıkan kıtasal Pan-Afrikanizm, Afrikalı halkların devlet bağımsızlığı için mücadele edilmesi ve halklar arası dayanışmayla kıtasal bir birliğin tesis edilmesi çabası olarak görülmüştür. İdeolojik Pan-Afrikanizm ise Afrikalı entelektüeller arasında ortak bir iletişim ağı kurarak, devletlerin siyasi ve ekonomik açıdan

ilerlemesi ve gelişmesi için yeni hedefler ortaya koymayı amaçlayan bir takım planlar olarak nitelendirilmiştir (Nassir, 2018: 83).

Afrika bütünleşmesinin ilk kurumsallaşma süreci Pan-Afrikanizm konferansları ile başlamıştır (Gilbert ve Reynolds, 2016: 546). Pan-Afrikanist hareket için 1919 yılından başlayan ve neredeyse 1945 yılının sonlarına kadar devam eden çeşitli tarih ve yerlerde de konferanslar düzenlenmiştir. 1919 yılına gelindiğinde Paris’te ilk Pan-Afrikan konferans yapılmış, konferansa Karayipler’den, Amerika’dan ve Afrika’dan olmak üzere 57 temsilci katılmıştır. Konferansın konuları arasında Afrikalıların politik ve ekonomik konulardaki gelişimleri, yararları konuşulurken, “bağımsızlık” henüz bu konferansta değinilen konular arasında olmayı başaramamıştır (Betts, 2018: 86).

Çünkü erken dönem Pan-Afrikanizm, Afrika ülkelerinin bağımsızlığını elde etmekten çok, despot ve kolonyal rejimlerin hapsedilmiş zincirlerinden kurtulmaya, zencilere yönelik ırk ayrımcılığına dikkat çekmeye ve ırk ayrımcılığını ortadan kaldırmaya yönelik bir koferans olmaya daha yakın olmuştur. Tüm bu hedeflerin bu şekilde olmasında Pan-Afrikanizmin, Afrika diasporasında ortaya çıkması büyük etken olarak görülmüştür. 1919 yılında düzenlenen konferansın en önde gelen savunucularından ve düzenleyenlerinden biri W.E.B DuBois olmuştur (Betts, 2018: 86). DuBois’in düşüncelerini çok sert bir şekilde eleştiren Marcus Garvey, Pan-Afrikanizm hareketine DuBois’in düşüncelerini eleştirerek katkı sağlama yoluna gitmiştir (Padmore, 1956).

2.2. W.E.B DuBois ve Marcus Aurelius Garvey Karşıtlığı

23 Şubat 1868’de Amerika’da doğan ve bir sosyolog olan William Edward Burghardt DuBois, 20. yüzyılın en büyük problemini “renk ayrımcılığı” olarak nitelendirmiş ve bunu tüm dünyaya duyurmak için çabalamıştır. 1903’te “*The Souls of Black Folk*” adlı kitabını yayınlamıştır. DuBois Pan-Afrikanizmin temel konularını devletlerin self- determinasyon hakkı, bireysel özgürlük ve demokratik sosyalizm olarak açıklamıştır (Padmore, 1956: 106). DuBois, Afrika Kıtası’nı zencilerin gelecek kapılarını açan tek anahtar olarak görmüş ve ilk kez 1919 yılında düzenlediği Pan-Afrikanizm konferansında şu sözleri dile getirmiştir:

“Biz siyahlar, olağan değerlendirme haklarımıza ek olarak kendimizin daha fazla dikkate alınmaya değer olduğumuzu kanıtladık. Böylece, bir Pan-Afrika kongresi düzenliyoruz. Bu kongrede tüm siyah insanlar sanal olarak temsil edilmektedir. Dünyadan sahip olduğumuz

hakları mert ve adil bir şekilde alana kadar asla dinlenmeyeceğiz ve durmayacağız”(DuBois (1919)’dan akt. Adi, 2018: 44).

DuBois’in uyanışı gerçekleştirmek adına yaptığı konferansta yankısı kısa sürecek olan bazı önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlardan bazıları; “1) müttefiklerin ve onlara bağlı güçlerin Afrika yerlilerinin haklarını ve iş güçlerini korumak için uluslararası bir yasanın ve geçerli bir kodun oluşturulması, 2) oluşturulacak yasayı ve Afrika halklarının politik, sosyal ve ekonomik refahını denetleyecek Milletler Cemiyeti’nin daimi bir büro kurması, 3) kolonilerde toprak, emek ve sermayenin sömürülmesini önlemek için girişimde bulunulacağına belirtilmesinin yanı sıra özgürlük hakkı olduğu gibi eğitim ve sağlık hakkının talep edilmesi ve bunlar hakkında hükümetlerde görev almak ve istişarede bulunulması, 4) Milletler Cemiyeti’nin tüm bu taleplerin koruyucusu olarak seçilmesinin öngörülmesi” gibi konular olmuştur (Adi, 2018: 47).

1919 yılında yapılan konferansın çok önemli olmasına karşın, 1945 toplantısı liderlik dengesinin diasporadaki Afrikalılardan, Afrika’da yaşayan Afrikalılara geçtiği ilk toplantı olarak açıklanmıştır (Gilbert ve Reynolds, 2016: 546). Öte yandan W.E.B DuBois’in bu ilk konferanstaki girişimleri ve genel olarak Pan-Afrikanist hareket için yaptığı çalışmalar onun “Pan-Afrikanizm’in Babası” olarak isimlendirilmesine sebebiyet vermiştir (Adi, 2018: 48). Öte yandan DuBois, 1910 yılında siyah kesimde geniş bir okuyucu kitlesine hitap eden ve “*National Association for the Advancement of Colored People*” (NAACP) örgütünü kurmuş ve bu örgüt tarafından çıkarılan “Crisis” adlı dergide sık sık Afrika halkını ve Afrika diasporasını teşvik edici yazılar yazmıştır. Keskin (1998: 24), Garvey’in derginin Mayıs ayında çıkarılan bir sayısında şunları yazdığını belirtmiştir: “Dünya çılgınlığının bizden giymemizi istediği kölelik üniformasından, özgürlüğün uygar elbisesine yöneldik. Demokrasiye yol açmak için savaştan tekrar savaşa döndük”.

Aslında DuBois, Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Afrika’nın bağımsızlığına giden süreci bir bağımsızlık savaşı olarak nitelendirmek istemiştir. 1921 yılına gelindiğinde DuBois, Londra, Brüksel ve Paris’te art arda İkinci Pan-Afrikan Konferansı düzenlemiştir. Bu kongrede “ırkların mutlak eşitliği” üzerinde durulmuştur (Moussa, 2020: 39). Marcus Garvey tüm bu konferansların önde gelen katılımcıları arasında bulunmuş, sık sık DuBois’i eleştirmiş ve gülünç duruma düşüğünü dile getirmiştir (Legum, 1965: 25).

17 Ağustos 1887’de Jamaika’da doğan Garvey, Pan-Afrikanizm en radikal savunucularından biri olmuştur. “Zencinin olduğu yerde ulusal sınır yoktur. Afrika özgür

kalana dek tüm dünya benim memleketimdir”, demiş ve Afrika Kıtası’nın tam siyasi bir bağımsızlık kazanması için çeşitli girişimlerde bulunmuştur (Garvey (1986)’dan akt. Campbell, 2014: 94). Garvey’de zenci ırkların uğradığı baskıya karşı durmuş, siyahlara yapılan acımasız muameleyi sürekli eleştirmek istemiştir. Garvey istediği başarıyı elde edememiş gibi görünse de zenci halkın kendine güven sağlaması ve dünyada bir yer edinmesinin kolaylaşması amacıyla 1914’te “*Universal Negro Improvment Association*” (UNIA) adında bir örgüt kurmuştur. Genel olarak bakıldığında zaman örgütün temel mantığı Afrikalı zencilerin ekonomik ve siyasi açıdan, “biz de buradayız” diyebilmek için kendilerini geliştirmesine dayanmıştır (Keskin, 1998: 25).

UNIA örgütünün çıkardığı “*Negro World*” gazetesi sayesinde Afrikalı ırklara geçmişten örnekler göstererek kendilerine olan inancın gelişmesi sağlanmaya çalışılmıştır (Campbell, 2014: 100). Garvey, amacı zenci halkın ticaretini tüm dünyaya iletmek ve bu halkı Afrika’ya taşımak olan “*Black Star Line*” adında bir gemicilik şirketi kurmuştur (Keskin, 1998: 26).

Garvey, beyaz tenli olmasından dolayı sürekli DuBois’le alay etmiştir. Aralarındaki asıl çatışma zaten buradan türemiştir. Çünkü DuBois, tüm olumsuzluklara rağmen Hollandalı ve Fransız kökleriyle gurur duymuş, Pan-Afrikanizm’in gelişim sağlaması için Amerikan liberalleriyle iş birliği yapmıştır (Legum, 1965: 25). Garvey ırksal saflığa inanarak ve melez ırkı reddederek, kurulacak herhangi bir örgütün tamamıyla siyahlardan olması gerektiği düşüncesi üzerinden hareket etmiştir (Padmore, 1956: 89). Bu açıdan bakıldığında DuBois’in Pan-Afrikanizmi liberal değerlendirilirken, Garvey’in Pan-Afrikanizmi radikal olarak değerlendirilmiştir (Orakçı, 2021).

İrkçı saldırılar ve baskılar yüzünden beyazlara alınmış keskin tavır, Garvey’i tamamen ırksal bir çizgide siyahları beyazlardan ayırmaya yöneltmiştir. Garvey’in amacı daha çok Afrika’ya dönüşü başlatmak ve Afrika kökenli halkları özüne döndürmeye çalışmak olmuştur. Garvey kendisini “Geleceğin Afrika Başkanı” ve “Zenci Irkının Musa’sı” olarak tanımlamış, hatta Ku-Klux-Klan adlı bir terör örgütüyle iş birliği içinde bulunmuştur (Padmore, 1956: 88-90). Onun tüm Afrikalı zencileri harekete geçirmek isteyen sloganı ise “Afrika, Afrikalılar içindir”, olmuştur (Sylvester ve Anthony, 2014: 19).

Garvey’in yalnızca zencilere olan ırk ayrımcılığının büyük ölçüde tırmanışa geçmesi, inanışlar konusunda bile zencilerin kendi suretlerinden tanrısının olması gerektiğine inanmış ve şu sözleri söylemiştir:

“Eğer beyaz adamın, beyaz tanrı fikri varsa bırakın o kendi Tanrı’sına inansın. Sarı adamın kendi ırkına ait Tanrı’sı varsa kendine uygun şekilde ona inansın. Biz siyahlar, yeni bir ideal kazandık. Bizim Tanrı’mızın rengi olmasa da herşeyi insan gözlüğümüzden görmemiz çok doğaldır. Beyazlar kendi Tanrı’larını beyaz gözlükten gördüklerine göre, biz de (geç de olsa) Tanrı’mızı kendi gözlüklerimizden görmeye başladık. İshak’ın ve Yakup’un Tanrı’ları onlara inanan ırk için var olsun. Biz siyahlar, Etiyopya’nın Tanrı’sına, sonsuz Tanrı’ya, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olan, tüm asırların Tanrı’sına inanıyoruz. İnandığımız Tanrı O’dur ama O’na Etiyopya penceresinden tapacağız” (Garvey (1986)’dan akt. Campbell, 2014: 103).

Aslına bakıldığında Garvey ve DuBois’in Pan-Afrikanizm adına yaptığı tüm bu girişimlerin olumlu sonuç doğurması beklenmes, açısından harekete katkıları büyük olmuştur. Bu olumlu katkının yanı sıra Pan-Afrikanizm ilerlemesinde düşüncelerin zıtlığından doğan bir olumsuzluk meydana gelmiştir. Nitekim ırk ayrımcılığına karşı durmaya çalışan Garvey’in başta DuBois olmak üzere beyaz tenli olan Afro-Amerikalıları eleştirmesi ve hatta onları bu birlik hareketi içerisinde dışlamış olması, Pan-Afrikanist hareketleri bir ölçüde sekteye uğratmıştır. İki lider farkında olmadan savundukları değerın karşıtı tuzağına kendileri düşmüştür (Orakçı, 2021).

DuBois ve Garvey, Pan-Afrikanizm’in gelişmesi sırasında karşıtı görüşler benimserken Pan-Afrikanizmi dünyaya duyurmak ve bilinç oluşturmak için konferanslar düzenlenmeye devam edilmiştir. Kasım ve Aralık 1923’te Londra ve Lizbon’da Üçüncü Pan-Afrikanizm Konferansı düzenlenmiştir. Alınan kararlar önceki konferans kararlarını destekler nitelikte olmuş, sömürgeciliği daha şiddetli eleştirmiştir. Bunun yanı sıra diğer konferanslarda değinilmeyen Güney Afrika’da yaşanan ırkçı baskı ve Apartheid rejimleri eleştiri konusu olmuştur (Moussa, 2020: 39).

Afrikalı halkların kendi hükümetlerini kurma ve söz sahibi olma isteği Üçüncü Pan-Afrikanizm konferansının en dikkat çekici noktasını teşkil etmiştir (Legum, 1965: 29). Yapılan ilk iki konferansın ırk ayrımcılığına dikkat çekmesi, sömürgeci yönetimleri eleştiren ve sahip olunması gereken hakları onlardan talep eden maddeler üzerine olması çok önemli konulardır ancak ilk kez siyahi halkın bağımsızlık üzerine talepleri olması o zamana kadar çıkarılan tüm seslerden daha etkili olması açısından önemlidir. Konferansta konuşulan bu konuyla birlikte, sömürge güçlerini ırk ayrımcılığından daha ötede baskı uyguladıkları ve iş gücü, emek, sermaye gibi konularda topyekûn kullandıkları toplulukların hegemonyasını kaybetme korkusu sarmaya başlamıştır. Dördüncü Pan-Afrikan Konferans, 1927 yılında

New York'ta düzenlenmiştir. Konferansa 208 delege katılmıştır. Pan-Afrikanizm hareketi bu konferanstan sonra büyük ölçüde etkinliğini yitirmiştir (Nkrumah, 1963: 134).

İkinci Dünya Savaşı'nın yaşanması Pan-Afrikanist hareketleri bir süreliğine askıya almış ancak savaşın ardından yeni bir konferans düzenlenmesi için gerekli çalışmalar yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonu yeni küresel bir düzeninin habercisi olarak gösterilmiştir. Sömürge yönetiminden memnuniyetsiz olan devletlerin düzene olan itirazları, İkinci Dünya Savaşı için geride kitlesel bir direnişin ve bağımsızlık heyecanının yükselen ayak seslerini bırakmıştır. Kıta dışına çıkan Afrikalılarda politik bilincin artmış olması siyahi halkta Afrikalı kimliği duygularını pekiştirmiş ve kendi kaderini tayin etme isteğini gündeme getirmiştir. Yaşanan bu değişim ve uyanış Afrika'da artan bir milliyetçilik hareketinin başlamasına vesile olmuştur (Gilbert ve Reynolds, 2016: 545).

Bu çerçevede 15-21 Ekim 1945 tarihinde Manchester'da Beşinci Pan-Afrikanizm Konferansı yapılmıştır. Bu konferans Pan-Afrikanizm için farklı bir sürece girildiğinin ilk işareti olmuştur. Konferansın toplanmasına Padmore öncülük etmiş, DuBois ve Afrika'dan gelen Kwame Nkrumah gibi katılımcıların önemli katkıları olmuştur. Konferans dekolonizasyon sürecine girmeyi ve dünya savaşından sonra bu bağımsızlık sürecini gündemin bir parçası haline getirmeyi amaçlamıştır (Cooper, 2019: 77).

Nitekim konferansta sendikal haklar, kooperatif kurma hakkı, eğitim reformu, genel oy kullanma hakkı, toplantı, gösteri ve grev özgürlüğü hakkı gibi konular görüşülmüştür. Konferansın asıl hedefini bağımsızlık sürecine girme çabası oluşturmuştur. Konferansta emperyalizmden kurtulmak ve ulusların gerek siyasi, gerekse ekonomik açıdan gelişme sağlamasına katkı sağlamak için birbirine sıkı bağlarla bağlı bir birleşimin kurulması gerektiği fikri üzerinde durulmuştur (Nkrumah, 1963: 135).

1945 yılında yapılan Pan-Afrika konferansı bugüne kadar yapılan diğer konferanslardaki liderlik dengesinin diasporadaki Afrikalılardan, Afrika'da bulunan Afrikalılara geçmiş bulunduğu ilk toplantı olması açısından ayrı bir önem taşımıştır (Gilbert ve Reynolds, 2016: 545). Aynı zamanda 1945 konferansı Pan-Afrikalı liderlerin sömürgecilik yapısıyla yüzleşmek için hedefler ve stratejiler oluşturmaya çabalaması açısından anlamlı bulunmuştur (Cooper, 2019: 35).

Pan-Afrikanist hareketlerin son dönemine bakıldığında ortak bir birlik kurma bilincinin daha çok arttığı net olarak görülmüştür. Bu konuda bazı fikirlerin bu birleşim planına karşı

çıkması ya da yanlış bulması böyle bir örgütlenmenin gerekliliğini yadsıyamamıştır. 1945'te yapılan konferanstan sonra Afrikalı liderlerin ortak çalışması, Afrika Kıtası'ndaki halkları ve devletleri birleştirmek üzerine olmuştur. Tanzania'nın eski cumhurbaşkanı Julius Nyerere "Afrika'da birlik olmazsa Afrika için bir gelecek yok" şeklindeki sözüyle, Afrika'da kurulacak herhangi bir örgütlenmenin devletler açısından tam manasıyla kabul edilmesi ve örgütsel anlamda bilinçlenilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Abegunrin, 2009: 192). Pan-Afrikanizm temelde birçok noktada başarılı olmuş ve sömürgeciliğin tasfiyesi noktasında başarısını ikiye katlamıştır. Olumlu yönlerine karşın yeni bağımsızlığını kazanmış devletlerin bu yetkiyi herhangi bir organa devretmek istememesinden dolayı çoğunlukla başarısız sayılmıştır (Best, Hanhimaki, Maiolo, ve Shulze, 2008).

Dekolonizasyon süreci boyunca Afrika'da güçlü bir birlik hareketinin oluşması beklenirken, etnik çatışmaların boy göstermesi, hastalıklar, sınırların paylaşılabilmesi gibi birçok konu bu beklentiyi hüsrana uğratmıştır. Tüm bunlara rağmen Pan-Afrikanizm'in istediği etkiyi sağlayamadığının düşünülmesi elbette ki yanlıştır. Zira 1945'te yapılan konferanstan sonra, birlik olma çabaları için girişimler devam etmiş, fikirler revizyonist politikalara dönüşmüştür. Bundan sonra işleyen süreç mekanizması, Afrika Kıtası'nda bulunan Kwame Nkrumah, Julius Nyerere gibi liderler tarafından yönetilmesi açısından önem taşımıştır. Her iki lider Pan-Afrikanizm'in önemli savunucusu olmuştur (Shivji, 2009: 4).

2.3. Bağlantısızlık Hareketi ve Üçüncü Dünya'da Yükselen Görüşler

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından tüm dünya devletleri yeni bir düzenleme içerisine girmiştir. Savaş sonrası düzenin en çarpıcı noktasını ise uluslararası alanda meydana gelen iki kutuplu sistem düzeni ve Soğuk Savaş oluşturmuştur. Devletlerin arasında savaşın meydana getirdiği gergin hava neredeyse bütün ülkelerin bloklaşmasına ve bloklardan herhangi birine taraf olma gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Doğu ve Batı Bloku olarak ayrılan ülkelerde, Batı Bloku'nun liderliğini Amerika Birleşik Devletleri üstlenirken, Doğu Bloku'nun liderliğini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği üstlenmiştir. Her bloğun kendi ekonomik ve siyasi örgütlerini oluşturması sistemi körükleyen bir başka nokta olmuştur. Örneğin "Kapitalist / Liberal / Batı Bloku'nun siyasi / askeri örgütü Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Kolektivist / Sosyalist / Doğu Bloku'nunki ise Varşova Paktı iken; birinci grubun iktisadi örgütü Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) /

Avrupa Topluluğu (AT), ikinci grubunki ise Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (COMECON)” olmuştur (Sönmezoğlu, 2009: 3).

Uluslararası alanda iki kutuplu düzenin boy gösterdiği bir durumda her iki tarafa da üye olmak istemeyen devletlerin oluşturduğu grup ise “Bağılantısızlar” olarak adlandırılmıştır. Bu noktada “bağılantısızlık”, “yoksul”, “azgelişmiş”, “çevre”, “güney”, “üçüncü dünya”, “tarafsızlık” gibi kelimeler ile genellikle aynı anlamda ifade edilmiştir. Öte yandan 77’ler Grubu” kullanılan kelimeler arasında olmuştur (Arı, 2017: 268).

Tüm bu kelimeler arasında geçen “üçüncü dünya” ise emperyalizmin zincirlerinden kurtulmuş, bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri için kullanılmıştır. Üçüncü Dünya kavramı bağılantısızlığın az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin yaklaşan ilişkisiyle derinlemesine anlam kazanmıştır. Henüz kendi siyasi düzenlerini oturtamamış olan bu ülkelerin ABD ve SSCB’nin yarattığı çatışma ortamına girmek için gösterdiği çaba, hareketin amacını özetler nitelikte olmuştur (Sönmezoğlu, 2014: 405-406).

Genel olarak bakıldığında bağılantısızlığı, iki kutuplu düzenin gayet tabii bir sonucu olarak görmek mümkündür. Sömürge yönetiminden kurtulmuş ülkeler, siyasi, politik ve ekonomik açıdan kendilerini geliştirmek ve bağımsızlıklarını kaybetmemek adına izlenecek bir yol olarak Soğuk Savaş’ın dışında kalmayı görmüştür. Öte yandan bağılantısızlık hareketinin liderliğini 1947’deki bağımsızlığından sonra Hindistan’ın ilk başbakanı olan Cevahirlal Nehru üstlenmiştir. Nehru, Soğuk Savaş’ın ilk yıllarında kendi ülkesinin siyasi durumu dahil olmak üzere, ülkesi gibi olan ülkeleri korumak adına yeni yollar arama girişiminde bulunmuş ve çözümü hiç bir bloğa taraf olmama reçetesinde bulmuştur. Nehru, bloklaşmalarla ilgili olarak şu sözleri dile getirmiştir:

“Dünya savaşları insanlık için telafisi mümkün olmayan sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu durumdan kaynaklı olarak yeni bir dünya savaşına sebep olabilecek bloklaşmalardan uzak durmak gerekir. İnsanlık tarihi açısından kabul edilemez bir durum olan sömürgeciliğin ortadan kaldırılması için tüm dünyanın ortak hareket etmesi gerekir. Ulusların eşitliği ilkesinin büyük devletler tarafından saygıyla karşılanması ve buna bağlı olarak yeni bağımsızlığını kazanan devletlerin dünya milletleri içerisinde hak ettiği yeri almaları sağlanmalıdır. Dünyada barışın sağlanması için uluslararası iş birliğine ve yeni politikalara ihtiyaç olduğu gibi, sömürgeciliğin ve bloklaşmanın olmadığı yeni bir dünya düzeni oluşturulmalıdır. Yeni siyasi anlayış ise barış içinde bir arada yaşama ilkesi esasına dayanmalıdır”(Nehru (1946)’dan akt. Özayaşar, 2018: 49).

Nehru, 1955 yılının Nisan ayında Yugoslavya'dan Josip Broz Tito, Mısır'dan Cemal Abdülnasır, Endonezya'dan Ahmed Sukarno ile birlikte Endonezya'da Bandung Konferansı'nı toplamıştır. (Arnold, 2010). Konferans, Güney ve Kuzey Kore, Güney Afrika Cumhuriyeti, İsrail ve Milliyetçi Çin dışında yirmi dokuz ülkenin katılımıyla gerçekleşmiştir (Dursun, 1992). Bandung Konferansı “Bağılantısızlık Hareketi (Non-Aligned Movement)” için atılan ilk adımlardan birisi olması açısından önem taşır. Bandung Konferansı'na katılan ülkeler; Afganistan, Birmanya (Burma), Çin Halk Cumhuriyeti, Endonezya, Etiyopya (Habeşistan), Filipinler, Gana, Hindistan, Irak, İran, Japonya, Kamboçya, Laos, Liberya, Libya, Lübnan, Mısır, Nepal, Pakistan, Seylan, Sudan, Suriye, Suudi Arabistan, Tayland (Siyam), Türkiye, Ürdün, Vietnam(Kuzey ve Güney) ve Yemen'dir. Konferansa katılan bu Üçüncü Dünya ülkeleri ve oluşturulacak olan tarafsız kimliğin ilk savunucuları arasında Gana'dan Nkrumah, Endonezya'dan Sukarno, Mısırdan Nasır önemli yer teşkil etmiştir (Vieira, 2016: 10).

Tanzanya'nın bağımsızlıktan sonra ilk başbakanı olan Julius Nyerere konferansın kilit isimlerinden biri sayılmıştır. Bağılantısızlar Hareketi'ni Üçüncü Dünya'yı simgeleyen bir materyal olarak gören Nyerere, bunun bir sonucu olarak diğer tüm liderler gibi bağılantısızlığı, emperyalizme karşı çıkan şu sözleriyle desteklemiştir: “Öncelikle bizler, emperyalizme her biçimiyle karşı savaşmaya kararlı bir devletler grubuyuz. Bağılantısız Devletler, tanım gereği sömürgecilik karşıtıdır ve biz bu güçlerle mücadele etmeye kararlıyız” (International Institute For Non-Aligned Studies, 2018).

Afrika'nın Bağılantısızlık Hareketi'ne karşı oluşturduğu olumlu tepki elbetteki savaşın yıkıcı etkisinden ve yeni kurulan politik düzenden yeniden feragat etmeme düşüncesi için verilmiştir. Bu noktada hareketin lideri konumundaki Hindistan'ın dolayısıyla Nehru'nun önemli iştirakleri söz konusu olmuştur. Nehru kendi görüş çizgisi açısından Afrika'yı kurulacak yeni bir düzende var etmenin, sistemi daha hakkaniyetli ve hesap verilebilir hale getireceğini düşünmüştür. Nehru: “Hint Okyanusu'yla ayrılmış olsak bile Afrika bir anlamda bizim kapı komşumuzdur”, diyerek kurulan iki kutuplu gergin yapıya karşı çıkardığı seste Afrika'nın desteğini ve katılımını elde etmeyi ilke olarak benimsemiştir. Apartheid yönetimini benimseyen Güney Afrika'yla diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Gana lideri Nkrumah'ın ilk deniz aşırı ziyaretini Yeni Delhi'ye yapmış olması, Nehru'nun tarafsızlık politikasından sonuç aldığıının göstergesidir (Nehru (1946)'dan akt. Fırat, 2012: 45).

Afrika’da bağlantısızlığın liderleri arasında gösterilen Nkrumah bağlantısızlık ve tarafsızlığı ülkesinin dış politikası olarak belirlerken, Nyerere ise bağlantısızlığı Afrika’nın özgürlüğünün korunmasına giden yol olarak görmüş “Afrika Birliği ve Afrika özgürlüğü için çalışacağız ve bizi ilgilendirmeyen dünya güç mücadelelerinde tarafsız kalacağız” demiştir. ABD ve SSCB’nin güç yarışına girdiği ve tüm dünyayı hegemonyası altına almaya çalıştığı uluslararası alanda tarafsızlığını korumaya çalışan bu yeni düzenin liderleri her iki kıtanın yakın temasta ve iletişim halinde bulunması açısından gerekli öz veriyi göstermek ve yeniden hegemonya altına girmemek için çalışmıştır (Dinkel, 2019: 86).

Bandung Konferansı Başkanlığı görevine Endonezya Başbakanı Dr. Ali Sastroamidjojo getirilmiş açılış konuşmasını ise Sukarno yapmıştır. Ali Sastroamidjojo, yaptığı konuşmasında: “Yakın bir istikbalde, müstemlekeciliği (sömürgeciliği) ortadan kaldırmak ve istiklallerine kavuşmak için mücadele eden kardeşlerimiz bu gayelerinde muvaffak olacaklardır” sözleriyle sömürgecilikle edilmiş olan mücadeleye vurgu yapmıştır (Aydın, 2018: 42-43).

Sukarno “Biz Afrikalı ve Asyalı liderler ancak birleştığımız zaman gelişebileceğimizi anlamalıyız” (Sukarno, 1955: 8), diyerek kolonyalizmden en ağır şekilde etkilenmiş ülkelerin bağımsızlığını muhafaza etmek için tek çıkış yolu olarak birleşmek ve iş birliği yapmak olduğu noktasına dikkat çekmiştir. Bandung Konferansı’ndan sonra on temel ilke benimsenmesi konusu üzerinde durulmuştur. Bu ilkeler şunlardır (Timossi, 2015):

- 1) Birleşmiş Milletler ilkelerindeki temel insan haklarına saygı,
- 2) Ulusların egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı,
- 3) Tüm ulusların (büyük ve küçük) eşitliğinin tanınması,
- 4) Her ulusun BM Şartına uygun olarak savunma hakkına saygı gösterilmesi,
- 5) Belirli çıkarlara hizmet etmek için artan düzenlemelerin toplu savunmanın kullanılmasından kaçınma (herhangi bir ülkenin diğer ülkeler üzerinde baskı oluşturmaktan kaçınması),
- 6) Tüm uluslararası anlaşmazlıkların müzakere, tahkim veya yargısal uzlaşma gibi barışçıl yollarla ayrıca tarafların kendi seçecekleri diğer barışçıl yollarla BM Anlaşması’na uygun olarak çözümlenmesi,
- 7) Karşılıklı etkileşim ve iş birliğinin teşviki,
- 8) Uluslararası yükümlülöklere saygı duyulması,
- 9) Saldırganlık veya saldırganlık tehditlerinden kaçınma. Herhangi bir ülkenin

bağımsızlığına karşı güç kullanımından kaçınma,
10) Başka bir ülkenin iç işlerine müdahaleden kaçınmak.

Konferansın çıkış noktası ve gündem maddelerinin ana hatları genel olarak incelendiğinde bütün Üçüncü Dünya ülkelerinin ve liderlerinin emperyalizme karşı açık bir tepkisinin olduğu görülmüştür. Dekolonizasyon sürecini sancılı bir şekilde yaşayan bu ülkeler bağımsızlıklarını muhafaza etme noktasında çoğu kez endişeye düşmüş, hangi çizgide durmalarının gerektiğini bilmedikleri noktalar olmuştur.

Nitekim maddeler arasında sık sık self-determinasyon hakkının korunmasına ve devletlerin iç işlerine herhangi bir müdahale olmamasına ilişkin vurgu bundan kaynaklıdır. Spesifik olarak sömürge imparatorluklarının emperyalist rejimlerini yıkmış ülkelerin bağımsızlıklarını kalıcı kılmak noktasında birlik arayışına girmeleri sürecin dikkat çekici ancak kısmen başarılı bir başka noktasını oluşturmuştur (Timossi, 2015).

Bandung Konferansı ile başlayan bağlantısızlık süreci 1961 yılında Belgrat'ta yapılan konferans ile resmi bir mahiyete kavuşmuş, kurumsallaşmak için önemli adımlar atılmıştır. Belgrat Konferansı'nda sömürgeci gruplara ve ırk ayrımcılığına karşı durabilecek bir baskı grubun oluşturulması ve kalkınma konusunda etkili olabilecek bir hareketin başlaması konularında çarpıcı kararlar alınmıştır (Best A. , Hanhimaki, Maiolo, ve Schulze, 2008: 306). Belgrat Konferansı, Bağlantısızlık Hareketi'nin adını resmi anlamda koymasının yanı sıra siyasi ve ekonomik olarak kayda değer ve etkili adımlar atması konusunda önemli olmuştur. Hareketin ön plana çıkan ülkeleri Hindistan, Mısır ve Yugoslavya olmuştur. Afrika devletlerinin bağlantısızlığı benimsemesi Yugoslavya'nın lider konumuna geçmesi açısından Afrika devletleri ile yakınlaşmasına sebebiyet vermiştir (Bayram, 2018: 47).

Hareketin resmi ikinci konferansı ise 1964 yılında Kahire'de yapılmıştır. Konferasta nükleer silahların yok edilmesi ve yayılmasının önlenmesi hakkında adımların atılması Nehru için önemli bir gündem maddesi olmuştur (Miskovic, Fisher-Tine, ve Boskovska, 2014: 100). Uluslararası alanda yükselen güçlerin özellikle ABD-SSCB arasında yaşanan gerginliğin nükleer silahlarla tırmandırılması ve tehdit oluşturması, konferansın dikkatini bu noktalara çekmiştir. Bağlantısızlık Hareketi'nin kurumsallaşmasının gerçekleşmesi için ilerleyen yıllarda on yedi konferans yapılmış, uluslararası alanda barışın sağlanması için gereken adımlar atılmaya çalışılmıştır. Bu konferanslar Zambiya 1970'te, Cezayir'de 1973'te, Kolombo 1976'da, Küba-Havana 1979'da, Hindistan-Yeni Delhi 1983'de, Zimbabve-Harare 1986'da, Cakarta 1992'de, Kolombiya 1995'te, Güney Afrika-Durban 1998'de,

Malezya-Kuala Lumpur 2003'te, Küba-Havana 2006'da, Mısır 2009'da, İran-Tahran 2012'de, Venezuela'da 2016 yıllarında yapılmıştır (Aydın, 2018).

Bağılantısızlık Hareketi'nin resmi zemini 1960'lı yıllarda başlamıştır. Hareketin kurumsallaşması ise 1970'li yılları bulmuştur. Öte yandan kendi çemberlerinde bağlantısızlığı benimsemiş ülkeler arasında bağlantısızlıkla çelişen olayların vuku bulması ve dünya sisteminde yükselen devletlerin yaşadığı güncel olaylar bağlantısızlığı farklı bir boyuta taşımıştır. Bağlantısızlığı ideolojik açıdan iç politika stratejisi olan belirleyen devletler, söz konusu dış politika konusunda çıkarları olduğunda aynı adımı takip edememiştir (Dinkel, 2019: 133).

Bu kapsamda Bağlantısızlık Hareketi için birçok ülke ve liderin çeşitli girişimleri olmuştur. Her devlet bağlantısızlığı dış politikası olarak belirlemenin yanında, Bağlantısızlık Hareketi'nin kendi ülkesinin sosyal ve siyasi çıkarları çerçevesinde yürütmek istemiştir. Hareketin yükselen ismi Yugoslav lider Josip Broz Tito olmuştur. Tito'nun lider olarak ön plana çıkması hareketin ilerleyen zamanlarında ve liderlerinin kiminin hayatını kaybetmesi, kiminin ise darbelerle ülkelerindeki görevlerinden uzaklaştırılması sonucu olmuştur. Örneğin Nehru 1964'te, Nasır 1970'te ölmüş, Sukarno ve Nkrumah ise darbelerle görevden el çektirilmiştir (Arı, 2017: 264).

Yugoslavya'nın bağlantısızlığa uyumu Afrika ülkeleri ile yakınlaşmasıyla derinleşmiştir. Afrika'yı ziyaret eden ilk komünist lider olma özelliği taşıyan Tito, Afrika'ya askeri ekipman ihraç etmesiyle adından sık sık söz ettirmiştir (Bayram, 2018: 46-48). Tito, dış politika stratejisi içerisinde SSCB'yi bağımsızlığını tehlikeye sokacak ülke olarak görmüştür. Bunun yanı sıra herhangi bir bloğa dahil olmayı reddederken ABD'nin, SSCB ile olan rekabetinden faydalanmış ve ABD desteğini almıştır (Sönmezoğlu, 2009).

Tito'nun bağlantısızlığı bu noktada hem hiçbir tarafta yer almamak hem de potansiyel tehdidin karşısında sağlam bir destek bulmak adımı olmuştur. Stalin'in liderlik politikaları Sovyet tehdidini oluşturan temel neden olmuştur. İki ülke arasında ilişkiler Stalin'in ölümünden sonra yumuşamamış, Tito bağlantısızlığın lideri olmayı tercih etmiştir. SSCB ile yaşanan gerginliğin arka planında ülkesinde yaşanan iç savaştan sonra Tito'nun dış politika anlayışındaki değişimler ve Bulgaristan'ı topraklarına katmak istemesi etkili olmuştur. Yaşanan gerginlikle birlikte Tito'nun, "Kominform" üyeliğinden atılması ilişkileri kopma noktasına getirmiş Yugoslav-ABD yakınlığına davetiye çıkarmıştır. Bu yakınlık Tito'yu tamamen taraf olma noktasına itmemiş, Yugoslav müslümanlarının artan ilgisi neticesinde

Mısır'la olan ilişkilerini genişletmeye yöneltmiştir. Tito ve Nasır arasındaki gelişen yakınlık her iki ülkenin bağlantısızlık politikasının lideri konumuna gelmesini sağlamıştır. Nasır'ın “bağlantısızlık” politikası tamamıyla ülke çıkarları doğrultusunda gelişmiştir (Erken, 2018).

Nasır, genellikle Batılı devletlerle sürtüşme içerisinde olmuş bu nedenle SSCB'nin desteğini sağlamak konusunda adımlar atmıştır. Batı'nın İsrail'i desteklemesi ve bölücü politikalarına karşı herhangi bir müdahalede bulunmaması radikal bir biçimde Arap milliyetçiliğini savunan Nasır'ı, Batıyı düşman olarak seçme konusunda konumlandırmıştır (Sönmezoğlu, 2014).

Nasır'ın bağlantısızlık içerisindeki yerini bu politikalar belirlemiştir. Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesinin ana neden olduğu Süveyş Krizi sonucunda kazandığı prestij Arapların gözünde lider konumuna gelen Nasır'ı daha ağır sorumluluklar almaya teşvik etmiştir. Arap-İsrail Savaşı sonrası İsrail'e karşı büyük bir yenilgi alan Nasır, SSCB'yle olan ilişkilerini yeniden gözden geçirmiştir. SSCB her ne kadar Mısır'a askeri ve ekonomik yardımlarda bulunmuş fakat bu yardımların hiçbirisi kendini henüz tamamlayamayan Mısır için yeterli olmamıştır. Batı Bloku ile ilişkilerini düzeltemeyecğini anlayan Nasır Bağlantısızlık Hareketi içinde dış politikasını yeniden şekillendirmeye çalışmıştır (Öztürk, 2020: 79).

Hindistan için bağlantısızlığın lideri olma yolunu yine dış politikasında yaşadığı sorunlar ve bağımsızlığını koruma mücadelesi açmıştır. Hintli lider Nehru iki kutup arasındaki güç dengesine karşı “ahlak kavramını” “güç kavramından” daha önemli bir olgu olarak görmesiyle eş zamanlı olarak dış politikasını formüle etmeye çalışmıştır. Priya Chacko, Hindistan'ın Soğuk Savaş politikasına konstrüktivist bir çerçeveden yaklaşarak, dönüştürücü bir devlet kimliği varlığının dış politikada geçerli olduğu tezini savunmuştur. Hindistan'ın dönüştürücü kimliği “yükselen güç” olma eğiliminde ve barış olgusuna vurgu yapacak şekilde tanımlanmıştır (Bayram, 2020: 79-80).

Bağlantısızlık Hareketi'nin lideri konumundaki Nehru, bağımsızlığa ulaşmak açısından önemli bir rol model olmuştur. Afrika ülkeleriyle ilişkilerini daima canlı tutmuş bağlantısızlık yolunda Afrika'yı bir destek, gelişmenin ve dünya sisteminde sesini duyurmanın önemli bir aracı olarak görmüştür. Nehru, nükleer silahsızlanma için tüm çabayı göstermiştir. Nehru'nun çabaları Bağlantısızlık Hareketi'ni oluşturan ülkelerin bu silahlara sahip olmak istemesi açısından sonuçsuz kalmıştır. Tüm bu politikaları göz önünde

bulundurarak Afrika devletlerinin hareket içerisindeki çizdikleri yol bağımsızlığı korumak ve kendine yetemeyen Afrika'nın uluslararası alanda ekonomik açıdan destek görme beklentisi yatmıştır (Miskovic, Fisher-Tine, ve Boskovska, 2014).

Öte yandan bağlantısızlığın önemini yitirmeye başlaması, ülkelerin iç politika çıkarlarını küresel sahnede ön plana çıkarmasıyla olmaya başlamıştır. Örneğin Çin'in Hindistan'ı işgal etmesi ve ABD-SSCB arasında yaşanan "Küba Füze Krizi" 1962 yılına gelindiğinde bağlantısızlığın hedeflerinin sekteye uğratan iki önemli olay olarak tarih sahnesine geçmiştir (Mazrui, 2016: 377). 1989 yılıyla birlikte Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başlayan çözülme süreci Doğu Bloku'nun askeri kanadı olan Varşova Paktı'nın dağılmasıyla devam etmiştir. Bu çözülmeyle ulaşılan en önemli sonuç SSCB'nin kendi idari ve siyasi yapısının parçalara ayrılması olmuştur. Bu nedenle İkinci Dünya'nın yok olmasıyla Üçüncü Dünya'nın varlığı üzerindeki önemli etkide azami ölçüye inmiştir (Sönmezoğlu, 2009: 6).

Bağıntısızlık Hareketi için hedeflerini siyasi açıdan bağımsızlığı muhafaza etmek ve dünya siyasetinde varlıklarının tanınması için çıkarılmış bir ses olarak gören Üçüncü Dünya ülkeleri söz konusu uygulamaya gelince başarılı olamamıştır. Nitekim zamanla ülkelerin odak noktaları kalkınma hamlelerine yönelmiştir. Henüz az gelişmiş yada gelişmekte olan ülkeler topluluğunun ekonomik açıdan hedeflerini yeniden şekillendirmesi, bağlantısızlığın kaçınılmaz sonu olarak görülmüştür. Dışa bağımlılığı devam eden ve iki kutuplu sisteme dahil olan ülkelere yardım alma zorunluluğu Bağlantısızlık Hareketi'nin geldiği noktayı farklı bir boyuta taşımış, ülkeleri hareketin anlamını sorgulamaya yöneltmiştir (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 56).

Bunun yanı sıra dünya barışını savunan ülkelerin aynı zamanda siyaset sahnelerinde iç çatışmaların yaşanması, etnik ve sınırsal problemler, ülkeleri dünya barışının korunması noktasında istikrarlı politikalar ortaya koymak yerine ülke çıkarlarını korumaya yönelik politikalarla hareketin anlamını yeniden şekillendirmeye sevk etmiştir. Yaşanan gelişmeler arasında en göze çarpan örneklerden bazıları İran-Irak Savaşı, Hindistan-Pakistan, Vietnam-Kamboçya, Etiyopya-Somali, Uganda-Tanzanya çatışması olmuştur (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 56). Bu çatışmalar bağlantısızlığın küresel sahnede yükselen bir güç olma isteğinin önünde engel olmuş, hareket zaman geçtikçe kendi içine dönmüştür. Bağlantısızlık Hareketi tüm bu yaşanan içsel çatışmalar nedeniyle yolundan şaşmış ve anlamını yitirmiş olsa bile, hareketin Üçüncü Dünya ülkeleri ile Batı arasında ekonomik anlamda bir kalkınma köprüsü

oluşturması hareketin en başarılı noktalarından birini temsil etmiştir (Best A. , Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, 2008: 308).

Bütün uğraşlara rağmen küresel alanda ilerlemeye çalışan Bağlantısızlık Hareketi, yine küreselleşme olgusunun getirdiği değişimlerin karşısında yaşadığı çaresizlik nedeniyle politikalarını bölgesel ölçüde revize etmekten öteye gidememiştir. Özellikle Afrika ülkeleri kendi gelişimlerini “birlik olma” argümanına dayandırdıkları için çeşitli bölgesel örgütlenmelerle bunu gerçekleştirmek istemiştir. Bağlantısızlık politikası içerisinde Afrika kendi alanında bir, küresel alanda güçlü örgütlenmeler peşine düşmüştür. Bu örgütlerden en radikali ve üzerine en çok tartışılanı ise şüphesiz Afrika Birliği Örgütü olmuştur.

2.4. Afrika Birliği Örgütü’nün Kuruluşu

Dekolonizasyon süreci başlayan Afrika’da Pan-Afrikanizm hareketlerinin bir sonucu olarak Afrika Birliği Örgütü kurulmuştur. Genel olarak Afrika Birliği Örgütü Pan-Afrikanizm hareketinin daha kurumsal ve daha programlı bir sistem içinde ilerleyen bir sonucu niteliğindedir. Öncülüğünü çeşitli ülkeler ve liderlerin üstlendiği harekette öne çıkan figür Nkrumah olmuştur. Afrika Kıtası’nın bağımsızlığını ilk kazanan devleti olan Gana, tüm Afrika’yı başarılı bir bağımsızlık ve birlik sürecine sokmak istemiştir. Bu konuda çeşitli adımlar atan Nkrumah, öncelikle Nisan 1958’de, Bağımsız Afrika Devletleri Konferansı (CIAS), Aralık 1958’de Tüm Afrika Halkları Konferansı (AAPC), 1959 yılında ise Tüm Afrika Sendikalar Federasyonu’nu (AAUTUF) kurmuştur (Badmus, 2015: 57).

Öte yandan 1960 yılında Addis Ababa’da gerçekleştirilen diğer bir konferansta, Afrika birliğini sağlamak için kıta genelinde kalkınma açısından planlamalar, ortak bir dış politika ve savunma stratejisi uygulanması gerekli görülmüştür. Nkrumah’ın öngördüğü bu siyasal örgütlenme modeli Onu Gana Anayasası’na ‘ulusal egemenliğin kıta çapında bir birlik örgütüne devredileceği’ ilkesini koymaya kadar götürmüştür (Oran, 1997: 260).

Nkrumah’ın ulaşmayı amaçladığı ilk hedef, siyasal bir birleşmedir, ona göre böyle bir birleşimin ardından ekonomik ve teknik konularda da iş birliği adım adım sağlanabilecektir. Öte yandan tüm bu görüşmeler neticesinde Nkrumah’ın siyasal bütünleşme modelini reddeden bir grup, Ekim 1960’da Fildişi Sahilinde bir araya geldi. Benin, Burkina Faso, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Kongo, Fildişi Sahili, Gabon, Madagaskar, Moritanya, Nijer ve Senegal gibi ülkelerin aralarında bulunduğu bu grup “Brazzaville

Grubu” olarak adlandırılmıştır. Bu kümelenmenin resmi adı “Afrika Devletleri ve Madagaskar Birliği” olarak belirlenmiştir ve onlar ekonomik olarak uygulanacak sistemsel organizasyonların birlik kurma yolunda ön şart olarak belirlenmesi konusunda fikir birliğine varmıştır. Kıta çapında siyasal bir birleşmeden ziyade kalkınmayı öncelikli hale getirmek istemişlerdir (Makinda ve Okumu, 2008: 21).

Bu gelişmeler çerçevesinde 1961 yılına gelindiğinde Afrika’da bu grubun düşünce ilkelerine karşı çıkan farklı bir grup ortaya çıkmış, kıtada bloklaşma baş göstermeye başlamıştır. “Kasablanka Grubu” olarak adlandırılan ve Birleşik Afrika tarafında yer alan Fas, Gana, Mısır, Mali ve Gine, Libya ve Cezayir’i içine alan bu grup 1961’de Casablanca’da toplanmış, Soğuk Savaş’ta bloksuzluğu desteklerken, sömürge güçlerinin varlığından duyduğu rahatsızlığı şiddetle dile getirmiştir. Ayrıca grup, ekonomik iş birliğinin gerçekleşmesi ve gelişebilmesi için topyekûn siyasal bir üst örgütlenme modeline geçilmesi gerektiğini savunmuştur. Kazablanka Grubu karşısında, Brazzaville Grubu’nun genişlemiş hali içerisine Liberya, Nijerya, Somali, Etiyopya ve Togo’yu barındıran “Monrovia Grubu”nu muhalif olarak bulmuştur (Kah, 2016: 158).

Monrovia Grubu, sömürge güçleriyle olan bağlantıların devamını savunmuş, birleşik bir Afrika için gereken zamanın kısa sürede yeterli olmayacağını ve bütünleşmenin öncelikle “bölgesel ve kültürel yakınlık” boyutunda olması gerektiğini ileri sürmüştür (Gilbert ve Reynolds, 2016: 567).

Monrovia Grubu bütünleşme fikrine karşı çıkmamakla birlikte şemsiye bir siyasal örgüt modeline aşamalı olarak geçilmesi gerektiği konusunda çalışmalar yapmış, ekonomik iş birliğinin sürdürülmesinde ısrarcı olmuştur. Afrika kıtasının bütünleşmesi konusunda farklı modeller öne süren bu üç grubun savunduğu; dekolonizasyon, ırk ayrımcılığı, dünya barışının korunması ve Afrika devletleri arasında ekonomik iş birliğinin oluşturulması için vakit kaybetmeden çalışılması gerektiğinin vurgulanması konuları gibi bazı ortak noktaları vardır (Cervenka, 1977: 1).

Öte yandan 25-30 Ocak tarihlerinde Monrovia Grubu Lagos’ta “Afrikalı Devlet Başkanları Konferansı”nı düzenlemiş ve imzaladıkları 5 ilkedен oluşan genelge Afrika Birliği Şartı’nın ön adımını oluşturur nitelikte olmuştur. Bu ilkeler;

1. Afrika devletlerinin mutlak eşitliği ve egemenliği,
2. Her Afrika Devleti’nin savaşa uğramama hakkı,

3. Bir devletin diğeriyle gönüllü birliği,
4. Hiçbir devletin iç işlerine başka bir devletin karışmaması,
5. Hiçbir devletin başka devletlerin muhaliflerini barındırmaması,

gibi maddelerden oluşmuştur (Makinda ve Okumu, 2008: 22).

Genel olarak bu ilkelerin ülkelerin bağımsızlığına ya da self-determinasyon haklarına herhangi bir zarar verilmeyecek şekilde düzenlenmesi dikkat çekmiştir. Öte yandan iki grup arasında tırmanan gerilimi sonlandırmak amacıyla Haziran 1962 yılında Etiyopya Başkanı Haile Selassie iki grubu Etiyopya'ya konferansa davet etmiştir. Selassie'nin arabuluculuk rolü üstlendiği konferansta Gine Başkanı Sekou Toure, Kazablanka Grubunu temsil ederken, Senegal Başkanı Leopold Sedar Senghor, Monrovia Grubunu temsil etmiştir (Cervenka, 1977: 5). Konferansın açılış konuşmasını yapan Selassie, şu sözlerle birleşik bir Afrika için çağrıda bulunmuştur:

“İhtiyacımız olan şey Afrika'nın sesinin duyulabileceği ve Afrika'nın sorunlarının çözülebileceği tek bir Afrika teşkilatıdır. Afrikalılar arasındaki anlaşmazlıkların kabul edilebilir çözümlerini kolaylaştıracak ve teşvik edecek aynı zamanda ekonomik ve sosyal alanlarda ortak savunma önlemleri ve iş birliği programlarının incelenmesi ve kabul edilmesi için bir organizasyona ihtiyacımız var. Bu konferansta hepimizin bağlı olduğu ilkelere dayalı olarak hepimizin ait olduğu tek bir kurum inşa edelim” (Selassie (1963)'ten akt. Cervenka, 1977: 5).

Bu konferansın üzerine 1963 yılında bağımsız Afrika devletleri Etiyopya'nın Addis Ababa kentinde toplanmış ve Afrika Birliği Örgütü'nü kurmuştur. Afrika Birliği Örgütü'nün amaçları şu şekilde sıralanmıştır: 1) Afrika devletleri arasında iş birliğini geliştirmek, 2) Üye ülkelerin bütünlük ve egemenliklerini korumak, 3) Her türlü sömürge gücüne son vermek, 4) Birleşmiş Milletler Şartı ve İnsan Hakları Evrensel Birliği'nin savunduğu tezleri gözeterek uluslararası iş birliğini geliştirmek, 5) Bütün bloklar arasında Bağlantısızlık politikasını barışçı olarak sürdürmek (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 419). Afrika Birliği Örgütü'nün kapsamı kıta içindeki ülkeleri ilgilendirmesine rağmen örgüt uluslararası sistemde Afrika'nın menfaatine olan durumlara karşı üyelerin ortak bir duruş sergilemesini sağlamıştır (Kavas, 2011: 11).

Afrika Birliği Örgütü'nün kurulduğu yıllarda tam olarak sömürgeciliğin tasfiyesinde sona yaklaşılan, Pan-Afrikanist hareketlerin ise etkisinin arttığı bir dönem olmuştur. Bunun yanı sıra uluslararası sistemin yaşadığı köklü değişiklik neticesinde, yaşanan bloklaşmalar

Bağılantısızlık Hareketi'ni ortaya çıkarmıştır. Tam bu nedenle Afrika Birliği Örgütü kurulduğu bu yeni düzende, halkları değil hükümetleri temsil etmek durumunda kalmıştır. Afrika Birliği Örgütü, Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi; Bakanlar Kurulu; Genel Sekreterlik; Tahkim, Uzlaştırma ve Arabuluculuk Komisyonu olarak dört ana organdan ve Özel Komisyondan oluşmuştur (Abegunrin, 2009: 145-146).

i) Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi: Afrika Birliği Örgütü'nün en üst organıdır. Görevi, örgütün genel politikasını koordine etmek ve uyumlu hale getirmek amacıyla Afrika'yı ilgilendiren konuları tartışmaktır. Her üye devletin bir oy hakkı bulunmaktadır. Tüm kararlar üye ülkelerin üçte iki çoğunluğu ile alınır. Ayrıca Kurucu Antlaşmaya uygun olarak kurulan tüm organların kuruluş yapısı, işlevleri ve yaptığı işlemleri gözden geçirebilecek yetkiye sahip kılınmıştır (Charter of the Organization of African Unity, 1963).

ii) Bakanlar Konseyi: Bakanlar Konseyi Örgütün yürütme organıdır. Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi'nin kararlarını uygulamakla görevli olan Bakanlar Konseyi aynı zamanda yılda iki kere yapılan toplantının gündemini belirleyen ve olağanüstü hallerde toplantı gerçekleştiren bir yapıdır (Bennet ve Oliver, 2015: 302).

iii) Genel Sekreterlik : Genel Sekreterlik'in başında Meclis tarafından atanan bir genel sekreter bulunmuştur. Teşkilatın bir veya daha fazla genel sekreter yardımcısının olması onaylanmıştır. Genel Sekreter ve personel görevlerini yerine getirirken örgüt dışında bir otoriteden emir alamaz. Ayrıca örgütün her üyesi Genel Sekreter kararlarına saygı duymalı ve müdahale edilmemelidir. Genel Sekreter'in görevi Bakanlar Konseyi'nin kararları uygulayıp uygulamadığını denetlemektir (Charter of the Organization of African Unity, 1963, Madde 16). Genel Sekreterlik bir diğer görev olarak Bakanlar Konseyi, Meclis ve Özel Komisyonların toplantı gündemlerini hazırlar ve toplantı tutanaklarını tutar (Cervenka, 1977: 27)

iv) Tahkim, Uzlaştırma ve Arabuluculuk Komisyonu: Afrika Birliği Örgütü Şartı'nda kurulması planlanan Tahkim, Uzlaştırma ve Arabuluculuk Komisyonu'nun ana görevi üyeler arasında çıkacak anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesini sağlamak olmuştur (Charter of the Organization of African Unity, 1963, Madde 19).

v) Özel Komisyon: Afrika Birliği Örgütü Şartı gerekli durumlarda özel komisyonların kurulması maddesini kabul etmiştir. Komisyon oluşturma görevi meclise bırakılmıştır. Afrika Birliği Örgütü Tüzüğü'nün 20. maddesinde beş tane özel komisyon kurulması öngörülmüştür: Ekonomi ve Kültür Komisyonu; Sağlık, Sanitasyon ve Beslenme

Komisyonu; Savunma Komisyonu; Bilim, Teknik ve Araştırma Komisyonu. Ayrıca 20 Temmuz 1964 yılında Afrika Birliği Örgütü'nün komisyonlarına Kahire Konferansı'nda, Hukukçular ve Ulaşım, İletişim Komisyonu eklenmiştir (Cervenka, 1977: 36).

Afrika Birliği Örgütü tam olarak Monrovia Grubu'nun isteklerini karşılar şekilde düzenlenmiştir. Aşamalı olarak bütünleşmeyi savunan, ekonomik olarak kalkınmayı ön planda tutan bu örgütün bölgesel ekonomik toplulukların gelişmesinde katkısı olmuştur. Bölgesel ekonomik bir bütünleşme biçimine destek vermesi açısından 28 Mayıs 1975 yılında yapılan Lagos Antlaşması ile “Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)” ve “Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC)” gibi kurumlar kurulmuştur. 1991 yılında Abuja Antlaşması ise ECOWAS ve SADC gibi bölgesel ekonomik toplulukları birleştirmek ve böylece uluslararası ticaret ve kalkınma anlaşmalarının müzakere edebilmeleri için Afrika Ekonomik Topluluğu'nu oluşturmuştur. Böyle bir kuruluş, kıtada kalkınma hedefleri ve iş birliğinin gelişmesine yardımcı olmuştur. Ekonomik bir bütünleşmenin gerçekleşmesi için de hızlandırıcı bir etkiye sahip rol izlemiştir (Badmus, 2015: 64).

Öte yandan Afrika Birliği Örgütü, Afrika'da barış ve istikrar ortamını getirmek için çabalamış ve neokolonyalizme daima karşı çıkmıştır. Sınırlar arasındaki anlaşmazlıklar ve ülke çatışmalarında barışçı çözümler üretmiştir. Bu çözümlerin hiçbirisi sürekli barışı sağlayacak şekilde olmamıştır. Örneğin Cezayir-Fas arasındaki toprak anlaşmazlığı, Kongo-Nijerya iç savaşında başarılı roller izlemiştir (Abegunrin, 2009: 193).

Sömürgelerin yıkıcı etkisini kütadan uzaklaştırmak, Apartheid rejimine son verebilmek adına başarılı adımlar atmış bulunmasına karşın Soğuk Savaş'ın bitimiyle ortaya çıkan yeni dünya düzenine ayak uyduramamıştır. Ayrıca kıtada meydana gelen ekonomik yetersizlikler, yaşanan silahlı çatışmalar ve hastalıklar gibi hususlarda yetersiz kalan örgütün yapısı bir revizyon sürecine girme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Afrika Birliği Örgütü, 39 yıllık geçmişi boyunca pasiflik ve etkisizlik ile suçlanmıştır. Bu başarısızlık ve baskıcı tutumlar Afrika Birliği Örgütü'nün yerine geçebilecek güçlü ve değişen düzene ayak uyduracak yeni bir örgütün kurulması konularını gündeme getirmiştir (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 420).

2.5. Afrika Birliği

Afrika Birliği Örgütü'nün şu anki bünyesinin varyasyona uğraması gerektiği düşünceğini, 9 Eylül 1999'da Libya'nın Sirte şehrinde düzenlenen "Sirte Deklarasyonu"nda ilk defa dile getiren kişi Libya'nın eski lideri Muammer Kaddafi olmuştur. Kaddafi'nin yapının değişen sürece cevap veremediği gerekçesiyle yeni bir örgütlenmeye gidilmesi gerektiğini ileri süren teklifi, 2000 yılında yapılan Lome Zirvesi'nde Afrika Birliği (AfB) Kurucu Antlaşması'nın kabul edilmesiyle onaylanmış ve böylece değişim süreci başlamıştır (Tandoğan, 2015: 641).

Kaddafi'nin öncülük ettiği bu revizyonist dönem 26 Mayıs 2001 yılına gelindiğinde uluslararası düzende tam anlamıyla karşılık bulmuş Afrika Birliği Kurucu Antlaşması imzalanmıştır. Afrika Birliği Örgütü Kurucu Antlaşması ise yeni örgütün ve düzenin aksaklık yaşamaması açısından 1 yıl daha yürürlükte kalmıştır. 8 Temmuz 2002 tarihinde Afrika Birliği Örgütü tamamen yürürlükten kaldırılmıştır. Afrika Birliği Örgütü fiilen 9 Temmuz 2002'de Afrika Birliği (African Union) adını almıştır (İpek, 2014: 113). Afrika Birliği bugün 54 üyeye sahip bir örgütlenmedir ve otuz üç maddesi bulunan bir kurucu yasaya sahip olmuştur. AfB Kurucu Antlaşması'nın 3. maddesinde birliğin amaçlarını, 4. maddesi ilkelerini, 5. maddesi ise örgütün organlarını düzenlemiştir. Afrika Birliği'nin ilk başkanı Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı Thabo Mvuyelwa Mbeki olmuştur (Karagöl ve Arslan, 2014: 66).

Afrika Birliği Örgütü'nü değişime götüren nedenlerin altında Güney Afrika Cumhuriyeti'nin bağımsız olması ve Başkanı Mbeki'nin, Kaddafi ve Nijerya Devlet Başkanı Olusegun Obasanjo'nun desteğini alarak Afrika Birliği Örgütü'nün yarattığı izlenimi kökten değiştirme isteği yatmıştır. Çünkü Afrika Birliği Örgütü, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sömürgeciliğin tasfiyesi görevini tamamlamıştır. Mbeki böyle bir başlangıçla kıtada yabancı yatırımları arttırmak isterken, Kaddafi hem Arap Ligi'nde zedelenen imajını düzeltmek hem de Afrika'da etkili bir lider olabilmek için çalışmıştır. Obasanajo ise tüm bu amaçların dışında sivil toplumun ileri adım atabilmesi ve güçlendirilmesi için çaba göstermiştir (Özcan, 2018: 416-418).

Afrika Birliği'nin hedefleri şu şekilde açıklanmıştır;

- 1) Kıtada siyasal ve sosyal bütünleşmeyi hızlandırmak,
- 2) Afrika ülke ve halklarının ortak çıkarlarını savunmak,
- 3) Afrika'da barış ve güvenliğin geliştirilmesinde etkin rol oynamak,

- 4) Kıtada insan hakları, iyi yönetim ve demokratik kurumların oluşturulması için çabalamak,
- 5) Sömürgecilikten kalan sorunlardan ortak çözümlerle kurtulmak,
- 6) Afrika ülkeleri arasındaki birlik ve dayanışmayı teşvik etmek,
- 7) Üye ülkelerin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumak,
- 8) Üye ülkelerde sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek,
- 9) Bu amaçlar doğrultusunda diğer bütün uluslararası örgütlerle iş birliği yapmak (Tandoğan, 2015: 643).

AfB'nin temel hedeflerine bakıldığında zaman vurgulanan değerlerin bağımsızlık, iş birliği, üyelerin toprak bütünlüğüne saygı gibi ögelerin dikkat çekmesi, Afrika'nın uluslararası alana yönelmekten çok hala kendi içinde sorunlarına yerli çözümler bulabilme arayışını gözler önüne sermiştir. Nitekim bağımsızlıklarını yeni kazanan bu ülkelerin yine kaybetmekten korktukları bağımsızlıklarına yönelik vurgu yapması geçmişten gelen sömürge güçlerinin otoriter zincirlerinden izler taşıdığıdır (Tandoğan, 2015: 643).

AfB'nin organları: Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi; Yürütme Konseyi; Pan-Afrikan Parlamento; Adalet Divanı; Komisyon; Daimi Temsilciler Komitesi; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Komiteler; Finansal Kurumlar ve Özel Teknik Komiteler olarak belirlenmiştir (Badejo, 2008: 35).

a) Devlet ve Hükümet Başkanları Meclisi: Üye ülkelerin Devlet ve Hükümet Başkanlarından oluşan örgütün en üst organıdır. Meclis olağan durumlarda yılda bir kez toplanır. Üye devletlerin üçte iki çoğunluğu ile olağanüstü durumlarda toplantı yapabilir. Kararlar oy birliği ile alınır (Constitute Act of African Union, 2002, Article 6). Görevleri arasında Birliğin ortak politikalarını belirlemek, üyelik taleplerini değerlendirmek, Birliğin kararlarının uygulanmasını izlemek ve bütçeyi kabul etmek vardır (Constitute Act of African Union, 2002, Article 9).

b) Yürütme Konseyi: Üye devletlerin dışişleri bakanlarından oluşan Yürütme Konseyi Afrika Birliği Örgütü bünyesindeki yürütme organı olan Bakanlar Konseyi ile benzerlik göstermektedir. Başlıca görevlerinden biri olarak Yürütme Konseyi, Meclis'in gündemini belirleyerek, üye devletlerin uygulamalarını uyumlu hale getirmek ve konseyde alınan kararların uygulanmasını sağlamaktır. Diğer yönden bölgesel örgütlenmeler çapında ikili ortaklıkları oluşturmak görevleri arasında yer almıştır (Tandoğan, 2015: 645).

c) Pan-Afrikan Parlamento: Afrika Birliği 2004 yılında yeni ve önemli bir organ olarak Pan-Afrikan Parlamento'yu tanıtmıştır. Bu organ AfB'yi Afrika halkları ile yakınlaştırma amacı taşımıştır. Görevlileri üye ülkelerin oy çokluğu ile seçeceği kişilerden oluşmuştur. AfB içindeki çatışmaları çözmek için kendi Güvenlik Konseyi'ni oluşturan Parlamento; adalet, insan hakları, iş birliği, eğitim vb. konularda alınan kararları kolaylaştırmak adına çalışmıştır (Badejo, 2008: 46).

d) Adalet Divanı: Adalet Divanı Afrika kıtasının şeffaf bir şekilde işleyen insan haklarına saygı mekanizmasının uygulayıcısı olmuştur. Afrika'da insan hakları ve iyi yönetimin hukuki açıdan denetim organıdır. "Adalet Divanı, Afrika Adalet Mahkemesi ile Afrika İnsan Hakları Mahkemesi'nin birleştirilmesi sonucu meydana gelmiştir. Bu birleşme 1 Temmuz 2008 tarihinde Mısır'da yapılan Afrika Birliği Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde gerçekleşmiştir" (İpek, 2014: 118).

e) Komisyon: Birlik Sekreterliği görevini üstlenecek olan komisyon, başkan vekili veya yardımcıları ile komiserlerden oluşmuştur. Komisyonun yapısı, görevleri ve düzenlemeleri meclis tarafından belirlenmiştir (Constitute Act of African Union, 2002, Article 20). Komisyon içerisinde yer alan her bir üye, Asamble'nin belirlemiş olduğu politikalarından birinin yürütülmesinden sorumludur (Tandoğan, 2015).

f) Daimi Temsilciler Komitesi: Komite görevlileri üye devletlerin tam yetkili temsilcilerinden oluşmaktadır. Görevi, Yürütme Konseyi'nin çalışmalarını hazırlamak ve talimatlarına uygun hareket etmektir (Constitute Act of African Union, 2002, Article 21).

g) Ekonomik, Sosyal, Kültürel Konseyler (ECOSOCC): Görevleri arasında Afrika halkları arasında daha büyük birlik ve dayanışma sağlamak bulunmakla birlikte "birleşik ve güçlü bir Afrika" inşa etme ve hükümetler arasında ortaklıklar bulunmaktadır. Afrika'da sivil toplumun gelişmesi için tasarlanmıştır (Makinda ve Okumu, 2008: 35).

h) Finans Kuruluşları: Birliğin Kurucu Andlaşması'nın 19. Maddesi içerisinde kendine özgü iç tüzüğü olan üç ayrı finans kuruluşu olduğu belirtilmiştir. Bu üç kuruluşun isimleri şu şekildedir: Afrika Merkez Bankası - Afrika Para Fonu - Afrika Yatırım Bankası (İpek, 2014: 119).

ı) Özel Teknik Komiteler: Teknik komitelerin her birinin kendi yetki alanı bulunmaktadır. Birlik projelerinin koordinasyonunu sağlamak ve Yürütme Konseyi'nin talepte bulunması

ile Konsey'e Yasa hükümlerinin uygulanmasına ilişkin rapor sunmak görevleri arasındadır (Constitutive Act of African Union, 2002, Article 15).

Genel olarak bakıldığı zaman Afrika Birliği Örgütü'nün alelacele belli çatışmalar dahilinde oluşturulmuş plansız ve etkisiz yapısından ziyade, AfB daha planlı ve etkileyici bir denetim mekanizmasına sahip olmuştur. AfB sistemin işleyişini kıta içerisindeki tüm sorunları çözmede dış pratiklerin çözümlerinden değil, kıta içerisinde kalıcı çözümler üretmeye çalışmak oluşturmıştır. AfB toplumsal barış, insan haklarına saygı, çatışmaların önlenmesi, sağlık ve kalkınma konusunda yaptığı planlamalar ile Afrika Birliği Örgütü'ne göre hem daha başarılı olmuş hem de Afrika Kıtası'ndaki birlik kurma sürecini yenileyerek genişletmiştir (Akçay ve Dinçer, 2015: 69).

AfB üye ülkeler arasında bölgesel iş birliğini güçlendirmek için objektif bir köprü görevi üstlenmiştir. Böyle bir yapılanmanın kıtadaki sorunları dile getirme ve istişare etme imkanı tanınması örgütün kıtadaki itibarını kat kat yukarı taşımıştır. Aynı zamanda hesap verilebilirlik açısından şeffaf olmayı amaçlarken "iyi yönetim, demokratik haklara saygı, bürokratik anlamda düzenleme" gibi politik olanın konusunun yenilenmesi ve yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca AfB, örgütün eski dönemine göre uluslararası örgütlerle olan iş birliklerine (BM, NATO, AB gibi) Afrika Kıtası'nın gelişimi açısından oldukça önem vermiştir. Bu tüm dünyayla etkileşimi kapsayacak şekilde gelişen iş birlikleri AfB'nin sorun çözme potansiyelini gözle görülür oranda arttırmıştır (Akçay ve Dinçer, 2015: 72).

Öte yandan AfB örgüt bünyesinde ekonomik ve siyasi alanda oluşturulacak yan kuruluşlara önem vermiş, kıtada etkileşimi arttıracığına inanmıştır. Bu kuruluşlar arasında; Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS), Orta Afrika Devletleri Ekonomi Topluluğu (ECCAS), Kalkınmaya Yönelik Hükümetler Arası Otorite (IGAD), Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC), Doğu Afrika Topluluğu (EAC), Batı ve Kuzey Merkezî Afrika-Sahra Ülkeleri Topluluğu (CEN-SAD), Arap-Mağrip Birliği (UMA), Afrika Kalkınması İçin Yeni Ortaklık (NEPAD), Doğu ve Güney Afrika İçin Ortak Pazar (COMESA), Afrika Ekonomik Topluluğu (AEC) bulunmaktadır (Karagül ve Arslan, 2014: 70).

2001 yılında kurulan NEPAD, Afrika'nın sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşmak için kurulmuş, yabancı yatırımları kıtaya çekmek isteyen ve Afrika'nın global değişimler çerçevesinde körelmesinin önüne geçmek için çabalayan bir kuruluş olarak

nitelendirilmiştir. NEPAD insan haklarına ve demokrasiye saygı duyulmadıkça kalkınmanın mümkün olmayacağını savunmuştur (Murray, 2004: 48). Bugün Afrika Birliği'nin ekonomik alandaki en büyük yapısal organı “Afrika Ekonomik Topluluğu”dur. Bu örgütlenme biçimi üyeler arasında ekonomik ve kültürel kalkınmayı sağlamak, ortak bir pazar oluşturmak, serbest dolaşım, gümrük birlikleri gibi konularda ticareti daha akıcı hale getirmek amacıyla hareket etmektedir. Zira bu örgüt kurulurken ekonomik alanda başlayan bir bütünleşme sürecinin politik anlamda oluşacak bir bütünleşmeyi daha sağlam kılacağı görüşü üzerinden hareket edilmiştir (Tandoğan, 2015: 647).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NKRUMAH VE NYERERE’NİN LİDERLİK TARZLARI VE BÜTÜNLEŞME ÇABALARINDA ROLLERİ

Afrika Kıtası tarihi boyunca çeşitli anlaşmazlıkların ve yetersizliklerin merkezi olarak anılmış ve her bir ülke bağımsızlığını kazanmak için sömürge güçleri ile farklı mücadeleler vermiştir. Dekolonizasyon ile başlayan bu yeniden ayağa kalkma süreci, bağımsızlığı muhafaza etmek adına farklı ideolojik fikirler çerçevesinde gelişmiş ve birleşmiştir. Hegemonik güçlerin tahakkümü altına girmeyi reddeden Afrika ülkeleri, baskıdan kurtulmak ve kendilerine yetebilme ilkesi ışığında hareket edebilmek için Pan-Afrikanizm ve Afrika Birliği gibi geniş ölçekli bütünleşme hareketlerine yönelmiştir. Bütünleşme olgusunu güçlendirmek ve Soğuk Savaş’ın meydana getirdiği iki kutuplu sistemin ezici rekabetinden uzak durmak üzere ise Bağlantısızlık Hareketi’ni benimsemiştir. Afrikalı iki lider olan Kwame Nkrumah ve Julius Nyerere’nin bütünleşmeyi derinleştirme çabalarında oynadığı roller ve bu bölümün inceleme konusu olmuştur. Bu rollerin derinlemesine incelenmesine geçilmeden önce liderlik yaklaşımları ışığında bu iki liderin liderlik tarzları ve politik-ideolojik yönleri üzerinde durulacaktır. Bütünleşme sürecinde liderlerin fikirleri ve kimliklerinin incelenmesi kadar liderlik türlerinin incelenmesi önemlidir. Nitekim süreç içerisinde liderlerin ne tür bir liderlik stiliyle durumu yönettikleri, bütünleşmedeki davranışlarını anlamaya yardımcı olacaktır.

3.1. Liderlik Yaklaşımları Işığında Nkrumah ve Nyerere’nin Liderlik Vasıfları ve Siyasi Görüşleri

3.1.1 Liderlik Yaklaşımları

Liderlik, daha çok 1950 yılında sonra kuramsal bir çerçevede ele alınmış ve tanımı yapılmaya başlanmış bir kavram olarak göz önüne çıkmıştır. Bu bağlamda liderlik üzerine literatürde oldukça fazla tanım bulunmasına rağmen genel bir ifadeyle liderlik; “belli bir bilgi ve yetenek birikimi ile bir grup insanı gönüllülük esasıyla belli bir amaç etrafında toplayıp yönlendirmek” olarak tanımlanmıştır (Yeşil, 2016: 159).

Öte yandan uluslararası literatürde liderlik; Cook vd. (1997)' ye göre "liderin vizyonuna kişisel istekle bağlanma, Bass (1990)'a göre ise "grup dinamikleri ve süreçleri, kişilik, güç kullanma, itaat, amacı başarma, etkileşim ile başkalarının yardımı olmaksızın karar verebilme gibi özelliklerin bir veya ikisinin birleşimi" şeklinde ifade edilmiştir (Cook vd. (1997) ve Bass (1990)'dan akt. Bakan ve Büyükbeşe, 2010 : 74).

Farklı liderlik modellerine yön veren durumlar ise liderlik kurumları olarak dört grupta toplanmıştır. Bunlar; özellikler yaklaşımı, davranışsal yaklaşım, durumsal yaklaşım ve yeni yaklaşımlar olarak açıklanmıştır (Yeşil, 2016: 160).

Özellikler yaklaşımı ilk olarak I. Dünya Savaşı'ndan sonra asker sınıfında subaylarında olması gerektiği ihtiyacı ile ortaya çıkmış ve amacı liderlerin toplumda öne çıkmasını sağlayan özelliklerini sınıflandırmak ve buna yönelik liderler yetiştirmek olmuştur (Demir, Yılmaz, ve Çevirgen, 2010: 132). Bu yaklaşımla birlikte liderlerde öne çıkan özelliklerin doğal olarak bulunduğu ve toplumdaki diğer insanlardan onları ayıran fiziksel özellikleri ve yeteneklerinin olduğu düşüncesi üzerinde durulmuştur (Bakan ve Büyükbeşe, 2010: 74). Özellikler yaklaşımı, "iyi bir liderin nasıl yetiştirilebileceği" konusunu göz ardı ettiği için eleştirilmiş ve 1950'lili yıllardan sonra etkisiz kalmaya başlamış yerini ve *davranışsal yaklaşıma* bırakmıştır (Bakan ve Bulut, 2004: 154).

Davranışsal yaklaşımda liderin özellikleri ön plana atılmak yerine grup üyelerine ve izleyicilere karşı gösterdiği tutumlar ön plana atılmıştır. Bu evrede liderin astları ile ilişkisi, davranışı, yetkisini ne oranda paylaşılabildiği, haberleşme konusunda geri dönütlerde ne kadar olumlu sonuç aldığı ya da durumu planlaması gibi özellikler önemli olmuştur (Küçüközkan, 2015: 88). Davranışsal kuramda liderin hareket ederken ne yaptığı ve nasıl yaptığı sorularının cevabı üzerinde durulmuştur. Davranışsal yaklaşımda liderlik açıklanmaya çalışılırken; "Lider karar verirken ne yapar?, Lider işleri nasıl yapar?, Lider grup üyelerini nasıl yetiştirir?" sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır (Güney, 2015: 377).

Davranışsal kuramda uygulamalı olarak yapılan pek çok araştırmanın neticesine dayalı olarak belli bazı bulgular üzerinde durulmuştur. Gerçekleştirilen çalışmalar arasında Ohio State Üniversitesi Liderlik Çalışmaları, University of Michigan Liderlik Çalışmaları, Blake and Mouton'un Yönetim Tarzı Matriksi, McGregor'un X ve Y Teorisi ve Likert Sistem 4 Modeli yer almıştır. Çalışmaların her biri farklı durumlara maruz kalan lider ve grup üyeleri

arasındaki ihtimal denklemini kurmak üzere farklı önermelere sahip olmuştur (Bakan ve Büyükbeşe, 2010).

Davranışsal yaklaşımın liderin neyi, neden yaptığını inceleyen tutumu zamanla etkisini yitirmeye başlamış ve zamanla değişen çevresel koşulları açıklamada yetersiz kalınca *durumsallık yaklaşımı* ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım türünde liderlerin davranışlarını etkileyen durum lider ve izleyicileri arasındaki koşulların ne olduğudur (Gün ve Arslan, 2018: 219). Paul Hersey ve Ken Blanchard tarafından tanımlaması yapılan durumsal liderliğin argümanları etkili bir liderin statik olarak kalamayacağı ve duruma göre değişkenlik göstereceğini içermiştir. Durumsal liderlik, grup üyelerinin durumuna ve beklentisine göre liderin davranışlarının değişmesi gerektiğini, beklenti ölçüsünde dayanışma ve iletişimde dinamik olarak sürekli değişeceğini vurgulamıştır (Deshwal ve Ali, 2020: 40). Koşulların ön planda olduğu yaklaşımda etkili yöneticinin durum tespiti yaparak en etkileyici liderlik stilini uygulayacağı öngörülmüştür (Palestini, 2009: 5).

Bu kurama göre lideri ön plana çıkaran olgular arasında; amacın niteliği, izleyicilerin yetenekleri ve beklentileri, organizasyonun özellikleri, lider ve izleyicilerin geçmiş deneyimleri şeklinde argümanlar sıralanmıştır (Gün ve Arslan, 2018). Durumsal liderlik teorileri arasında; Fiedler'in Durumsallık Kuramı, Ardışık Liderlik Kuramı, Yol Amaç Kuramı, Vroom ve Yetton' un Normatif Kuramı, Hersey ve Blanchard'ın Durumsal Liderlik Kuramı ve Reddi'nin Üç Boyutlu Liderlik Kuramı bulunmaktadır (Yeşil, 2016).

Diğer bütün liderlik yaklaşımları gibi durumsal liderlikte zamanla etkisini yitirmeye başlamış ve zamanın koşullarına ayak uydurmaya çalışan yeni liderlik yaklaşımlarına yerini bırakmıştır. Modern liderlik teorileri; dönüştürücü liderlik, karizmatik liderlik, işlemsel liderlik, vizyoner liderlik, otokratik liderlik, tam serbesti tanıyan liderlik, katılımcı liderlik gibi gruplandırmaları içerisinde barındırmaktadır (Bakan ve Büyükbeşe, 2010: 75).

Dönüştürücü Liderlik: Dönüştürücü liderlik ilk olarak James V. Downston tarafından ortaya atılmış ve MacGregor Burns sistematize etmiştir. M. Bass ise Burns'un çalışmalarını genişletmiştir (Deshwal ve Ali, 2020: 41). Değişimi ön planda tutan ve insanı merkeze alan dönüştürücü liderlik yaklaşımında asıl hedef olarak kişiler üzerinde dönüştürücü bir etki oluşturarak örgütün şartlarını değiştirmek ve zamanla değişen koşullara ayak uydurmasını sağlamak olmuştur (Erer ve Demirel, 2018). Bu aşamada dönüştürücü liderler ortak ilgi ve amaçlar çerçevesince, takipçilerinin kendi düşüncelerini bir vizyona bağlamak yönünde

adımlar atmıştır. Dönüşümcü liderliğin bir boyutu ise karizmatik liderliktir (Doğan, 2016: 110).

Karizmatik Liderlik: Max Weber tarafından ortaya atılan bu teoride grup üyelerinin liderlere nasıl olağanüstü özellikler atfettiğinden bahsedilmiştir. Weber'e göre "karizma" kavramı, bireysel olarak bir bireyin doğa üstü güçlerinin ya da diğer insanlardan ayrılan istisnai yeteneklerinin olması anlamında kullanılmıştır. Weber, karizma kavramını "karizmatik otorite" kavramıyla bağdaştırmıştır (Weber, 2013: 90). Buna göre karizmatik liderler; "yol gösteren, ilham ve güven veren, saygı uyandıran, geleceğe yönelik olumlu düşünmeye teşvik eden, takipçilerin ya da izleyicilerin hayatlarında gerçekten önemli olan şeyleri görmelerini kolaylaştıran, misyon duygusu uyandıran ve güdüleyen davranışlar sergileyen" liderler olarak tanımlanmıştır (Erer ve Demirel, 2018: 652).

Conger ve Kanungo'nun geniş tanım yaptığı bu yaklaşımda lidere karizmatik niteliklerin atfedilmesi liderin davranışı, uzmanlığı ve sürecin içerdiği durum açısından ortaklaşa belirlenmiştir (Yukl, 2010: 264). Öte yandan karizmatik liderlerden kriz anında ortaya çıkan hayranlık uyandıran liderler olarak bahsedilmiştir (Bakan ve Büyükbeşe, 2010: 75). Conger ve Kanungo karizmatik liderleri diğer liderlerden ayıran özellikler ortaya koymuştur bu özellikler; "durum değerlendirme ve teşhis edebilme yeteneği, vizyon ve planlama yeteneği, iletişim yeteneği, güçlendirme yeteneği ve örnek teşkil edici davranışlar yeteneği" olarak açıklanmıştır (Conger ve Kanungo, 1988: 78).

"İşlemsel liderlik"te, lider takipçilerini (üyelerini), kendi çıkarlarına göre yönlendirmiş ve menfaat zinciri içerisinde karşılıklı fayda sağlama yoluyla yapılacak olan eyleme karşı üyeleri motive etmiştir (Yukl, 2010: 263). Yani işlemsel lider üyelerinin ilgi alanlarına vurgu yaparak onları motive etmeye çalışmış ve ödül-ceza sistemiyle işler yürütmüştür. Bunlarla birlikte işlemsel liderlikte liderin hassas olduğu ve örgüt kültürü içinde çalıştığı ifade edilmiştir (Çetin ve Çayak, 2018: 36). Ayrıca işlemsel liderlik geçici olma eğilimi taşımıştır. Bunun nedeni bir görevin tamamlanması sonrasında taraflar arasındaki ilişkinin sona erebileceği ihtimali olmuştur (Lussier ve Achua, 2010: 354).

Vizyoner liderlik türünde, örgütün tamamı ya da bir kısmı için liderin güvenilir ve gerçekçi bir gelecek oluşturması üzerinde durulmuştur. Vizyoner liderlerin başarı sayılma durumu analiz ve sentez yapabilmelerine, sezgi ve hayal gücüne bağlı kılınmıştır (Erer ve Demirel, 2018: 650). Vizyoner liderin örgütün geleceğine yönelik belirsizlikleri gidermesi ve hızlı

değişimleri göz önünde bulundurarak süreci başarılı bir şekilde yönetmesi önemlidir (Doğan, 2016: 99).

Otokratik Liderlik: Bu modelde lider kararları veren ve çalışanlara ne yapması gerektiğini söyleyen ve onları yakından denetleyen liderdir (Lussier ve Achua, 2010: 70). Bu liderler astlarını sürecin dışında tutarak, fikir alışverişi yapmamasıyla ön plana çıkmıştır. Otokratik liderlik tarzında lider, genel olarak bencil ve astların duygularını yeterince dikkate almaması yönüyle ifade edilmiştir (Küçüközkan, 2015: 98).

Tam Serbesti Tanıyan Liderlik: Yönetimdeki yetki üstünlüğünü tam anlamayı ile kullanmayan bu liderler üyeleri kendi haline bırakmış ve uygulamak istedikleri politikalara izin vermiştir (Küçüközkan, 2015: 99). Bu süreçte grup üyeleri sorunlara çözüm bulmada kendini yetiştirmeye odaklanmış ve üyelere istediği zaman ve durumda istediği kişiyle grup oluşturabilme imkanı tanınmıştır. Lider ise sadece kendine fikri sorulduğunda görüş bildirecek şekilde konumlanmıştır (Bakan ve Büyükbeşe, 2010: 75).

Katılımcı-Demokratik Liderlik: Bu tip liderler danışmacı ve katılımcı olmalarıyla nitelendirilmiş, üyelerinin görüş ve fikirlerine önem vermiştir (Bakan ve Bulut, 2004: 67). Bu modelde liderler sürece katılımı teşvik etmesinin yanı sıra uygulanacak yöntemler açısından üyelerle birlikte çalışır ve onları yakından denetlemez (Lussier ve Achua, 2010: 70).

3.1.2. Nkrumah'ın Liderlik Stili ve Politik-İdeolojik Yönü

Kwame Francis Nwia Nkrumah, Britanya'nın Gold Coast (Altın Sahili) kolonisindeki Nkroful köyünde doğmuştur. Öte yandan doğum tarihi konusunda çelişkiler bulunan Nkrumah'ın annesi doğum tarihini 1912 yılı olarak aktarırken kendisi onu vaftiz eden rahibin resmi belgelere 21 Eylül 1909 olarak doğum tarihini kaydettiğini dile getirmiştir. Nkrumah cumartesi günü doğması sebebiyle ona halkın dilinde bu anlama gelen "Kwame" adı verilmiştir. (Nkrumah, 1959). Fakir bir ailenin çocuğu olan Nkrumah, altı yaşında ilkokula başlamış üstün zekası ve yetenekleri fark edilince on yedi yaşında Half Assini'de öğretmen olarak görevlendirilmiştir. Daha sonraları okul müdürünün tavsiyesi üzerine Achimota Koleji'ne yerleşmiş ve orada kolejin Müdür Yardımcısı olan Ganalı Dr. Kwegyir Aggrey ile tanışmıştır. Aggrey'in ırkçılık karşıtı eşitlik ve birlik felsefesi üzerinde

durması Nkrumah'ın ona yakınlaşmasını sağlamış ve milliyetçilik duygularını ilk kez ortaya çıkarmıştır (Boateng, 2003: 63).

Öğrenimini Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirmek isteyen Nkrumah, oraya gitmeden önce Akra'yı ziyaret etmiş orada Nnamdi Azikiwe'nin düşüncesi ve hareketlerinden etkilenmiştir. Nkrumah Azikiwe için "Milliyetçiliğim, bir Nijeryalı olan Nnamdi Azikiwe'nin, *African Morning Post*'ta yazdığı makalelerle yeniden canlandırıldı" şeklinde konuşmuştur (Nkrumah, 1959). Bu iki Afrikalı milliyetçi lider ilerleyen dönemlerde Afrika'nın bağımsızlığı için mücadele etmiştir.

Lisans öğrenimini 1935 yılında felsefe alanında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Lincoln Üniversitesi'nde tamamlamış ve orada maddi sıkıntılardan dolayı felsefe dersi vermeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. 1943'te Pensilvanya Üniversitesi'nden eğitim ve felsefe alanında yüksek lisans derecesi almış olan Nkrumah, felsefe alanında doktora derecesi için tez hariç tüm gereklilikleri yerine getirmiştir (Glickman,1992: 202). Öte yandan Pensilvanya Üniversitesi'ndeyken, Afrika Çalışmaları Bölümü kurulmasına yardım etmiş, Amerika ve Kanada'daki Afrikalı Öğrenciler Birliği'ni organize etmeye başlamıştır. Bu Nkrumah'ın Amerika'daki siyah ırkın hakettiği eşitliği ve birliği kazanması adına yaptığı politika faaliyetlerinin başlangıcı olmuştur (Nkrumah, 1959: 43).

Eylül 1942'de düzenlenen Amerika'daki ilk Afrikalılar Genel Konferansı'nı düzenlemede etkili olmuş, Gold Coast'lı öğrenci Ako Adjei ile birlikte Afrika'nın durumu hakkında analitik ve ateşli makaleler basan *The African Interpreter* (Afrika Tercümanı) dergisini kurmuştur (Marable, 1987: 94). 1945 yılına gelindiğinde Nkrumah Afrika vizyonunu genişletmek ve hukuk eğitimi almak için Londra'ya gitmiştir. Maddi sebeplerden dolayı hukuk eğitimi alamayan Nkrumah, *London School of Economics and Political Science* (Londra Ekonomi ve Siyaset Bilimi Okulu)'nda eğitim almıştır. 1945-1947 yılları arasında Pan-Afrika hedefi için İngiltere'de çalışmalar yapmıştır (Oshodi, 2015: 124).

Nkrumah Afrika için ırkçılık ve sömürgecilik karşıtı çalışmalarına öğrencilik yıllarında başlamış, diasporadaki Afrikalılarla ırkçılığa karşı mücadelede bir konsensüs oluşturmak amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur (Boateng, 2003: 63). Etkilendiği fikirler arasında bulunan Aggrey'in: "Beyaz tuşlarla bir tür melodi çalabilirsiniz ve siyah tuşlarla da bir tür melodi çalabilirsiniz; ancak uyum için hem siyahı hem de beyazı kullanmanız gerekir",

şeklindeki ırksal iş birliğine dayanan sözleri Nkrumah'ın Afrika milliyetçiliği doğrultusunda bir yol çizmiştir (Nkrumah, 1959: 14).

Öte yandan bu yıllarda onu etkileyen bir diğer kişi Jamaikalı Marcus Garvey olmuştur. Irkların saflığına inanan Pan-Afrikanizm ideolojisiyle ön plana çıkan Garvey'i yakından takip etmiştir. Nkrumah'ı ne Aggrey'in kültürel milliyetçiliği savunmaktan başka bir boyuta geçmeyen ve sömürgeciliğe karşı herhangi bir ses çıkarmayan yaklaşımı ne de Garvey'in radikal siyah ırkçılığı kendi perspektifi açısından ikna edememiştir. Bu anlamda Nkrumah, "Afrika'da beyaz ve siyahlar arasında uyumlu bir kardeşlik geleceğine inandığını" söylemiştir. Böyle bir uyumun ancak siyah ve beyaz ırka eşit muamele ile var olacağını; yalnızca özgür, bağımsız ve kendi hükümeti olan bir halkın, başka bir halka ırksal veya başka türlü eşitlik talep edebileceğini" ileri sürmüştür (Nkrumah (1967: 44)'den akt. Rahman, 2007: 34).

Gençlik yıllarından itibaren Pan-Afrikanizm düşüncesi şekillenmeye başlayan Nkrumah, ideolojik olarak gelişmek ve destek bulmak amacıyla bu konudaki farklı fikir ve ideolojileri yakın takibe almıştır. Felsefe dersleri vermeye başlaması onu Trinidadlı yazar C.L.R James ile tanıştırmıştır. James, Nkrumah'ın akademik ilerlemesine ve politik söylemlerine karşı herhangi bir hayranlık beslememiş ya da önem atfetmemiştir ama onu Britanya'daki siyah gurbetçi topluluğun dikkatini çekmek adına övmüştür (Birmingham, 1998: 4).

Nkrumah'ın 1943'te tanıştığı James, Nkrumah'ın emperyalizm ve Leninizm hakkında Marksist terminolojiyi kullanarak çok fazla saçmalık ve beceriksizce konuştuğunu iddia etmiştir. James, siyahlar hakkında eşitliği savunurken, sömürgeciliğin faşizm ile aynı orantıda bir değer olduğunu öne sürmüştür. James siyah hareketin bağımsızlık bilincine her ne olursa olsun ulaşması ve baskın güçlerin dayattığı siyasal araçlarla değil, kendi siyasal dönüşümlerini yaşamak için çabalamaları gerektiği düşüncesi üzerinde durmuştur. Nkrumah 1945 yılında İngiltere'ye gitmek istediğinde George Padmore'dan ona yardım etmesini istemiştir (Marable, 1987: 95).

Nkrumah, otobiyografisinde Padmore'un yazılarına ve düşüncelerine hayranlık duyduğunu belirtmiş, Padmore ile birlikte Batı Afrika Öğrenci Birliği'nin (WASU), kurulmasına katkısı olduğunu vurgulamıştır. Bunun dışında George Padmore'a 13-21 Ekim 1945 tarihlerinde Manchester'da yapılacak olan Pan-Afrikanizm organizasyonunda yardımcı olan Nkrumah, Padmore'a yakınlığı ve onun global olarak karşılıklı ilişkileri sayesinde daha fazla ün

kazanmaya başlamıştır. Tüm bunlarla birlikte Padmore, “kitlesele örgütlenme” konusunda Nkrumah’a pratik eğitimi vermiştir (Boateng, 2003: 78).

Politik kariyeri boyunca George Wilhelm Friedrich Hegel, Karl Marx, Friedrich Engels, Vladimir Lenin ve Giuseppe Mazzini’nin yazılarını takip ettiğini söyleyen Nkrumah, sömürgecilik anlayışının tasfiyesi için çözümü Marx ve Lenin’in yazılarında bulabileceğini öne sürmüştür. Bu açıdan “Bugün mezhepsel olmayan bir Hristiyan ve Marksist bir sosyalistim ve ikisi arasında herhangi bir çelişki bulamadım” şeklindeki açıklamasıyla, Marksizm ve sosyalizm çerçevesinde Afrika milliyetçiliği açısından bir sentez geliştirmek istemiştir (Nkrumah, 1959: 45).

Afrika Kıtası’nın sömürgeci kurtuluş reçetesi olarak yükselen milliyetçilik akımlarını ve Pan-Afrikanizm’i gören Nkrumah için, sosyalizmde bu çözümlerden biri olarak sayılmış ve hatta her bir kavram birbirinin tamamlayıcısı olarak görülmüştür. Bu kavramlardan biri bile eksik olursa özgürlüğün garanti altında olmayacağını, milletlerin kurtuluşa giden yolda başarısızlık yaşayacağını düşünmüştür. Geri kalmışlığın önüne geçebilmek ve kıta olarak refaha ulaşabilmek için kazanımların, yatırımların ve hatta kıtasal birliği sağlamanın yolu ona göre yine sosyalizmden geçmiştir (Nkrumah, 1969: 28-29).

Diyalektik olarak kapitalizmin karşısında duran sosyalizm dört temel önermeye sahiptir; “1- Üretim araçlarının ve kaynaklarının kolektif mülkiyeti, 2-Tüketim için mal üretme ve bireysel kar hedefi, 3- Ülkenin güçlü yanlarını kullanan planlı bir ekonomi, 4-Tüm siyasi gücü halkın elinde tutması”. Nkrumah, tüm milletlerin sosyalizme kültürler ve tarihlerinin çeşitliliğine göre çeşitli yollardan ulaşabilmesi gerektiğini savunmuştur (Frehiwot, 2016: 3).

Nkrumah’ın kendi ideolojisi ekseninde oluşturduğu *Consciencism* diğer anlamlandırması ile “Afrika sosyalizmi”, Marksist sosyalizmden temelde daha farklı bir çizgide durmuştur. Her iki sosyalizm türünün ortak düşüncesi ezen ve ezilen sınıf arasındaki ayrımı kapatmaya ve toplumun genelinde üretimin kolektif faydasına hizmet etmeye yönelik olmuş, eşit elit ilkelerin uygulanmasına odaklanılmıştır. Farklılaştıkları noktada Nkrumah’ın geliştirdiği sosyalist metafor, geleneksel Afrika toplumunu sınıfsız olarak görme eğilimi içerisindeyken, Marksist sosyalist teorisinin içsellikine karşı çıkmıştır (Boateng, 2003: 156).

Marksist sosyalizm, kitlelere hitap eden, toplumu kitlelere ayıran ve bireyciliğe yönelen sınıfsal faydayı savunan bir eşitlik sağlamaya çalışırken, *Consciencism* ise bireyci anlayışın toplumu sınıflara bölme aşamasını, özgürleşmenin önünde engel olarak görerek

uzaklaştırmaya çalışmıştır (Adesoye, 2017: 5-6). Bu anlamda Afrika sosyalizmi temelde Afrika'daki halkların geleneksel değerlerinin modern teknolojik Avrupa analitiği ile harmanlandığı ve kapitalist sanayi toplumunun ayrılıkçı yapısını içermeyen toplumsal bir sentez ve bir Afrika devrimini planlamıştır (Nkrumah, 1973: 439).

Consciencism, maddenin mutlak bağımsızlığını kabul eden bir anlayıştan türeyen argümanını Afrika'nın geleneksel bakış açısında kabul ettiğini ileri sürmüştür. Temel etik ilkesiyle insanı sadece bir araç değil kendi içerisinde bir amaç olarak ele alması ve bunu tüm sosyalist, hümanist insan anlayışlarının temeli olarak görmesi toplum eşitliğinin özünü savunmuştur (Nkrumah, 1970: 95-98).

Eşitlikçi eğilimi nedeniyle bireysel gelişimi teşvik etmeye çalışmış, ancak bireysel gelişimin eşitlikçi eğilimi yok etmeyecek çeşitlilikte ilerlemesine önem göstermiştir. Politika safhasında sömürgecilik, emperyalizm, bölünmüşlük ve gelişmemişlikle karşı karşıya kalmıştır. Bu argümanlardan herhangi biri ya da toplu olarak hepsi gerçek eşitlik fikrine ve sosyal adalete karşı çıkmasından ötürü tasfiye edilmesi gereken değerler arasında ilk ve en önemli yerini korumuştur (Nkrumah, 1970: 95-98).

Öte yandan bazı düşünürler Nkrumah'ın Afrika sosyalizmi kavramında uzaklaşıp, “bilimsel sosyalizm” kavramına doğru düşünce felsefesinin yön değiştirdiğini açıklamıştır. Bu çıkarımı Nkrumah'ın 1962 yılında yayınladığı *African Socialism Revisited* adlı makaledeki açıklamaları neticesinde yapmışlardır. Bu makalenin içeriğinde ve daha sonrasında Nkrumah Afrika'da geri kalmışlığın nedenini kolonyal sömürü düzeni olarak göstermiş ve bilimsel sosyalizmin getirdiği bir çözüm olarak çağdaşlık, rasyonellik, sanayileşme adımlarıyla ilerlemek gerektiğini vurgulamıştır (Biney, 2011: 128). Nkrumah'ın kendine özgü “Afrika Bilimsel Sosyalizmi” yani “Nkrumahizm” ismi verilen ideolojisi sosyalist ilkeleri kendi geleneksel, kültürel ve politik argümanlarıyla harmanlaması şeklinde yorumlanmıştır (Glickman, 1992: 204).

Genel olarak Nkrumah'ın vurguladığı sosyalizm türünde devlet toplumun refahını sağlamaya yönelik bir araç olarak mal ve hizmetlere; üretim ve dağıtım araçlarına sahip olması gerekliliğini taşıırken, aynı zamanda toplumda fırsat eşitliğini amaç edinmiştir. Özel sermayenin ekonomik eşitsiz dağılımını da reddetmiştir (Boateng, 2003: 157). Öte yandan Nkrumah tam bağımsızlık için emperyalizmden kurtulmak gerektiğini ve kapitalist sistemin kabul edilmemesi gerektiğini öne sürmüştür. Afrika'da yaşanan dekolonizasyon süreciyle

birlikte, ülkelerin görünüşte bağımsızlık kazandığını ancak devletlerin ekonomik olarak hala sömürüldüğünü iddia etmiştir. “Sömürgecilik yeni bir kılığa büründü. Kapitalizm bu son döneminde yeni sömürgeciliğe, emperyalizmin son aşamasına dönüştü, tekelci kapitalizm ya da emperyalizm biçiminde son kozunu oynuyor” sözleriyle bu duruma açıklık getirmiştir (Nkrumah, 1966: 11).

Bu yeni dönemle birlikte Afrika, tekelci yatırımların denetimine altına girmiş, sömürgeci dönemin temel motivasyonu olan hammaddeye ve değerli madenlere sahip olma arzusu değişik aktörler ve yeni metotlarla varlığını devam ettirmeye başlamıştır. Geçmişte başta Fransa ve İngiltere olmak üzere faaliyette bulunan sömürgeci güçler yerini ABD, Almanya, Belçika gibi aktörlere bırakmıştır. Aktörlerin ve yöntemlerin değişmesine rağmen hedeflenen argümanlar değişmemiştir (Akkaya, 2015: 116). Nkrumah, yeni sömürgeciliğin amaçladığı olumsuz hedefler içerisinde, bağımsızlığını kazanmış devletlerin siyasi bağımsızlıklarını yıkmayı ve özgürlüğün kıtada yarattığı birlik hedefini yok etmek istediğini göstermiştir (Ahlman, 2011: 33).

Sömürge devletlerinin ekonomik yardımla bağımsızlığını kazanmış ülkeleri mali açıdan kendine bağımlı kılması Nkrumah tarafından “Balkanlaştırma” politikası olarak isimlendirilmiş ve bunun için “Bu politika yeni emperyalizmdir, Afrika içi yeni tehlikedir ve hiçbir Afrika devleti Balkanlaştırma devam ettiği sürece, kendi ihracatlarına sahip olamaz” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur (Nkrumah (1965: 9)’dan akt. Biney, 2011: 131). Nkrumah’ın kıta olarak kalkınmanın, siyasi ve ekonomik bağımsızlığı elde etmenin yolu olarak Afrika’nın birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmesini son derece önemli bulduğu şu cümlelerinden anlaşılmaktadır:

“Dünyanın birbirinden çok uzak bölgelerinde yaşayan milyonların yaşamını etkileyen, sanayileri tümüyle ellerinde tutan, bir azınlığın obur iştahını doyumak uğruna milletlerin emeğini ve zenginliklerini sömüren, kıtalararası koskoca bir şebekeyle karşı karşıyayız. Sömürülen Afrika ve Dünya halklarının şahlanan özgürlük istemine karşı direnen politikanın yönetimi, kuvvetin kaynağı burada yatıyor. Bağımsızlığını yeni kazanmış milletlerin birleşmesi olasılığını, başkalarının kaynakları ve ekonomileri üzerindeki egemenliklerine indirilecek en ağır darbe olarak gören, milletlerarası ortak çıkarlar zinciriyle birbirine bağlanmış, bağımsızlık ve birliğin amansız düşmanları bunlardır. Yeni sömürgeciliğin asıl çalışma yolu buradan geçer” (Nkrumah, 1966: 17).

Öte yandan Nkrumah’ın liderlik potansiyeli özellikle ilkokul yıllarından beri göze çarpan bir özellik olmuştur. Hatta K. Botwe Asamoah, Nkrumah’ın Katolik ilkokulunda okurken

öğretmeninin sıkı ve acımasız disiplin yöntemlerini protesto etmek amacıyla okul müfettişinin okulu teftişi sırasında öğretmenini utandırmak için arkadaşlarını evde kalmaya ikna ettiğini açıklamıştır. Onun arkadaşları arasında onları yönetebilme harekete geçirme yeteneği sayesinde küçük yaşta stajyer öğretmen olmasıyla sonuçlanmıştır (Asamoah (2005)'ten akt. Camara, 2016: 33). Nkrumah'ın ikna edici bu özelliği ülkesi Gana'da kitleleri harekete geçirmeye başarmış ve başta ülkesi olmak üzere tüm kıtada bağımsızlık meşalesini yakmıştır (Nkrumah, 1963).

Öte yandan sömürge imparatorluklarına karşı tüm kıtada bütünleşmeyi savunmasıyla hem bağımsızlığın hem de birlik olmanın sembol ismi haline gelmiştir (Biney, 2011). Pratikte liderlik cübbesini çoktan giymiş olan Nkrumah'ın teoride hangi liderlik stiliyle hareket ettiği önemli bir olgudur. Nkrumah'ın liderlik yaklaşımı içerisinde dönüşümcü ve karizmatik liderlik stilini izlerinin bulmak mümkündür. Nitekim her iki yaklaşımda bir vizyon oluşturmak ve üyelerin yani toplumun refahı ile birlikte ortak bir misyon kurmak dikkat çeken argümanlar arasındadır (Gwaikolo, 2005: 5). Nkrumah'ın tüm Afrika Kıtası'nın refahı için başta kendi ülkesi olmak üzere en başından beri canla başla mücadele etmiş olması buna en güzel örneği teşkil etmiştir. Karizmatik bir lider olarak Nkrumah kendi siyasi kültürünü oluşturmuştur. Gerek parti politikasında gerekse ülkesinin geleceği hakkında verdiği kararlar bunun en belirgin yönünü teşkil etmiştir. Kendine özgü sosyalizmi ve ülkesinin bağımsızlığına olan düşkünlüğü onun karizmatik liderliğin önde gelen bir figürü olmasına olanak sağlamıştır (Iijima, 1998).

Amaçladığı sosyalizmle devleti toplumda fırsat eşitliği oluşturan bir araç olarak görmesi ve kıtadan sömürgeciliği tamamıyla tasfiye edip tam bağımsızlığa sahip olmak istemesi Nkrumah'ın temel liderlik misyonu içinde bulunmuştur (Gilbert ve Reynolds, 2016).

Ortak bir "Afrikalılık kimliği" oluşturmak ve kıtasal birliği siyasi anlamda sağlamak ise Nkrumah'ın temel vizyonunu ifade eden kavramların arasında olduğunu söylemek mümkündür (Biney, 2011). Nkrumah'ın kitleler tarafından karizmatik bir lider olarak görülmesinde kendine özgü kişilik karakterinin karizmatik olgular taşıması ve insanların böylesine bir dönemde önde gelen siyasi ve ekonomik fayda sağlayacak bir lideri bekliyor olmasının etkisi vardır. Afrika'nın geleneksel doğasından sıyrılıp bağımsızlık sürecine ilerleyen bir geçiş döneminde karizmatik liderlerin ortaya çıkmasının kuvvetli bir ihtimal olarak görülmesi ise bu savı destekler niteliktedir (Iijima, 1998: 179). Nitekim Weber,

karizmatik liderin genellikle ekonomik fayda ve maddi refah ikilemi sayesinde ön plana çıktığını iddia etmiştir (Weber, 1947).

3.1.3. Nyerere'nin Liderlik Stili ve Politik-İdeolojik Yönü

Julius Kambarage Nyerere, 1922 yılında Milletler Cemiyeti tarafından Büyük Britanya'ya bağlı ve eski bir Alman bölgesi olan Tanganyika'nın Kuzey Eyaletindeki Butiama köyünde doğmuştur. 12 yaşında Tabora Devlet Okulu'na gönderilen Nyerere, 1943'te Uganda Makarere Koleji'ne devam etmiş ve 1945 yılında öğretmenlik diploması almıştır. Makarere'de öğrencilerin sesini duyurmak için Tanganyika Afrika Refah Derneği'ni (TAWA) kurmuştur (Glickman, 1992: 213).

1949'da İngiltere'ye Edinburgh Üniversitesi'ne eğitimini sürdürmek için gitmiş ve İngiltere'de eğitim gören ilk Tanzanyalı olmuştur. 1952'de ekonomi ve tarih üzerine Yüksek Lisans derecesini almış olan Nyerere, Edinburgh'da, sosyalizmi Afrika toplumsal yaşamıyla bağlama konusundaki özel vizyonunu geliştirmeye başlamıştır (Cunningham, 1949). Kendisine öğretmen olması sebebiyle “Mwalimu” lakabı verilmiştir. Tanganika'daki bir Katolik Misyoner Okulunda öğretmen olarak kısa bir süre çalıştıktan sonra 7 Temmuz 1954'te kendi siyasi partisi olan Tanganika Afrika Ulusal Birliği'ni (TANU) kurmuştur (İsmail, 1999: 516). TANU, Nkrumah'ın partisi CPP anayasasını temel alan milliyetçi bir örgüt olmasının yanı sıra sömürgecilik karşıtı çalışmalarda bulunmuştur (Glickman, 1992: 213).

Nkrumah'ın en sert ve çağdaş muhaliflerinden biri olmasına rağmen Nyerere'nin ideolojisi sınırlı farklılıklar dışında, Nkrumah'ın siyasi ve sosyal ideolojisi ile oldukça benzerlik göstermiştir (Kah, 2016: 155). Nyerere'de Nkrumah gibi yeni sömürgeciliğin çözümünü Pan-Afrikanizmde bulmuştur. Nyerere, sömürgeciliğin ve emperyal devletlerin oluşturduğu bölünmelerin ancak büyük bir birlik sayesinde yok edilebileceğini, ekonomik, sosyal ve kültürel argümanlar çerçevesinde kurulacak Pan-Afrikanist bir bloğunda bu güçlerle rekabet edebileceğini savunmuştur (Benjamin, 2011: 253).

Bu bakımdan TANU, Nyerere'nin Pan-Afrikanizm argümanları doğrultusunda çalışmalar yapmıştır. 1960 yılına gelindiğinde Pan-Afrikanizm fikirleri çerçevesinde Tanganyika'nın İngiltere'den, bağımsızlığı için BM'ye dava açmış, 1961 yılında bağımsızlığı kazanmış ve yeni bağımsız ülkenin ilk başbakanı olmuştur. Başbakan olmasıyla birlikte partisi TANU

ülkenin gelişiminde birliği sağlamak için bir takım değişikliklere gitmiştir. Örneğin bağımsızlığın muhafazası yolunda dili bir araç olarak görmüş ve geleneksel *Kiswahili* dilini resmi ve tek dil ilan etmiştir (Chacha, 2002: 24).

Nitekim ortak bir dilin yanı sıra ortak tarihi ve kültürel değerlerde birlik için aynı gerekliliği yansıtmıştır. Nyerere'nin başkan olduğu dönemde muhalefet bir parti grubunun bulunmaması dikkat çekmiştir. Hem bu açıdan hem de ülke içindeki anlaşmazlıkların kilitli kapısını açmaması açısından çok partili hayata geçmeyi gereksiz görmüştür. Ona göre:

“Bizimki bir ülkede partilerin oluşumunun sadece bir sebebi olabilir; tamamen farklı bir toplumun siyasi yapısını taklit arzusu. Dahası koşulların taklit için uygun olmadığı durumlarda taklit arzusu bize kolaylıkla sorunlar getirebilir. Parlamenter muhalefet fikrini Afrika’da denemek ve ithal etmek büyük bir olasılıkla şiddete yol açar, çünkü muhalefet partileri halkımızın çoğunluğu tarafından hain muamelesi görecektir ya da en iyi ihtimalle, zamanlarını yapay faklılıkları büyötmeye ayıran “muhafif” grupların önemsiz manevralarına yol açacaktır” (Nyerere (1963)’ten akt. Gilbert ve Reynolds, 2016: 574).

Nkrumah ile benzerlik gösteren noktalardan bir tanesi bu olmuştur. Nkrumah gücü tekelleştirilmesi yönüyle eleştirilirken, Nyerere tek parti çatısı altında en iyi demokratik seçimlere nasıl ulaşacağını sürekli olarak araştırmıştır (Mazrui, 1986: 185). Nkrumah’ın Gana’nın bağımsızlığını tüm kıta bağımsız olmadıkça anlamsız görmesi politikası, Nyerere’ye yansımış ve genel olarak Nyerere tüm çalışmalarında Afrika halkının azınlık yönetimlerin siyasi bağımsızlığından kurtulmadıkça kendi ve Tanganyika’nın özgürlüğünün garanti altında olmadığı düşüncesini belirtmiştir (Bjerk, 2017: 94).

Öte yandan Benjamin (2011: 256), çalışmasında Nyerere’nin ateşli bir milliyetçi olarak kariyerine başladığını ve Pan-Afrikanist bir lider olarak fikirlerinde ilerleme gösterdiğini belirtmiştir. Çünkü Nkrumah gibi Nyerere’de sadece milliyetçilik ilkesi doğrultusunda Afrikalı ulusların küresel emperyal uluslar ağı içerisindeki bağları ve aşağı pozisyonları nedeniyle sömürgecilikten miras aldığı ekonomik ve sosyal ilişkileri bağımsız uluslarla ele almakta ve geliştirmekte, yeterli olmayacağını düşünmüştür. Birlik duygusunun her türlü tehlikenin üzerinde etkili bir duruş sağlayacağını, bu yüzden Pan-Afrikanist ilkelerin bağımsızlığa uygun olarak reformist bir çizgide gelişmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Nyerere kıtasal kurtuluşu sağlamanın yolu olarak özgürlüğün kazanılması ve iş birliği duygusunun geliştirilmesini görmüştür. Bu açıdan siyasi hayatı boyunca çaba sarf etmiş ve çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden bir tanesi Afrika’nın kurtuluş politikasına

uyan tüm milliyetçi emekçi ve kooperatiflerden oluşan bölgesel tabanlı “Pan-Afrika Doğu ve Orta Afrika Özgürlük Hareketi (PAFMECA)” örgütünü kurması olmuştur (Kamata, 2019: 316).

Kurduğu örgüt 1962 yılında Güney Afrika’yı kapsayacak şekilde genişletilmiş ve “Doğu, Orta ve Güney Afrika Pan Afrika Özgürlük Hareketi (PAFMECSA)” adını almıştır (Chacha, 2002: 31). Nitekim ırkçılık karşıtı politikalar izlemesi Tanganyika’yı; Mozambik, Rodezya, Namibya, Angola, Gine ve Güney Afrika’daki kurtuluş mücadelelerinde önemli bir merkez haline getirmiştir. Özellikle Güney Afrika kurtuluş mücadelesinde kilit rol oynamıştır. Tüm bunlar kıtasal dekolonizasyonun gerçekleşmesi açısından, bu grubun Tanganyika ve dolayısıyla Nyerere’yi kahraman olarak görmesini sağlamıştır (Aminzade, 2013: 196).

Pan-Afrikanist hareketlerin en önemlisi olarak Nyerere’nin ülkesini 1964 yılında Zanzibar Adaları ile birleştirmesi olmuştur. Bu anlaşmadan sonra ülkenin adı “Tanzanya” yani resmi adıyla “Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti” olmuştur. Tanzanya bağımsızlık hareketi şiddet içermeyen argümanları bünyesinde barındırmıştır. Nyerere her şeyden önce silahlı mücadeleyi siyasi gerçeklerin acı sonuçları nedeniyle yok saymıştır. Tanganyika’da geçmiş savaşlarda Almanlara karşı ezici yenilgiyi hatırlayarak: “TANU’nun, halkın bağımsızlık için barışçıl mücadele yöntemlerinin mümkün olduğunu ve başarılı olabileceğini anlamasını sağlayarak başlaması gerekiyordu. Bu, ülke halkının korkakça, özellikle şiddete düşkün olduğu anlamına gelmez; hayır, savaşmayı biliyorlardı ancak kötü bir şekilde yenildiler ve acımasızca bastırıldılar”(Nyerere (1966: 2-3)’den akt. Mazrui, 1986: 287).

Öte yandan Nyerere Gine’den Toure ve Gana’dan Nkrumah gibi teorisyenlerle birlikte 1950’ler ve 1960’larda Afrika sosyalizmini savunan ve ortaya atan ilk Afrikalı liderlerden biri olmuştur. Onun Afrika sosyalizmi *Ujamaa* olarak isimlendirilmiştir (Bedasse, 2017: 52). *Ujamaa*, 1967’de ilan edilen Arusha Deklarasyonu ile birlikte resmi devlet felsefesi ve politikası haline gelmiştir (Chachage ve Cassam, 2010: 62).

Sosyalizm ilkeleri TANU anayasasında yer almıştır. Bu ilkeler şu şekilde belirtilmiştir;

- a) Tüm insanların eşitliği,
- b) Her bireyin saygı görme ve haysiyet hakkı,
- c) Her yurttaşın ulusun ayrılmaz bir parçası olduğu ve yerel, bölgesel, ulusal düzeyde hükümette eşit olarak yer alma hakkı,

- d) Her vatandaşın kanun çerçevesinde ifade, hareket, dini inanç ve dernek kurma özgürlüğü hakkı
- e) Her bireyin yasaya göre yaşamı ve sahip olduğu mülkiyetlerinin toplum tarafından korunması hakkı,
- f) Her bireyin emeğinin karşılığını adil bir şekilde alma hakkı,
- g) Tüm yurttaşların torunları için güven içinde ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklara birlikte sahip olma hakkı
- h) Ekonomik adalete sahip olmak için devletin, temel ulaşım araçları üzerinde etkin bir denetime sahip olma hakkı (Nyerere, 1968a: 13).

Nyerere ülkesinde en büyük sorunlar olarak kalkınma, bağımsızlıktan önce ve sonra oluşan borçlar, kuraklı ve salgın hastalıkları görmüştür. Bütün bunların çözümü olarak kendi sosyalizm teorisini geliştirmiştir (Mazrui, 1986: 176).

Arusha Deklarasyonu'nun yayınlanmasının ardından Afrika sosyalizmi ve Ujamaa, başlangıç olarak sürekli genişleyen ekonomik tabanlı temiz bir hükümet modeli benimsemiştir. Kalkınma ideolojisini ekonomik argümanlara ve devrimci sosyalist ilkelere bağlamıştır (Bjerk, 2017: 22).

Nyerere bir anlamda kendi sosyal teorisini ülkesinin ve hatta Afrika'nın içinde bulunduğu karmaşa ve sıkıntılara cevap olacak şekilde oluşturmuştur. Ujamaa, özgürlük, eşitlik ve birlik temelleri üzerine kurulmuş bir felsefedir. Temel savları içerisinde eşitlik temelinde insanların iş birliği yapabileceği, özgürlüğü kendisine ait olmadan insanların topluma hizmet edemeyeceği ve toplumların barış, güven ve refah içinde yaşaması için birlik olması gerektiği yer almıştır (Ibhawoh ve Dibua, 2003: 62).

Ujamaa, diğer yönden Nyerere'nin geleneksel Afrikalı fikirler ile Avrupa tarzı fikirleri birleştirilmesi olarak ele alınmıştır. Bu anlamda ülkede ekonomi, eğitim ve kültür konusunda yenilikleri göz önünde bulundurarak Afrikalı değerlerle birlikte harmanlamış yeni bir vizyon oluşturmaya çalışmıştır (Gilbert ve Reynolds, 2016: 470). Bu bir açıdan Afrika'nın kalıplaşmış gelenekselleşmiş yargılarını sosyo-politik alanlarda Avrupalı pratiklerle reformize etmek olmuştur. Nyerere'nin, Ujamaa'yı oluştururken şiddet ve devrime başvurmadan demokratik sosyalizm ilkelerini parlamenter tedrici yollarla ilerleten İngiliz sosyalizm anlayışı Fabian Sosyalizmi ve Katolik sosyal öğretilerinin karışımından

etkilenmesinin yanı sıra Kantçı liberalizm ve Rousseau'dan esinlendiği görülmüştür. Ujamaa'nın "karşılıklı saygı, ortak mülkiyet ve ortak emek gibi Afrika kültürünün toplumsal kavramlarını benimsemesi gerektiğini" belirtmiştir (Ibhawoh ve Dibua, 2003).

Ujamaa'nın vurgu yaptığı bir diğer kavram "ailedir". Nyerere Afrika komünalizmine dayanan bir yapı olarak Ujaama'yı geliştirmiştir. Yani Afrika'da toplumun amaçladığı şey geniş yapılı ve geleneksel aile modeli ve akrabalık yapısı olmuştur. Nyerere'nin aile ve akrabalık kavramlarına vurgu yaparken amaçladığı değer; toplumda ulusal kimlik bilincini geliştirirken, bu bilinç sayesinde hem yeni kazanılan bağımsızlığı sömürgeci güçlere karşı muhafaza etmek, hem de kalkınmada ulusal ve uluslararası iş birliğini geliştirmek olmuştur. Toplumda birlik ve özgürlük değerleri arasında bir simbiyoz oluşturulması, kuralacak her türlü kuruluşun güvenliğini sağlayacak ve diasporadaki Afrikalılar içinde teşvik edici bir yol çizecektir (Adesoye, 2017: 7).

Nitekim halk sahip olduğu değerleri hükümetin güvenlik araçları ile değil, kendi kimliğinde ait olma duygusuyla korumuş olacaktır. Nyerere'nin yerli ve geleneksel değerleri savunan aile yapısı bir diğer yandan eşitlikçi ve kişisel özgürlüğü içeren bir vizyon temelinde gelişmiştir. Özgür ve eşitlikçi toplum, gerçek insanın temelidir ve bu bir devrimden ziyade muhafazakarlık ve Marksizm ile ilişkilendirilen bir senaryo tasvir etmiştir (Nasongo ve Musungu, 2009: 112).

Nyerere, Afrika sosyalizminde insanı ve emeğini sömüren kapitalizm sistemine karşı çıkmakla beraber, insanın insanla olan fayda çatışmasına karşı çıkmıştır. Mutlu toplum için her bireyin ait olduğu aileyi tanıması gerektiğini ve hatta kıtayı, ulusu kucaklayacak şekilde aileyi genişletmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre "Sosyalizmin gerekçesi devlet değil insandır, sosyalizm ne siyahların ne beyazların ne de sarıların yararınadır. Sosyalizmin amacı insana hizmettir ve Arusha Deklarasyonu ile oluşturduğumuz ekonomik kurumlar insana ve topluma hizmet içindir" (Nyerere, 1968a: 38).

Burada insanın eşitliğine yapılan vurgunun yanı sıra sosyalizmin ırkçılık ile aynı ortamda bulunamayacağının bir sinyali verilmiştir. Ujamaa, hiçbir zaman gruplardan ve milletlerden bahsetmediği gibi uygulanış süresi boyunca kategorileşmeye karşı çıkan bir felsefeyi yansıtmıştır (Chachage ve Cassam, 2010: 136).

Nyerere ekonomik genişleme tabanında "kendine yardım" ilkesi gereğince hareket etmeye çalışmış, bu anlamda hükümetin şehirde bulunan işletmeleri millileştirmesi, köylülerin

üretimi karşılayacak şekilde imalatla uğraşması kapsamında adımlar atmıştır. Dışa bağımlılığın minimum düzeyde olduğu mali politikasında kendi finans kurumlarını ve okullarını inşa edeceğini duyurmuştur (Gilbert ve Reynolds, 2016: 566).

Tanzanya gibi geri kalmış ülkelerin en önemli geçim kaynaklarından birisi tarımdır. Nyerere hükümetinin ekonomi planlamasında tarım ön plana atılmış, köylülerin sistemde aktif olarak bulunabileceği bir sistem öngörülmüştür. Aynı zamanda devletin tarımsal ve sanayi işletmelerini kamulaştırılması devlet-toplum arasındaki kalkınma köprüsünü kuracak şekilde dizayn edilmiştir (Gilbert ve Reynolds, 2016: 566).

Nyerere'nin ekonomik stratejisinin ne kadar başarılı olduğu çelişkili bir tartışma konusu olmuştur. Buna rağmen sosyal ve teknik alanlardaki faaliyetlerinin ülkenin zayıf yapısına olumlu derecede katkısı olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. 1967 yılında yayınlanan Arusha Bildirisi'nde Ujamaa'nın ekonomik kalkınmaya ilişkin maddeleri yayınlanmıştır. Bu maddeler;

- 1) Sömürge zihniyetine dayalı kapitalist ekonomi sistemi ortadan kaldırılmalı,
- 2) Yabancı burjuvaziye son verilmeli,
- 3) Yerel burjuvazi sisteminin ortaya çıkması engellenmeli,
- 4) Ujamaa (Cemaat-Aile) köyleri oluşturulmalı,
- 5) Köy ekonomileri geliştirilmeli,
- 6) Bütün bankalar ve sigorta şirketleri devletleştirilmeli şeklinde düzenlenmiştir (Daban, 2020: 246).

Minimal düzeyde de olsa köylü, emek ve sömüren üçgeninde, uyanışın yaşanması ve toplumun her şeyden önce kendi kendine yardım için istekli olmaya teşvik edilmesi önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Nyerere için ülkede en önemli sorun cehalettir. Halkın bilincinin geliştirilmesi için sık sık programlar düzenlemiş ve tüm ülkeyi eğitim hareketine destek vermeye davet etmiştir (Nasongo ve Musungu, 2009: 113-115). Çünkü bağımsızlık sadece siyasi anlamda değil kültürel anlamda pekiştirilmesi gereken bir olgu olmasıyla önem kazanmıştır. Eğitim burada devreye giren kültürel bir unsur olarak tasavvur edilmiştir. Nyerere emperyalizmin ülkesine dayattığı Avrupa merkezli kültürel tiranlığın yerine, ulusal kültürel değerleri koymayı tercih etmiştir. *Kiswahili* dilini devletin resmi dili olarak ilan etmesi bundan kaynaklanmıştır. Bu uygulama hem Afrika bütünleşmesinin hızlanmasına

katkı sağlamış, hem de Nyerere'nin Afrika'nın Balkanlaşmasından duyduğu rahatsızlığa bir tampon görevi üstlenmiştir (Chacha, 2002).

Nyerere bütün bu sıkıntıların önüne geçecek bir diğer yol olarak “ulusal özgüven (kendine güvenme)” kavramına yönelmiştir. Bu kavramı eğitim ile bağdaştırarak açıklayan Nyerere için ulusal eğitimde “kendine güven” politikası tüm sorunların önüne geçecek bir çözüm formüle etmiştir (Nasongo ve Musungu, 2009: 113). Ülkesinin bağımsızlığından önce sömürge güçlerinden miras aldıkları eğitim sisteminin sorunlarını; eğitimdeki ırk ve din ayrılıklarının bulunması, içerik olarak İngiliz ve Amerika tarihlerini öğrenen dersler görmesi olarak belirtmiştir. İlk olarak ırk ayrımına değinen okulları ortadan kaldıran Nyerere, hiç bir çocuğun ve gencin dinine bakılmaksızın okula gidebileceği bir sistem geliştirmiş ve aynı zamanda Afrika ve Tanzania tarihini ders içeriklerine ekleyecek müfredatlara ağırlık vermiştir (Nyerere, 1968b: 418).

Nyerere Tanzania'da bağımsızlıktan önce sağlanan eğitimin, Tanzania'nın doğasına ve ihtiyaçlarına hiç uygun olmadığını, daha çok Tanzanyalı gençlere sömürgeci güçlerin bir parçası olarak onların değerlerini aşlamak ve kendilerine hizmet etmek amacıyla yetiştirildiklerini dile getirmiştir. Ona göre:

“Eğitim, Tanzania'da var olan toplumda, gelişmenin büyük ölçüde insanların tarım ve köy kalkınmasındaki çabalarına bağlı olacağı kırsal toplumda, yapmaya çağırılacakları işe hazırlamalıdır. Bu, Tanzania'daki eğitimin yalnızca yukarıdan alınan planları veya talimatları uygulayan, farklı becerilere sahip pasif tarım işçileri yetiştirmek için tasarlanması gerektiği anlamına gelmez. İyi çiftçiler üretmelidir; aynı zamanda büyük ölçüde kırsal bir toplumda da olsa, özgür ve demokratik bir toplumda insanları özgür işçiler ve vatandaşlar olarak sorumluluklarına hazırlamak zorundadır. Kendileri için düşünebilmeleri, kendilerini etkileyen tüm konularda yargıda bulunabilmeleri gerekir”(Nyerere (1982)'den akt. Ibanga, 2016: 119).

Nyerere'nin kendine güven isimli kültürel politikası Mahatma Gandhi'nin ülkesinde uyguladığı radikal ve sistemi yeniden yapılandıran “temel eğitim” önerisiyle paralellik göstermiştir. Diğer anlamıyla “Kendine Güvenme İçin Eğitim” kavramı ilke olarak, sömürge eğitiminin uygunsuzluklarını ve yetersizliklerini eleştirmiş, Tanzania'nın inşa etmek istediği toplum türünü özetlemiş ve ağırlıklı olarak kırsal ekonomiye sahip sosyalist bir toplumun ihtiyaç ve hedeflerine yönelik eğitim politikasını dönüştürmek için değişiklikler önermiştir (Kassam, 1994). Nyerere'nin sosyalist ilkelere yaptığı projeler özellikle ekonomik anlamda başarısız olmuştur. Devlet mülkiyetli sanayilerin verimsiz olması ve

köylülerin, köylerini yöneten hükümet yöneticilerine karşı isyan çıkarması gibi meseleler krizi daha fazla körüklemiştir (Gilbert ve Reynolds, 2016: 471).

Nyerere'nin toplumun en alt kademesinden başlayarak sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda köklü değişikliğe yol açan politikaları siyasi bağımsızlığın muhafazası ve ülkenin kendi kaderini tayin hakkını elinde tutmak istemesiyle yakından ilişkilidir. Afrika'nın bağımsızlığı sonrası içinde bulunduğu kötü koşullara çözüm arayışına giren Nyerere, bir yandan ekonomik anlamda kalkınmanın ve gelişmenin nasıl olacağı konusunda cevap bulmaya çalışmış, diğer yandan ise ülkede ve hatta kıtada siyasi istikrarı sağlamanın yolunun hangi unsurlardan geçtiği konusunda çalışmalar yapmıştır (Kassam, 1994).

Nyerere kıta olarak bağımsızlığı muhafaza etmenin tek yolu olarak kıtanın birliğini görmüş bununla ilgili Pan-Afrikanizm etrafında girişimlerde bulunmuştur. İç politika alanında sosyalizm kavramı ve halkta oluşturmaya çalıştığı ulusal kimlik ve bilinçle ilerlemeye çalışırken, dış politikada Afrika Birliği ve Bağılantısızlık Hareketi çizgisinde ilerlemeye çalışmıştır. Hem sosyalist hem de Pan-afrikanist ilkelerin arkasında ateşli bir savunucu olarak durmasının başında bu nedenler yatmıştır (Kassam, 1994). Çalışmanın bundan sonraki kısmı Nyerere'nin birlik planları ve İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği bloklaşma sisteminde hangi görüşleri desteklediği konusunda ilerlemiştir.

Tüm bunlarla birlikte Nyerere'nin liderlik tarzı, Nkrumah'ın tarzına benzer bir şekilde seyretmiştir. Afrika'nın geleceği konusunda ortak paydada buluşmuş bu iki liderin amacı her zaman için kıtasal bağımsızlık ve birlik üzerine olmuştur (Benjamin, 2011). Nitekim Nkrumah'ın Katolik imgeleri kullanarak kendi siyasi dinini oluşturması, kitlelerin beklediği kurtarıcı peygamberliğin kisvesine bürünmesi konusundaki başarısı Afrika'da diğer liderler arasında kabul görmüş bu anlamda Nyerere oluşturduğu sosyalizm kavramıyla karizmatik bir lider olarak anılmıştır. Ujamaa üzerine Arusha Deklarasyonu'nu açıklayan Nyerere'de Katolik teolojisinin etkisi görülmüştür (Iijima, 1998: 173). Nyerere'nin Ujamaa'sı, halkın ekonomik ve siyasal eşitliğinin, bağımsızlığının sağlanmasının yanı sıra ekonomik tabanda sürekli genişleyen bir fayda mekanizmasını öngörmüştür ki bu da onun temel vizyonunu teşkil etmiştir (Nyerere, 1968a).

Nyerere, Nkrumah'tan sonra herkesten daha çok ülkelerin kendi kaderlerini, gelişimlerini ve bağımsızlığını dış baskıları ve manipülasyonları dikkate almadan belirleme hakkını savunmuştur. Nyerere'nin, liderliği boyunca barışı sosyal huzuru ön planda tutan ilişkiler

yönetmesi onun karizmatik bir lider olarak anılmasındaki haklılık payını göstermiştir. Tanzania büyük ölçüde Nyerere'nin karizması, dürüstlüğü ve öz verisi tarafından inşa edilmiştir (Hocker, 1990: 39).

Öte yandan Nyerere gibi karizmatik liderlerin olarak ortaya çıkmasına sebep olacak şeyler arasında kriz sürecinin varlığının etkili olduğunu savunan görüşler vardır. Nyerere'nin istisnai olarak karizmatik bir stille liderlik etmesi belli bir krizin varlığı ile değil tüm ülkesi tarafından bağımsızlık ve refah koşullarında kabul edilebilir bir paradigma öne sürmesi ile olmuştur (Cell, 1974: 275).

Afrika siyasetinde karizmatik liderlik, toplumun takip ettiği liderde inançlara, cesaretine ve idealize edilmiş gelecek vizyonuna bağlı olarak tam bağlılık gösterme eğiliminde olmuştur. Bu bağlılık liderlere kurtarıcı veya mesih statüsü verilmesine sebep olmuştur. Bu nedendir ki ulusal kurtuluş ve bağımsızlığı savunan bu iki liderinde toplumda kurtarıcı olarak karizmatik lider olarak değerlendirilmesi tesadüfi bir olgu değildir. Hem Nkrumah hem Nyerere ülkeleri için “kurtarıcı” olarak saygı değer bir statüye atfedilmiştir (Zúquete, 2021: 103).

Afrika erken dönem karizmatik liderlerinin, siyasi konuşmalarında Hristiyan sembolizmini kullanmak, güçlü kişisel çekicilik ve baskın liderlik, geleceğin toplumuna yüksek hedeflere ulaşma vurgusu ve ulusal kurutuluş için kişiselleştirilmiş bir mücadele gibi ortak özellikleri vardır. Ki bu özellikler Nkrumah ve Nyerere'de baskın olarak ortaya çıkmıştır (Zúquete, 2021: 105).

3.2. Nkrumah ve Nyerere'nin Bütünleşme Girişimlerindeki Roller

3.2.1. Nkrumah'ın Bağlantısızlık Hareketi'ne Yaklaşımı

İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte uluslararası sahneye iki kutuplu bir sistem hakim olmaya başlamış ve Soğuk Savaş durumu ilan edilmiştir. Bu iki farklı bloğun bir tarafında ABD, diğer tarafında SSCB yer almış ve her iki tarafta birbirini nükleer silahlarla tehdit etmiştir. Tüm dünyaya hem siyasi hem ekonomik olarak sahip olmaya çalışan bu gruplar başta Afrika olmak üzere zayıf devletleri kapitalist sistemin tuzağına çekmeye çalışmıştır. Bu devletlerin ham madde açısından üretici olması ve büyük güçlerinse bunları değerlendirecek teknolojiye sahip olması gelişmiş ve gelişmemiş devletler olarak yeni bir kategoriye ortaya çıkarmıştır (Sönmezoğlu, 2009: 3).

Nkrumah'ın Bağılantısızlık Hareketi ile bağdaştırdığı, Pan-Afrikanizm ve Afrika Birliği ideolojisinin başlıca düşmanı sömürücü kapitalizm ve emperyalizmdir. Onun Pan-Afrikanizm vizyonu büyük güçlerin bağımlılığından siyasi ve ekonomik olarak kurtulmak doğrultusunda gelişmiştir. Ayrıca büyük devletlerin arasındaki güç mücadelesinden zarar görmemek için barışı ve şiddet içermeyen örgütlenmeyi fikirlerinin merkezine koymuştur. O iki kutuplu sistemin yıkıcı etkisinden uzak durmaya çalışan Üçüncü Dünya ülkelerini bu anlamda uyarmıştır. Ülkesi Gana'da Afrika'nın birliği ve bağımsızlığı, "pozitif tarafsızlık" ve bağılantısızlığı dış politika olarak belirlemiştir (Nkrumah, 1963: 200).

Bu bağlamda Nkrumah, dünyayı yok etmekle bir canavar gibi tehdit eden her iki korkunç emperyalizm bloğuna dahil olmak için tek bir adım atmayacağını ve her türlü nükleer savaşı reddedeceğini bildirmiştir. Afrika Kıtası'nda uygulanacak ya da kurulacak her anlamda askeri örgütlerin karşısında duracağını ve Afrika Kıtası'nı nükleer silahlar için kullanmaya çalışan herkesin karşısında duracağını söylemiştir. Tüm Afrika ülkelerini insanları dünya barışı için eğitmeye ve bilinçlendirmeye davet etmiştir (James, 1977: 164). Nkrumah'ın dahil olmak istediği hareketin adı "Bağılantısızlık Hareketi"dir. Nkrumah, bağılantısızlığın ortaya çıkışında kilit rol oynamış, Doğu-Batı arasındaki savaşta kendini her iki bloktan uzak tutmaya çalışmıştır (Glickman, 1992: 206).

Üçüncü Dünya ülkelerinin her iki bloktan uzak durmak konusundaki konsensüsleri, onları 1955 yılında Endonezya'da Bandung Konferansı'nda bir araya getirmiştir. 29 Afrika ülkesinin katıldığı Bandung Konferansı, Nkrumah'ın ön planda olduğu bir ortam sağlamış ve sonucunda "Bağılantısızlık" ortaya çıkmıştır. (Rahman, 2007: 173). Gana ve diğer Afrika ülkeleri tarafından uygulanan Bağılantısızlık, bir ülkenin ekonomisi sosyalist, kapitalist veya karma olsa bile tüm devletlerle iş birliği ilkesince gelişme göstermiştir (Nkrumah, 1973).

Bandung Konferansı'nda başta Nkrumah olmak üzere liderler sömürgeciliğin keskin bir eleştirisini ve tüm sömürge ülkelerinin bağımsızlığa olan talebini dile getirmiştir. Öte yandan katılımcıların çoğunun Asya'dan geliyor olması ve sömürgeciliğin devam ettiği Afrika'nın sahada neden zayıf olduğunu dekolonizasyon ile açıklaması konferansın göze çarpan bir diğer önemli hususu olmuştur. Sonuçta Bandung Konferansı, bu ülkeler için dekolonizasyon ve kalkınma taleplerinin başlangıcını işaret etmiştir (Rist, 2008: 82).

Bu hareket içinde yer alan bazı önemli liderler Nkrumah'ın yanı sıra; Yugoslavya'dan Tito, Hindistan'dan Nehru, Endonezya'dan Sukarno, Mısır'dan Nasır olmuştur. Batı'daki birçok

lider bu hareketin SSCB'nin kurtuluş hareketine destek verdiğini, Yugoslavya ve Çin gibi komünist ülkeleri içerdiğini ifade etmiştir. Bu nedenle Nkrumah, Nasır, Sukarno, Nehru ve Tito'yu "komünistlerin dünyayı ele geçirmesi için iz süren atlar" olarak nitelendirmiştir (Bulliet, Crossley, Headrick, Hirsch ve Johnson, 2007: 955). Nkrumah'ın Bandung Konferansı'ndan sonra dış politika alanındaki hedefleri ve dünya görüşünü daha net ve farklı olarak şekillenmiştir. Bağlantısızlık ona göre Afrika'nın sömürgeci kurtulmak için gösterdiği mücadeleyi diğer ülkeler tarafından destekleyen, duyuran en azından teoride kapsayıcı ve ortak bir projeyi oluşturmuştur (Ahlman, 2011: 25).

Nkrumah'ın, dış politikada şiddet içermeyen eylemleri benimsemesi, Pan-Afrikanizm ideolojisini korumak istemesi ve aynı zamanda 1960'lardan sonra birleşmeye yönelik tehditlerin artmasıyla, Afrika Birliği'ne giden tek ve kesin yol olarak Bağlantısızlık Hareketi'ni görmesine yol açmıştır (Gerits, 2015: 2). Nkrumah için Gana dış politikasındaki ilişkileri belirleyici ve yol gösterici bir rol olarak "bağlantısızlık" kullanılmıştır. Gana'nın, ABD'nin yapacağı finansal yatırımlara büyük oranda ihtiyacı olması, onun Batı Blok'unu karşısına almamaya özen göstermesine yol açmıştır (Thompson, 1969).

Öte yandan, bazı sosyalist söylemleriyle Nkrumah'ın ABD tarafından komünist olarak değerlendirilmeye başlanması ve ABD'nin gergin tutumları ve ticari yatırımlar konusundaki isteksizliği, SSCB'nin Gana'ya yardım ve yatırım konusundaki olumlu hareket ve söylemleri, Nkrumah'ı SSCB'ye yakınlaşmaya mecbur bırakmıştır (Thompson, 1969). O her iki blok arasında dengeli ve ince bir çizgiyi takip etmiştir. Bu bağlamda Nkrumah bir süre sonra bağlantısızlıktan çok müdahale etmeme politikası izlemeye yönelmiştir (White, 2010: 112).

Nkrumah, 1961 yılında bağlantısız ülkeler için toplanan Belgrad Konferansı'nda "Bağlantısızlar" olarak üçüncü bir blok oluşturmak istemediklerini ancak barışa duyulan özlemin, yaşanan gergin ortam ve barışı bozacak tehditlerin doğması sebebiyle bozulması endişesiyle ahlaki ve objektif bir topluluk olmayı istediklerini belirtmiştir. Nitekim konferans sonunda bu ülkeler BM'den silahlanmayı durdurması için bir genel kurulun kurulması ve silahsızlanma için bir konferans yapılmasını istemiştir (Nkrumah, 1963: 20). Konferansta Afrika'nın nükleer silahlardan ve savaşlardan arındırılmış bölge olarak ilan edilmesi ve 31 Aralık 1962'ye kadar sömürgeciliğin tasfiyesini istemesi bir diğer önemli noktayı teşkil etmiştir (Gupta ve Shahid, 1981: 406).

Afrika’da ilk bağımsız ülkenin Gana olması, tüm Afrika için bağlantısızlık konusunda Nkrumah’ın önemli bir sembol olarak görülmesini sağlamıştır. Nasıl ki Asya’nın bağlantısızlık konusunda lider figürü Nehru olmuşsa, Nkrumah da tüm Afrika için bağlantısızlıkta lider figür olmuştur. Nkrumah bu hareketi ile kendi kaderini tayin hakkını zarar gelecek bir tehdidin olmamasını garanti altına alacağını düşünmüştür (White, 2010: 109).

3.2.2. Nyerere’nin Bağlantısızlık Hareketi’ne Yaklaşımı

Nyerere, Soğuk Savaş’ın getirdiği kutuplaşma sistemin ülkesinin zarar görmemesi adına herhangi bir blokta olmayı tercih etmemiştir. Nyerere’nin, Nkrumah’la aynı fikirde olduğu bir diğer durum bağlantısızlığa karşı olan destekleyici tutumu olmuştur. Ülkelerin bağlantısızlık için giriştiği bu yeni planlama Afrikalı bilim adamlarınca milliyetçilik dönemi olarak adlandırılmış ve milliyetçi hareket, bağımsızlığın Afrika’da yeniden yapılanma ve yenilenmenin temeli olacağı fikrini desteklemiştir (Chachage ve Cassam, 2010: 46-47). Tanzania Soğuk Savaş’ın işleyen süreci boyunca, “büyük güçlerle herhangi bir ittifaka katılmayı reddetme veya dünyanın büyük güçleri tarafından herhangi bir askeri üslere izin vermeyi reddetme” olarak bilinen Bağlantısızlık Hareketi’ni resmi bir argümana dayandırmasa bile dış politikasında bir strateji olarak belirlemiştir (Aminzade, 2013: 193).

İki kutuplu sistemin aslında kapitalizm ve komünizm arasında ideolojik bir savaş olduğunu varsayan Nyerere, kendisini bu savaşta bağımsız bir yörüngeye koymak istemiştir. Nyerere’nin bu fikri Bağlantısızlık Hareketi’nde karşılık bulmuştur (Bjerk, 2017). Nyerere Tanzania’da kendine yetme politikası kapsamında bağlantısızlığı destekleyici bir unsur olarak düşünmüştür. Kendisini en az Pan-Afrikanizm kadar Bağlantısızlık Hareketi içinde önde gelen politikacılardan biri olarak açıklamıştır (Sharp, 2019: 3).

Nyerere 1970 yılına gelindiğinde Soğuk Savaş’ın artan baskılarına değinmiş ve bu baskıların çözümü olarak tüm Üçüncü Dünya ülkelerine bağlantısızlığın önemini vurgulamıştır. Bu baskılarla endişe duyduğu durum Nyerere’ye göre tüm halkların sahip olduğu ya da olması gerektiği özgürlük ve kendi kaderini tayin hakkı gibi hakların garanti altına alınması bu ideolojik savaşın dışında durma fikrinde yatmıştır (Bedasse, 2017: 73).

Nyerere, Pan-Afrikanist ideallerini gerçekleştirmeye çalışırken, kıtada birlik fikrinin süper güçlerden herhangi birine dahil olmakla sekteye uğrayacağından endişe duymuştur. Çünkü

Afrika Kıtası'nda yeni bağımsız olmuş ya da bağımsızlık yolunda çaba gösteren ülkelerin, Soğuk Savaş'ın blokları Sovyet Rusya ve ABD'den birine yakınlaşması Afrika birliği konusunda oluşacak konsensüsün, self-determinasyon hakkının önüne geçme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bağlantısız ülkeler sadece blokları reddetmekle kalmamış aynı zamanda NATO ve Varşova paktı gibi askeri ve siyasi ittifaklara katılmayı reddetmiştir. Tanzania, bu ittifaklara katılmayı reddeden bir diğer ülke olmuştur (Aminzade, 2013: 194).

Zaten var olan dış yardımlara bağımlılık ekonomik anlamda bağımsızlık unsuruna karşı çelişki oluştururken, bir de farklı saflarda yer alan ülkelerin çatışmaya hazır konuma gelmesi tehlikesi bir diğer önemli noktayı teşkil etmiştir. Çok doğaldır ki etnik çeşitliliğin oldukça fazla olduğu bir Afrika ortamında ülkelerin zıt kutuplarda yer alması çatışma ortamını tetikleyecektir. Nyerere Bağlantısızlık Hareketi'ne karşı olan mecburiyetini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Yeniden örgütlenmemizi tamamlamalı ve sosyalist öz güven ilkesi gereğince yeniden ilerlemeliyiz. Üçüncü Dünya ve Afrika'nın bir parçası olan Tanzania'da uluslararası politikaları izlemeye devam ederek bağımsızlığı korumak bizim sorumluluğumuzdur. Bu nedenle Bağlantısızlar topluluğu üyeliği haline gelen politikaları takip etmek ve Birleşmiş Milletler, Afrika Birliği Örgütü, Bağlantısızlar Hareketi ve Milletler Topluluğu'na aktif üyeliğimizi sürdürmek zorundayız. Kalkınmamız ve güvenliğimiz uğruna Afrika'nın siyasi ve ekonomik kurtuluş mücadelesini desteklemeliyiz. Bunu yapmak çıkarlarımıza olduğu gibi milletimizin ilkelerine de uygundur. Bunu yapmakla, Afrika üzerinden, Bağlantısız ülkeler arasında ve aslında gelişmiş dünyada ülkemize uluslararası alanda saygınlık kazandık”(Nyerere, 1985: 18-19).

Tanzania'nın uluslararası alanda büyük devletlerle olan ilişkileri incelendiğinde politik olarak diğer üçüncü dünya ülkelere göre daha fazla tarafsız bir ülke olarak görülmüştür. Buna rağmen Nyerere'nin sosyal ve ekonomik olarak takip ettiği sosyalist ilkeleri onun İskandinav ülkeleriyle olduğu kadar Çin ve Sovyet Rusya ile iyi ilişkiler aramaya yöneltmiş, tarafsızlığını zedeleyecek bir duruma sokmuştur (Glickman, 1992: 219).

Genel olarak bakıldığında zaman Tanzania'nın iç politika alanında belirlediği siyasetler dış politika alanındaki konuları etkilemiştir. Bağlantısızlığı ve herhangi bir blok tarafından kabul görmeyi reddeden Nyerere, ülkesinde kalkınmayı gerçekleştirmek ve bağımsızlığını yeni kazanmış bir lider olarak bunu muhafaza edebilmek için sosyalist ilkeleri revize ederek uygulamak zorunda kalmıştır (Nyerere, 1985: 18-19).

Her ne kadar kendi sosyalizmini kurmuş olsa bile diğer ülke liderlerince bu durum onu Sosyalist bir bloğa yaklaştıran olumsuz bir etiket kazanmasına neden olmuştur. Nyerere elinde bulunan tüm varlığıyla bu yakıştırmalara rağmen kendi konumundaki ülkeleri bağlantısızlığa davet eden açık bir çağrıda bulunmuş, bu hareket çerçevesinde mantıklı olanı irdelemeye çalışmıştır. Ona göre bağlantısızlık içinde bir arada olmanın amacı öylesine ve mantıksız bir birlik oluşturmak değildir (Glickman, 1992: 219).

Nyerere'nin bağlantısızlığı, genel ilkeleri kapsamında kıtasal bütünleşmeyi öngörmüş ve aynı zamanda ırkçılık ve sömürgecilik karşıtı bir yol çizmiştir. O dönemin süper güçlerinin hegemonik dengesine ve sıfır toplamı oyunlarına karşı açıkça bir meydan okuma duruşu sergilemiştir. Hem Pan-Afrikanizm hem de Bağlantısızlık Hareketi içerisindeki yerini jeopolitik ilkelerle açıklamaya çalışmıştır(Sharp, 2019: 3).

Her iki kavram Nyerere için ülkesinin özgürlük sonraki süreçte uluslararası siyaset sahnesinde sesini duyurabilmek, diğer ülkelerin dikkatini çekebilmek için bir metafor haline gelmiştir. 1970 yılına gelindiğinde Nyerere için Lusaka'da düzenlenen üçüncü Bağlantısızlar Konferansı'nda tüm çabaları somut bir ifadeye kavuşmuştur. Bu konferansla birlikte tüm dünya ekonomik sistemin yeniden yapılandırılmasını ve bağlantısız ülkelerde ekonomik iş birliğini kabul etmiştir (Zang, 1998: 11).

1973 yılında Cezayir'de düzenlenen konferansta ise ekonomik kurtuluş olmadan bağımsızlığın istikrarlı olmayacağı kararı noktasında uzlaşmıştır. 1974 yılında düzenlenen konferansta yabancı tekellere karşı çıkan, ekonomik egemenliği adil ve eşit bir şekilde destekleyen ülkelerle bağlantısızlık yeniden bir revizyonist değişim yaşamıştır. Nyerere'nin:

“Bağlantısızlar Konferansı, uluslararası tartışmalarda bir tür tarafsızlar örgütü değildir. Aksine kendi olumlu politika taahhütlerimiz var. İlk olarak biz, emperyalizme her biçimiyle karşı savaşıma kararlı bir devletler grubuyuz. Bağlantısız Devletler, tanımları gereği sömürgecilik karşıtı ve anti-emperyalisttir. Biz bu güçlere karşı mücadele etmeye kararlıyız” şeklindeki sözleri bunu destekler niteliktedir” (Nyerere (1973: 112)'den akt. Gupta, 1981: 396).

Nyerere kendi ülkesinin bağlantısızlık politikasında reddettiği şeylerin diğer ülkelerde destek bulduğunu ve diğer Üçüncü Dünya ülkelerinin aynı şekilde emperyalist ve ırkçı politikaları kabul etmediğini belirtmiş ancak bunlara karşı izlenen politikalar konusundaki farklılıktan duyduğu rahatsızlığı şu sözlerle dile getirmiştir: “Sadece ırkçılığa ve sömürgeciliğe karşı olduğumuzda hepimiz aynı fikirdeyiz. Bu konuda olması gereken taktiklerde hepimiz farklıyız”(Bedasse, 2017: 73).

Nyerere'nin dış politika alanında kabul ettiği argümanlar özellikle bağlantısızlık noktasında ülkesini lider bir konuma taşımıştır. Bağlantısızlık ülkesine yapılmasını beklediği iç müdahaleleri engellemekle birlikte hem Doğu'nun hem de Batı'nın sempatisini kazanarak bu ülkelerden deniz aşırı yardım almasına imkan tanımıştır (Aminzade, 2013: 194-196).

Coğrafi ve yapısal olarak küçük ve kalkınma güçlüğü çeken fakir bir ülke olmasına rağmen Asya ve Afrika arasında liderlik rolünü üstlenmesi buradan kaynaklanmıştır (Aminzade, 2013: 194-196). Tanzania Bağlantısızlar Hareketi ile güç bulmuş ve bunun sayesinde eşitsiz ekonomik dengelerin değişmesi için güçlü devletlerle pazarlık yapma imkanı bulmuştur (Gupta, 1981).

3.2.3. Nkrumah'ın Pan-Afrikanizm ve Afrika Birliği Örgütü'ne Katkısı

Nkrumah gerek yeni sömürgecilik, kapitalizm ve emperyalizm gibi kıta ülkelerinin kalkınmasının önüne geçecek gerekse bağımsızlığın garanti altına alınmasını engelleyecek girişimler için Pan-Afrikanizm kavramına yönelmiş ve tüm ülkeleri buna teşvik etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda yükselen milliyetçilik akımı Afrika'da yankı bulmuş, Nkrumah Pan-Afrikanizm fikrini yaymak için çeşitli ülkelerde liderlerle görüşmeler yapmıştır (Nkrumah, 1963: 134-135). Onun Pan-Afrikanizm konferanslarında aktif rol alması ise George Padmore ile tanışmasıyla başlamıştır. 1945 yılında Manchester'da düzenlenen beşinci Pan-Afrikan konferansa Padmore tarafından Bölge Sekreteri olarak davet edilmesiyle birlikte Nkrumah birlik için resmi adımlarını atmaya başlamıştır (Sherwood, 2021: 63-65). Konferansa ilk dört konferanstan farklı olarak seçkinlerden ziyade köylüler ve işçilerin katılmasının dikkat çekici bir nokta olmasının yanı sıra kitlelerin örgütlenmesine yapılan vurgu ve sendikal hakların korunması aynı oranda öneme sahip olmuştur (Nkrumah, 1963: 134-135).

Beşinci Pan-Afrika konferansı, Nkrumah'ı tam anlamıyla harekete geçirmiş ve amaçlarının doğrudan birleşik bir kıta hedefi taşıdığı bununla birlikte Gana'daki sivil hakların gelişmesi ve korunmasına yönelik planlar yapılan Aralık 1945'te Batı Afrika Ulusal Sekreterliği'ni (WANS) kurmuştur. Daha sonraları *The Circle* isimli bir dergi yayınlamış Pan-Afrikanizm düşüncesinin daha net okunmasına zemin hazırlamıştır (Adi, 2018: 131).

Nkrumah'ın Pan-Afrikanizm ideolojisi üç temel önermeye sahiptir. Bunlardan ilki kıta ölçeğinde genel kıta, ikincisi birleşik kara, deniz, hava askeri ve savunma stratejisi ve

üçüncüsü ortak bir dış politika şeklinde sıralanmıştır (Kah, 2016: 150). İktisadi olarak başka devletlere bağlı olan Afrika ülkelerinin bu bağımlılık durumundan kurtulmak için siyasi, ekonomik ve hatta askeri olarak ülkelerin birbirini destekler nitelikte olmasına özen göstermiştir. Nkrumah'ın birlik önerisi büyük oranda şiddet içermeyen yöntemlerin kullanılmasından yana olmuştur. Nkrumah yalnızca bağımsızlığı koruma yolundaki siyasi birliğin uygulanması konusunda oldukça sert ve radikal davranmıştır (Biney, 2011: 2-3).

İrkçılığa sonuna kadar karşı olan Nkrumah'ın Pan-Afrikanizm anlayışında, “Afrika, Afrikalılar için” ifadesi bulunmaktadır. Bu ifadeyle diğer ırkları dışlamaktan ziyade Afrikalı halkın kendi ülkelerinde emperyalist baskılar olmadan özgürce ve kendi istediği gibi yaşaması gerektiğini belirten Nkrumah, kıtada bulunan diğer ırklarında görevlerini sürdürerek barış içerisinde yaşamaları gerektiğini savunmuştur (Kumah-Abiwu ve Ochwa-Echel, 2013: 135). Pan-Afrikanizm düşüncesinin genel çerçevesini Manchester’da düzenlenen konferanstan sonra çizen ve Padmore ile iyice yakınlaşan Nkrumah'ın Pan-Afrikanizm hakkında fikirlerinden esinlediği diğer bir isim, konferansta bulunan ve önderlik eden W.E.B DuBois’tir. DuBois’te Nkrumah için en az Marcus Garvey kadar ilham kaynağı olmuştur (Rahman, 2009: 111).

Nkrumah 1947 yılına gelindiğinde, hedefleri tam bağımsızlığa giden süreçleri planlamak ve kıta halkının refahını sağlamak olan, “United Gold Coast Convention” (UGCC) isimli bir partinin genel sekreterliğini yapmak için Gold Coast’a davet edilmiştir. Teklifi kabul eden Nkrumah Gold Coast’a dönmüş ve siyasi birlik için yaptığı çalışmalara daha yakından ve üstelik kendi ülkesinin pratiğinde devam etmiştir (Biney, 2011: 35). Nkrumah'ın başarısı yavaş yavaş parti liderlerini ve hatta Gold Coast’a sömürü düzeniye sahip olan İngiliz Hükümeti’ni korkutmaya başlamış bunu bir meydan okuma olarak görmüşlerdir. Genç kesimin desteğini kaybetmekten korktukları için Nkrumah’ı bir anda tasfiye edememişler, çeşitli eksiklikler aramaya başlamışlardır. Nkrumah'ın en büyük eksikliği olarak finansal konulardaki yetersizliği gösterilmiş ve onu genel sekreterlik görevinden saymanlık görevine almışlardır. Bu gurur kırıcı atama Nkrumah'ın UGCC’den ayrılmasına neden olmuştur (Birmingham, 1998: 25). Partiden ayrılan Nkrumah 12 Ocak 1949’da kendi partisi Convention People’s Party (CPP)’yi kurmuştur. Partininin sloganının “Öz yönetim, hemen şimdi” olması Nkrumah'ın siyasi sahnede oluşturmak istediği kendi kendine yetebilme ve yönetebilme pratiğini net olarak göstermiştir (Glickman, 1992: 202).

CPP'nin siyaset sahnesindeki rolü halktan gelen anayasa değişikliği talepleriyle birlikte “şiddetsizlik” içeren “olumlu eylem (positive action)” kavramına yönelmesine sebep olmuştur. Nitekim “olumlu eylem” kavramı dekolonizasyon sürecinin hızlandırılmasını şiddetle uygulanan yöntemler ile değil, protestolarla, sendikal örgütlenmelerle ve kitlelerin hareketlenmesiyle mümkün kılmayı amaçlamıştır (Gilbert ve Reynolds, 2016: 547). Aslında “olumlu eylem” kavramının Nkrumah’ın Pan-Afrikan perspektifinde felsefi ve kültürel Pan-Afrikanizm’i, politik Pan-Afrikanizm ile ilişkilendirmesi önemlidir. Nkrumah, siyasi bütünleşmenin öncelikle sağlandığı her yerde diğer argümanların sonradan ve kendiliğinden ekleneceğini düşünmüştür. Nkrumah buna örnek olarak, siyasi olarak tüm kıtanın birleşmesinin, ekonomik olarak birliği, kalkınmayı ve sosyal uyumu kendiliğinden sağlayacağını göstermiştir (Rahman, 2007: 44).

Tüm bunlarla birlikte Nkrumah’ın kitleleri örgütleyen ve uyandıran politik hareketleri Gold Coast’a sahip olan İngiliz hükümetini rahatsız etmiş ve hükümet ayaklanmaları isyan niteliğinde değerlendirip Nkrumah’ı tutuklamıştır. 8 Şubat 1951 yılında yapılan seçimleri Nkrumah’ın partisinin ezici bir çoğunlukla kazanması ve partiye dayalı bir heyetin hükümeti yönetmesi gerektiği için Nkrumah’a ihtiyaç duyulduğunu belirtmek üzere dönemin valisi Sir Charles Arden Clark’e baskı uygulaması İngiliz hükümetini Nkrumah’ı serbest bırakmaya mecbur bırakmıştır (Nkrumah, 1959). Nkrumah tüm bu baskılarla alay etmek için hapisneden çıkışta İngilizce anlamı “hapishane mezunu” olan “P.G” yazılı bir şapka takmış halkını böyle selamlamıştır (Gilbert ve Reynolds, 2016: 547).

1951 seçimleri sonrası 1954 yılında yapılan seçimleri kazanan Nkrumah bu iki süreç arasında, siyasi ve ekonomik olarak ülkesini rahatlatma yoluna giden bir takım değişikliklere gitmiştir. İngiliz hükümetinin ülkede hala aktif olması ve memurlarının onların sözü ile CPP’nin sözü arasında kalması bir yandan Nkrumah tarafından bu insanların uyumu için “Afrikalılaştırma” politikası izlerken diğer yandan bağımsız bir anayasa teklifiyle yola çıkmasına zemin hazırlamıştır. CPP’de bölünme yaratacak herhangi bir durumdan kaçınan Nkrumah sendikaları birleştirmiştir, bu hareket onun “Parti mekanizmasının dışında kurulan herşey politik olarak tehlikelidir” ideolojisini destekler nitelikte olmuştur (Biney, 2011: 50-53).

Öte yandan iktisadi yetersizliklere çözüm bulmak amacıyla beş yıllık bir kalkınma planı hazırlamış, ülkedeki kakao tarımının ihracaatı yönündeki sorunları, üretim gelirinin adaletli dağıtılmasından yana çözmeye çalışmıştır. Hükümetin gelir konusunda kakaoya

güvenmesiyle birlikte kakao tarımı fazla önemsenmiş, kakao üretimindeki fazlaların, kakao ağaçlarının üzerindeki hastalıkların giderilmesi gibi endüstrinin genel faydasını düşünen amaçlar için kullanılmıştır (Stryker, 1991: 93).

Nkrumah'ın politik ve ekonomik olarak ülke ve hatta kıta genelinde milli ekonomiyi özendirmeye ve teşvik etmeye çalışması, gelişmişlik yolundaki engellerin emperyalizm ve kapitalizmin bağımlılık oluşturan parmaklıklarından kurtularak kaldırılacağını düşünmesinden ileri gelmiştir. Nitekim bir konuşmasında “Emperyalistlere karşı nefretim asla azalmaz, ancak ülkedeki herkesin hatırlamasını istediğim şey, herhangi bir kişiye, ırka ya da renge karşı değil, bir sisteme karşı savaştığımızdır”, derken düşünce yapısının sömürge sistemine karşı olduğunu belirtirken aynı zamanda ırkçılığa karşı olduğunu özetlemiştir (Nkrumah (1961:24)'ten akt.Biney, 2011: 48).

Öte yandan Nkrumah 1953 yılına gelindiğinde Amerika ve diğer ülkeleri dolaşmaya başlamış, ülkesi için dünya sahnesinde geçerli bir statü kazanma çabası göstermiştir. Nkrumah, İngiliz Hükümeti'nden anayasal bir reform talep etmiş ve 10 Temmuz 1953 yılında “Kader Hareketi” olarak isimlendirilen meclis huzurundaki bir konuşmasında, İngiliz Hükümeti'nden Gold Coast'ın İngiliz Milletler Topluluğu (Commonwealth) içinde bağımsız bir devlet olması için bir takım adımlar atmaya davet etmiştir (Poe, 2003: 74). Buna göre İngiliz Hükümeti tüm Afrika'yı kapsayan bir yasama meclisini kabul etmeli ve kabine üyeleri tam sorumluluk taşımalıdır. Nkrumah ifadelerine dikkat ederek isteklerde bulunurken ileride olacak şeylerin teminatını verir gibi davranmıştır (Davidson, 2019: 129).

Tarih 1956 yılını gösterdiğinde Nkrumah ve partisi istemeyerek olsa bile muhaliflerin baskısıyla yeni bir seçime gitmiştir. Muhalefetin, Nkrumah'a yapılan tüm siyasi saldırılara ve bağımsızlık konusunda verdiği sözlerin dışında hareket ettiğini iddia etmesine rağmen CPP ezici bir çoğunlukla ve üçüncü olarak yeniden seçimi kazanmıştır (Nkrumah, 1963: 71). Nkrumah'ın aleyhine olan tüm bu başarısız girişimlere rağmen bir kez daha seçimi büyük bir ihtişamla kazanması, İngiliz Hükümeti'ni Gold Coast'a siyasi bağımsızlığı tahsis etmeye zorlamıştır. Nihayet Nkrumah'ın Pan-Afrikanizm ve kıtasal birlik adına yaptığı tüm çalışmalar ilk meyvesini kendi ülkesinde vermiş, 6 Mart 1957 yılında Gold Coast, İngiltere'den tam siyasi bağımsızlık ve yeni bir anayasa kazanmıştır. Bu yeni devlet tek partili bir sistem üzerine inşa edilmiştir. Nkrumah'ın teklifi üzerine ülkenin ismi “Gana” olarak değiştirilmiştir (Marable, 1987: 120).

Nkrumah'ın tek partili düzeni ise, muhalefetin etnik temelli olacağı ve ulusal kaynaşmanın önünde bir engel oluşturacağına dayanarak, devletin ulusal bir uzlaşma oluşturma ihtiyacından dolayı ortaya çıkmıştır (Mazrui, 1986: 185). Bağımsızlık zaferini elde eden Nkrumah, ülkesinin bağımsızlığını yeterli bulmadığını tüm Afrika Kıtası için yapılacak çok fazla önemli görevin olduğunu şu sözleriyle açıklamıştır:

“1957'den uzun zaman önce Gana'daki sömürge yönetiminin sona ermesinden sonra üstlenilecek iki önemli görevin, Afrika Devrimi'ni ilerletmek için Pan-Afrikanizm'in güçlü bir şekilde kovuşturulması ve aynı zamanda sosyalizmi inşa etmek için önlemlerin alınması olacağını açıkça belirttim. Çünkü siyasal özgürlük, tam bağımsızlığa giden yolda atılan ilk adımdır”(Nkrumah, 1973: 125).

Nkrumah için tüm Afrika kolonyalizmden kurtulmadıkça, Gana'nın tek başına bağımsız olması bir anlam ifade etmeyecektir. Nkrumah, “Gana'nın özgürlüğü ve bağımsızlığı tüm Afrika'nın tamamen kurtuluşuyla bağlantılı olmadığı sürece anlamsızdır” sözleriyle bunu desteklemiştir (Nkrumah (1961)'den akt. White, 2010: 109). Öyle ki bu durum Nkrumah'ı, tüm kıtanın birliğini ülkesinin bireysel egemenliğine geçiştirce ifadesini, Gana Anayasası'na madde olarak koymaya kadar götürmüştür. Yeni Gana Anayasası'nın ön sözünde şunlar dile getirilmiştir: “Biz Gana halkı, Afrika Birliği'nin her türlü yasal yolla elde edilmesi ve elde edildiğinde sadakatle korunmasını destekleyip, Afrika Birliği'nin gelişmesi dışında hiçbir nedenle Gana bağımsızlığını teslim etmeyeceğimizi bildiririz”(Nkrumah, 1963: 85).

Nkrumah Pan-Afrikanizm adına tüm Afrika halkının akraba olduğunu ifade etmiş ve insanlara bu düşüncüyü empoze ederek, Afrikalı kimliği kavramını geliştirmeye çalışmıştır. Onun Pan-Afrikanizm için attığı adımların başında “Tüm Afrika Halkları Konferansı, Bağımsız Afrika Devletleri Konferansı ve Gana-Gine Birliği”dir (Poe, 2003: 107-109). Öncelikle dönemin 8 bağımsız ülkesiyle (Mısır, Gana, Sudan, Libya, Tunus, Liberya, Fas ve Etiyopya) Nisan 1958'de ‘Bağımsız Afrika Devletleri Konferansı’ toplanmıştır. Konferansta bu devletlerin karşılıklı olarak ekonomik iş birliği, bağımsızlığın muhafazası ve sömürge altında olan ülkelere yardım konusunda görüş alışverişinde bulunulmuştur (Nkrumah, 1963: 136).

Nkrumah Aralık 1958'de ise, Gana'nın başkenti Akra'da “Tüm Afrika Halkları Konferansı”nı düzenlemiştir. Konferans başkanı Tom Mboya'nın: “Avrupalılar, Afrika'dan çekilin” sloganıyla, Afrika'nın birleşmesi için Avrupa'nın olumsuz müdahalesinin kıta

üzerinden çekilmesini isteğini dile getirmiştir (Mazrui, 2002: 51). Nkrumah Tüm Afrika Halkları Konferansı açılış konuşmasında Pan-Afrikanizm için dört ana aşamadan bahsetmiştir. Bunlar; 1- ulusal bağımsızlık, 2- ulusal konsolidasyon, 3- ulus ötesi birlik ve topluluk, 4- bilimsel sosyalizm (Poe, 2003: 112). Ayrıca Tüm Afrika Halkları Konferansı'nda Afrika'nın gelecekteki birliği için yapılması gerekenler arasında; "kıtalar arası ve devletlerin üzerinde siyasi bir kurulun oluşturulması, bağımsız devletlerin egemenliğinin ulus üstü bir yapıya devredilmesi, Afrika Yüksek Komiserliği'nin oluşturulması, açık sınırlar, tek pasaport, tek para birimi gibi tüm sektörlerin uyumlaştırılması" gibi maddeler sıralanmıştır (Kumah-Abiwu ve Ochwa-Echel, 2013: 128).

Nkrumah'ın Pan-Afrikanizm adına attığı büyük adımlardan biri Gana-Gine Birliği'dir. Fransa'dan bağımsızlığını 1958 yılının Eylül ayında kazanan Gine'yi, ilk tanıyan devlet Gana olmuştur ve iki ülke 1959 yılında 'Afrika Birleşik Devletleri'nin tabanını oluşturan bir birleşime imza atmıştır. Bu süreçten sonra aralarına Mali dahil olmuş ve her biri Pan-Afrikalılığı benimsemiştir (Adogamhe, 2008: 10). Gana, Gine ve Mali 'Afrika Devletleri Birliği'ni kurmuştur. Nkrumah'ın destekçileri Gine'den Sekou Toure, Mali'den Kenyatta, Cezayir'den ise Ahmed B. Bella ve hatta Libya'dan Muammer Kaddafi olmuştur (Kah, 2016: 151). Nkrumah'a göre "Birleşik ve bağımsız bir Batı Afrika, Afrika'nın kurtuluş ve tüm dünyadaki Afrikalı halkların kurtuluşunun siyasi koşuludur" (Nkrumah (1963)'ten akt. Adi, 2018: 132).

Nkrumah'ın tam anlamıyla yapmaya çalıştığı birlik hedefinde zamana ya da farklı alanlara yayılan bir süreç söz konusu olmamıştır. O topyekûn ve birlik havası kaybolmadan bir anda gerçekleşecek siyasi birliğin ve ulusların egemenliklerini şemsiye bir ulus üstü örgüte devretmenin en doğru yol olduğu savunmuştur (Birmingham, 1998).

Nitekim siyasi anlamda gelişecek bu birlik askeri, ekonomik ve sosyal alanlarda iş birliğini kendiliğinden getirecektir. Bu konu Nkrumah'ı siyasi bütünleşme açısından diğer devletlerle konsensüs oluşturma ve kendine destek arama ihtiyacına itmiştir. Nitekim Nkrumah'ın sosyalist ve radikal görünen bu Pan-Afrikanist planları bazı kitleler tarafından imkânsız bulunmuş, bazıları alaycı bir tavırla bu durumu karşılamış ve bazıları ise Nkrumah'ı etnik ve ırksal çeşitliliği fazla olan ve bağımsızlığını yeni kazanan bir devletin bunu devretmesinden endişe duyacağını görmezden gelmekle suçlamıştır (Biney, 2011).

Nkrumah'a (1963: 132) göre "Afrika'nın birleşmesi için gereken ortak ırk, kültür ve dilden yoksun olduğumu savunanlar var. Buna rağmen birliği sağlayan güçler, daha ağır basar. Bunlar sadece sömürge geçmişimiz ve ortak amaçlarımız değil, Afrikalı olduğumuz için birlik olma duygusundan doğar ve bu uzlaşma Pan-Afrikanizm'de görülür".

Nkrumah, siyasi bütünleşmeyi "Tüm Afrika Halkları Konferansı"ndan sonra hızla ilerleteceği ve insanlara bunu kabul ettirmenin daha kolay olacağını düşünmesiyle yanılmıştır. Nitekim bağımsız devletlerin yeni liderleri iş birliği ve bütünleşme konusunda çok farklı uçlarda olan yaklaşımları benimsemeye başlamıştır. Örneğin radikaller ve muhafazakârlar iki farklı kutupta dururken, bazı liderler sadece bölgesel bütünleşmeyi savunmuş bazıları ise onları Pan-Afrikanizm'i sabote ettikleri gerekçesiyle eleştirmiştir. Bazıları öncelikle gerekli olanın ekonomik anlamda bir bütünleşme olduğunu savunurken, bazıları yapısal bağlantılar aramıştır (Birmingham, 1998: 100).

Bunun yanı sıra ulus üstü bir örgütü kurabilmek için Kasablanka ve Monrovia adında farklı görüşleri savunan iki farklı grubun ortaya çıkması durumu iyiden iyiye zorlaştırmıştır. Bütünleşmenin teknikleri konusunda bu kadar farklılığı savunan liderlerin karşıt kutuplar olarak örgütlenmesi kaçınılmaz bir son olmuştur. Yine de Afrika'da birleşik bir örgütün oluşturulması için ilk olan Tüm Afrika Halkları Konferansı son girişim olmamış, Afrika Birliği Örgütü için ikinci konferans 1959'da Monrovia'da üçüncüsü ise 1960'da Addis Ababa'da gerçekleştirilmiştir (Ataöv, 2010: 69).

Afrika'da bu kadar çok farklı görüşün ortaya çıkma nedenleri arasında bir bakıma İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen sendikacılık hareketleri bulunmaktadır. Gelişen sendikacılık çeşitli görüşleri kitleler etrafında örgütlemiş ve isteklerini dile getirmelerine yardımcı olmuştur. Örneğin Mayıs 1961'de Gana, Gine ve Mali sendikalarının girişimiyle Kazablanka'da 45 sendika ve 38 ülkenin temsil edildiği 'Tüm Afrika Sendikalar Federasyonu' (A.A.T.U.F) proloterya ve yabancı tekelden hiç söz etmeden işçi sınıfının mücadelesi ve sosyalist bir sistem üzerine kurulmuştur (Nkrumah, 1971: 69).

Yine kilit rolde olan Nkrumah için bu toplantı Pan-Afrikanist hareketin genişlemesine katkı sağlamıştır. Ticaret alanında alınacak ortak kararlar ve boykotlar, bütünleşme olgusunu güçlendirmiştir. Çünkü ona göre siyasi olarak özgürleşmek, Pan-Afrikanist hedeflere ulaşabilmek için ekonomik özgürlük ve sosyalizm şarttır; bu da ancak kitlelerin sömürge

devletlerinin yerleştirdiği ekonomik düzenden kurtulmak ile mümkün olacaktır (Nkrumah, 1963: 102).

Afrika bütünleşmesini farklı yöntemlerle savunan ve Nkrumah'ın aralarında bulunduğu Kazablanka Grubu ile Nkrumah'ın görüşünü hiçbir şekilde desteklemeyen Monrovia Grubu nihayet 32 bağımsız Afrika devletiyle birlikte, bir uzlaşmaya varmak ve 'Afrika Birliği Örgütü'nü kurmak amacıyla 25 Mayıs 1963'te, Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da bir araya gelmiştir. Nkrumah, bir birlik planı açıklamış, bu bağlamda Afrika ortak pazarı, ortak para birimi, Afrika merkez bankası gibi unsurları içerek ekonomik bir birliği önermiş, ayrıca politik yönden ortak bir Afrika dış politikası, Afrika savunma gücü ve tek Afrika vatandaşlığı çağrısı yapmıştır (Gilbert ve Reynolds, 2016: 568).

Nkrumah, Addis Ababa'da düzenlenen konferansın arkasındaki önemli figürlerden biri olmuştur. Savunduğu siyasi birlikten farklı olarak toplanan konferansta elinden gelen tüm çabayı göstermesi Nkrumah'ın ne şekilde olursa olsun Afrika Kıtası'nın kurtuluğu için çalışacağını göstermiştir. Bloklar tarafından Pan-Afrikanizm'in kıtada ilk savunucusu olmasına ve kıtada refahı arttıracak ilerlemelerin baş mimarı olmasına rağmen bile konferansta değeri görmezden gelinmiştir (Boateng, 2003: 106).

Daha konferansın en başında devlet liderleri, Afrika'da dekolonizasyon mücadelesinde kendi içinde bile bölünen toprakların uluslararası sistemin içerisinde ya da karşısında yer alamayacak kadar küçük olduğunu gerekçe göstererek Nkrumah'ın birleşme uyarısını reddetmiştir. Nitekim liderlerce, Afrika'da ortak bir pazar oluşturmak ve ekonomik olarak sömürge sınırlarını çözebilmek, Avrupa'da ortak pazar oluşturmaktan daha zor görülmüştür (Birmingham, 1998: 100).

Nihayetinde blokların arasında ateşli konuşmaların yaşandığı konferansta Afrika Birliği Örgütü Kurucu Antlaşması'nı, 32 devletten 30'u imzalamış ve "Afrika Birliği Örgütü (AUO)" resmen kurulmuştur. Afrika Birliği Örgütü'nün kuruluşuyla birlikte öncelikli hedefi, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde ırk ayrımcılığı (Apartheid) uygulamasına son verilmesi ve Afrika'da sömürgecilik hareketlerini bitirebilmek olmuştur (İpek, 2014: 113). Nkrumah Addis Ababa'da yapılan konferansın en önemli sonuçlarından biri olarak blokların yok olması ve ortak bir amacı ve hedefi olan tek bir Afrika olmasını göstermiştir (Adi, 2018: 155). Örgütün kurulmasıyla ilgili olarak göze çarpan diğer bir önemli bir ayrıntı ise "self-determinasyon" ilkesinin vurgulanması olmuştur, üye devletler birbirlerinin iç işlerine

karışmamayı taahhüt etmekle birlikte, her bir devletin bağımsızlığının korunması konusunda ortak bir görüş benimsemiştir” (Tandoğan, 2015: 641).

Nkrumah’ın siyasi kariyeri boyunca uğraştığı bütünleşme planının, tüm Afrika Kıtası’nda sirkülasyon oluşturacağı düşüncesi haklı bir şekilde karşılık bulmuş, onun ölümünden sonra bile Afrika Birliği Örgütü değişime uğrayarak güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bunun sonucunda Afrika Birliği’nin kurulması Nkrumah’ın tanıklık edebildiği bir dönem olmasa bile onun haklı davasını başarıya taşıyacak önemli bir adım olmuştur (Moussa, 2020).

Nkrumah’ın Gana, Afrika ve dünya barışı için yaptığı hizmetler ve politikalar her zaman takdir edilmiştir. Öyle ki bir dönem onun için Gana’da *Osagyefo* (Kurtarıcı) lakabı kullanılmış, hatta doğum günü devlet tarafından finanse edilen törenlerce kutlanmıştır (Gilbert ve Reynolds, 2016: 577).

Nkrumah’ın zamanla değişen siyasi politikaları ve söylemlerinin, siyasi davranışlarıyla uyumadığının düşünülmesi onun toplum tarafından eleştirilmesine sebep olmuş ve hazin sonunu hazırlamıştır. Nkrumah’ın bitmek bilmeyen siyasi bütünleşme arzusu Gana’nın bu ideale uygun olmayan yapısı ekonomik ve sosyal istikrarsızlıkları beraberinde getirmiştir. Nkrumah sonunda askeri bir darbeye görevinden uzaklaştırılmıştır. Nkrumah hayatı boyunca eleştirilere maruz kalmış ancak yapılan darbe ve vefatından sonra, yeni sömürgeciliğin kıtadaki artan tehditleri diğer liderleri onun düşüncelerini desteklemek ve hatta geliştirmek yolunda ilerletmiştir (Gupta ve Shahid, 1981: 407).

Nkrumah, uluslararası sistemin sorunlarına fazla zaman ayırması ve ülke içi meseleleri çözemediği gerekçesiyle sürekli eleştirilmiştir. Ayrıca Afrika Birliği’ni teşvik etmek için sık sık diğer ülkeleri ziyareti ve onların iç işlerine karışıyor olması sebebiyle OAU Tüzüğü’nün 3. maddesi (devletlerin iç işlerine karışmama) gereği kuralları ihlal etmiştir. Dış sorunlarla birleşen iç sorunlar bu şekilde 24 Şubat 1966 darbesini kaçınılmaz hale getirmiştir (Boateng, 2003: 154).

Darbe Nkrumah’ı Pekin ziyareti sırasında bulmuştur. Aslında Nkrumah’ın tüm kıtanın kurtuluşunun anahtarı için uluslararası alanda sesini duyurmaya çalışması onun sonunu hazırlayan en büyük nedenlerden biri olmuştur. Ordu, darbeyi getiren şeyler arasında; dış ekonomik olarak bağımlılığın büyük oranda devam etmesi, kaynakların ciddi kıtlığı ve baskıcı bir hükümet olarak, CPP’nin tek partili siyasetine devam etmesi gibi nedenler sıralanmıştır (Rooney, 2007: 340).

Bazı eleştiriler Nkrumah'ın sınıf eşitsizliğini ortadan kaldıramadığı yönünde olmuştur. Nkrumah'a göre, askeri darbelerin altında yatan asıl neden zaten sınıf mücadelesidir. Nitekim sömürge döneminde olduğu gibi yeni sömürgecilik döneminde de Afrika'da işçi ve köylülerin mücadelesi aynen ve aynı kişilerle devam etmiştir. Eleştiriler arasındaki sınıf eşitsizliğinin ortadan kaldırılamamasının nedeni olarak geçmişten miras alınan ekonomik bağımlılık ve alışlagelmiş kültürleriyle, kapitalist kurum ve kuruluşların devam etmesi olarak göstermiştir (Nkrumah, 1971: 10). Ekonomik olarak SSCB'yle olacak kalkınma planlarının artacağına söylenmesi ancak ABD'ye hala büyük oranda bağımlı olunması ve Nkrumah iktidardayken Gana'nın ekonomik yapısında gelişme olmaması bir diğer eleştiri nedeni olmuştur (Biney, 2011: 5).

1966 darbesinin elebaşlarından Albay A. A. Afrifa'ya göre "Nkrumah büyük bir adam olabilirdi. Otoriter oldu, kendi etrafında bir kişilik kültü inşa etti. Güç için garip bir sevgi geliştirdi" (Afrifa (1967)'den akt Boateng, 2003: 1). Nkrumah'ın ordunun işlerine çok fazla karıştığını ve o zamanki Savunma Genelkurmay Başkanı Tümgeneral Otu ve Yardımcısı Tümgeneral Ankrah, Nkrumah tarafından 50 yaşındayken ve Gana'da emeklilik yaşı 55 iken emekli olmaya zorladığını iddia etmiştir (Boateng, 2003).

Nkrumah darbeden sonra Kofi A. Basia'ya yazdığı bir mektupta, darbeyi meşru kılan nedenlerin aslında kendisini ve CPP hükümetini ele geçirmek nedeniyle ileri sürülen asılsız iddialar olarak göstermiştir. Herşeyden önce Gana'da siyasi bağımsızlığın meşalesini yakan biri olarak itibarsızlaştırma çabalarının devam eden liderliğinin yolundaki engel olarak karakterize edildiğini ileri sürmüştür (Nkrumah, 1972: 23). Haklılığı öldükten sonra ancak ispat edilmiş olan Nkrumah, darbeden sonra uzun bir süre sürgünde kalmış, 1972 yılında Romanya'da kanser sebebiyle hayatını kaybetmiştir (Kavak, 2018).

3.2.4. Nyerere'nin Pan-Afrikanizm ve Afrika Birliği Örgütü'ne Katkısı

Nyerere çok radikal bir milliyetçi olarak başladığı kariyerine iddialı bir Pan-Afrikanist olarak devam etmiştir. Nyerere'nin cevap bulamadığı tek bir soru vardır: "Afrika ne zaman ve nasıl birleşmeli?" 1963'te Nyerere Afrika Birliği Örgütü'nün toplanmasından önce "Afrika Birliği gelmeli ve bu gerçek bir birlik olmalı" diyerek Afrika Birleşik Devletleri kapsamında ortak bir zemin bulma girişimlerinde bulunmuştur. Liderlerin birçoğunun siyasi

birlik konusunu düşünmek konusunda bile hazır olmaması sebebiyle Nyerere'nin fikri kabul görmemiştir (Adi ve Sherwood, 2003: 149).

Nkrumah'ın topyekûn ve bir anda siyasal bağımsızlığın şemsiye bir örgüte devredilmesi konusundaki görüşüne şiddetli bir şekilde karşı çıkmış olan Nyerere aşamalı ve bölgesel bir kıtasal birleşmeyi savunmuştur (Kamata, 2019: 310). Ujamaa'yı tasarlarken bile birleşik bir Afrika birliği planları yapan Nyerere için, daha eğitim hayatındayken bu hayaller başlamıştır. Nyerere “Birlik bu güç siyaseti girdabında güvenle yürümemizi sağlayacak taş köprüdür ve artık bizi bunaltmakla tehdit eden ekonomik ve toplumsal yükleri daha kolay taşımamızı sağlar”, şeklindeki konuşmasıyla bütünleşmenin önemine vurgu yapmıştır (Nyerere (1966: 188)'den akt. Benjamin, 2011: 253).

Nyerere sıkı sıkıya bağlı bir birlikten ziyade Afrika bütünleşmesinde gevşek yapılı ve teknik iş birliğine önem veren kurumsal bir yapıyı desteklemiştir. Nyerere için birbirine dayanışma ve iş birliği çerçevesinde bağlı bir birliğin oluşturulabilmesi demek ilerleyen zamanlarda dünya sahnesinde süper güçlerin müdahalesine ve dış müdahaleye yol açabilecek tehlikeli bir ülkenin bertaraf edilmesi anlamı taşımıştır (Aminzade, 2013: 103).

Nyerere farklı etnik gruplara sahip olan Afrika coğrafyasında, yeni bir Pan-Afrika ulusu inşa etmenin ve örgütlemenin temelinin ne olduğu konusunda fikirler ileri sürmüştür. Bunun için etnik çeşitlilikleri ulusal ve kıtasal çıkarlar çerçevesince “ortak ulus” etrafında birleştirmeye başlayan Nyerere, aşamalı olarak birlikle ilerlenmesi gerektiğini düşünmüştür. Etnik ulus kavramı ona göre göz önünde bulundurulması ve detayına inilmesi gereken bir konu olmamıştır (Kamata, 2019: 312).

Nyerere, yeni nesil Afrikalı liderlerin yozlaşmış bir milliyetçilik anlayışına yönelmesinden endişe duymuştur (Kamata, 2019: 312). Afrika milliyetçiliğini, Pan-Afrikanizm ile eş zamanlı ve dengeli ilerlemediği sürece anlamsız, anakroestik ve tehlikeli bulan Nyerere, milliyetçilik akımlarının ayrıştırıcı parametrelerine karşı liderleri uyarmak istemiştir (Nyerere (1966)'dan akt. Benjamin, 2011: 253).

Nyerere, uluslararası sahnede büyük güçlerin ve eski imparatorlukların kendi öncelikleri ve isteklerini tasarlayabildiği bir ortamda Afrika Kıtası'nın isteklerini dile getirebileceği bir varlığı ve sesi olmasının Afrika Birliği Örgütü sayesinde olduğunu söylemiştir. Çünkü o dönem Afrika Birliği Örgütü Üçüncü Dünya'da ki tek kıta örgütü olmuştur (Chachage ve Cassam, 2010: 62). Nyerere'ye (1982: 1) göre:

“Afrika Birliği Örgütü’nün varlığı Afrika’ya kıtalarımızın mevcut ekonomik ve askeri zayıflığından bağımsız olarak dinlenmesi gereken uluslararası bir ses veriyor. Mevcut bir dizi ayrı kuruluş, sağlam bir temele sahip olsalar bile, hiçbir zaman bu kadar büyük bir etki elde edemez veya Afrika Birliği Örgütü gibi özenle dinlenemezdi” .

Bütünleşme konusunda Tanzanya’nın özenle sarf ettiği büyük çaba 1960’lardan itibaren Afrika Birliği Örgütü Kurtuluş Komitesi’nin merkezi haline gelmesine vesile olmuş, Nyerere ise diğer devletlerle iş birliği sözünü vermiş kurtuluş noktasında aktif bir konumda bulunmuştur (Bedasse, 2017: 54). Hatta bu noktada 1974 yılında Nkrumah’ında desteğiyle Nyerere Tanzanya’da altıncı Pan-Afrikan Konferansı toplamış, güçlü bir Pan-Afrikanist devrimi kararları katılımcıların arasında büyük siyasi farklılıkları olmasına rağmen alınmıştır (Adi, 2018: 182).

Nkrumah, Afrika Birliği Örgütü’nün kurucularından olması ve 1984-1985 yılları arasında başkanı olmasına rağmen, kurucu ülkelerin çoğunluk fikirleriyle zıt düşmüştür. Anlaşmazlıkların çözümü için şiddet içermeyen barışçıl eylemleri desteklemiş ancak fikirleri onu komşularıyla anlaşmazlık içine düşürmüştür (Glickman, 1992: 218).

Örneğin ülkelerin Afrika Birliği Örgütü tüzüğünde bulunan ülkelerin iç işlerine karışmama maddesine Nyerere karşı çıkmıştır. O, dünyanın herhangi bir yerinde Afrikalılar öldürülürken sessiz kalamayacağını, dolayısıyla Afrika’da etnik temelli çatışmalar, savaşlar yaşanırken dahi bununla ilgilenmesi gerektiğini düşünmüştür. Ona göre “devletlerin güvenliğinden çok önce gelen bir şey varsa bu, halkların güvenliğidir”(Nyerere (1977)’den akt. Chachage ve Cassam, 2010: 49).

Bununla ilgili olarak Nyerere toplumların güvenliği ve bağımsızlık isteklerini her daim göz önünde bulundurmuştur. Örneğin, Güney Afrika’daki baskıcı rejime karşı boykot girişimlerinde bulunmuş, bağımsızlık için mücadele eden mültecilere ülkesinin kapılarını açmış ve Güney Afrika’ya giden uçakların ülkesine inmesine izin vermemiştir. Öte yandan 1979 yılında Uganda diktatörü Idi Amin’in devrilmesine yardım etmiş ve bununla Afrika Birliği Örgütü ilkelerini ihlal etmiş ama Ugandalıların çoğu tarafından desteklendiği için zarar görmemiştir (Adi ve Sherwood, 2003: 149).

Tüm bunlarla birlikte Nyerere bütünleşmeye bölgesel açıdan yaklaşan bir topluluk fikri ortaya atmıştır. Bu fikir *Kiswahili* dilinin yoğun konuşulduğu Kenya, Tanzanya ve Uganda’nın birleştirilmesi ile bir “Doğu Afrika Topluluğu” kurma planı çerçevesinde gelişmiştir (Bedasse, 2017: 54). Nyerere bağımsızlığı kazanmanın tek başına yeterli

olmayacağını ve bunu güçlendirecek bölgesel bir unsur olarak Afrika birleşik devletlerinin alt yapısını oluşturacak bir kuruluşun olması gerektiğini düşünmüştür. Bu anlamda Doğu Afrika Federasyonu'nun kurulmasını önermiştir. Nyerere, özellikle Doğu Afrika Federasyonu'nu kendi ülkesinden başlayarak Afrika Kıtası'na yayılacak bir sosyal ve ekonomik dönüşüm aracı olarak görmüştür (Kamata, 2019: 318).

Doğu Afrika Federasyonu'nun sınırlı sayıda ülkeyi kapsamasına rağmen Nyerere kendi ülkesinin ve federasyon içindeki diğer ülkelerin geçmişten gelen sıkıntılarına bu topluluk sayesinde ulaştığı iş birliği ile çözüm bulacağını düşünmüş ve bu iş birliğinin zamanla kıtadaki diğer ülkelere nüfuz edebileceğini öngörmüştür (Kamata, 2019: 318).

Nyerere, tam anlamıyla siyasi bir birliği değil ekonomik olarak dayanışmaya bağlı bir topluluğu tahayyül etmiştir. Sonuçta Nyerere'nin 1967 yılında Arusha kentinde kurduğu *Doğu Afrika Topluluğu (EAC)*, ülkelerin çıkar uyumsuzlukları nedeniyle 1977 yılında dağılmıştır (Doğu Afrika Topluluğu (EAC)). Nyerere, Doğu Afrika Topluluğu'nun dağılmasını Tanzanya'nın ve hatta Afrika'nın kalkınması önündeki en ciddi engellerden biri olarak görmüştür. Çünkü topluluğun dağılması ile birlikte sağlık, eğitim ve iletişim alanındaki kopukluklar eskisinden daha ciddi şekilde meydana çıkmıştır. Oysa komşu ülkelerin arasında hala iş birliğine ihtiyaç duyulduğunu ve böyle bir bozulmanın kıtadaki diğer ülkelere yardımın önüne geçtiğini ifade etmiştir (Nyerere, 1982: 11).

Nyerere genel olarak bağımsız ve retorik olarak bölgesel bütünleşmeden yana olmuştur. Bütünleşmenin pratiği noktasında Nyerere bu idealini gerçekleştirememiştir. Doğu Afrika Topluluğu gibi sömürgeleştirilmiş ekonomik birlikler, Kenya, Tanzanya ve Uganda'nın sömürge sonrası hükümetleri tarafından yavaş yavaş ve parça parça dağıtılmıştır (Mazrui, 2002: 70). Nyerere sonraki siyasi hayatında partisi Tanu ve Zanzibar'da faaliyet gösteren *Afro-Şirazi Partisi (ASP)*'nin birleşmesini teklif etmiştir. İş birliğine verdiği önemin yanı sıra ülkesindeki tek partili sistemin demokratik sistem açısından yanlış olacağını anlamıştır. Sonunda partiler birleşmiş yeni bir anayasaya yazılmış, yeni partinin adı *CCM (Chamacha Mapinduzi- Devrim Partisi)* olmuştur (Adi ve Sherwood, 2003: 150).

Nyerere'nin, siyasi sonu Nkrumah'ın yaşadığı olaylarla paralellik göstermiş, kendisinin başkanlığı bazı muhalif gruplar tarafından sorgulanmaya başlanmıştır. Tanzanya'da kendisini destekleyen taraflar ve muhalif taraflar arasında bir çatışma çıkmasını, iç karışıklığın olmasını istemeyen Nyerere 1984 yılına gelindiğinde bulunduğu başkanlık

görevinden kendi isteğiyle istifa etmiştir. Nkrumah'tan farklı olarak askeri bir darbeye maruz kalmamış, ancak bunun olabileceğini öngörerek yönetimden el çekmiştir. Ujamaa'nın başarısız olması, ülkenin daha çok sorunla baş başa kalmasına sebebiyet vermesi gibi durumlarla suçlanan Nyerere, 14 Ekim 1999'da Londra'da bir hastanede lösemiden vefat etmiştir (Martin, 2012: 99). Nyerere'nin hayatı boyunca sömürülmüş, geri bırakılmış ve hatta ırkçılığa maruz kalmış tüm insanlık için yaptığı çalışmaların inkar edilmesi, onun yaşadığı dönem sonrası bile *Baba wa Taifa-Father of the Nation (Ulusun Babası)* olarak anılmasına engel olamamıştır (Chachage ve Cassam, 2010: 143).

SONUÇ

Bu çalışmada, Afrika'nın bağımsızlığıyla birlikte başlayan kıtasal bütünleşme sürecinin gerçekleşmesinde etkili olan fikirler ve örgütlenme modellerinde liderlerin üstlendikleri rollere odaklanılmıştır. Bu amaçla bütünleşme teorilerinden yola çıkarak, Afrika bütünleşmesinde Nkrumah ve Nyerere'nin Bağlantısızlık Hareketi, Pan-Afrikanizm ve Afrika Birliği gibi örgütlenme modelleri üzerindeki fikri temelleri ve inşa etmeye çalıştıkları Afrika toplumu konstrüktivizm bağlamında ele alınmıştır. Liderlerin süreci yönetme biçimini anlayabilmek adına liderlik yaklaşımları üzerinden Nkrumah ve Nyerere'nin liderlik stilleri incelenmiştir.

Sömürgeciliğin kıtadan tasfiyesi ve bağımsızlığın açtığı yolla birlikte, Afrika'da yeni bir dönem başlamış ve siyasal bir bütünleşme sürecinin önü açılmıştır. Başlarda Pan-Afrikanizm hareketi ile başlayan bu süreç, daha sonra uğradığı değişikliklerle birlikte yeni bir örgütlenme modeline dönüşme yoluna doğru ilerlemiştir.

Nkrumah ve Nyerere gibi iki önemli liderin Afrika'nın bağımsızlığı ve birliği yolunda Pan-Afrikanizm ile başlayan birlik mücadelesi Afrika Birliği Örgütü ile karşılık bulmuştur. Gerek Pan-Afrikanizm'in kıtada oluşturulması ve gelişmesi gerekse diğer bütünleşme adımlarının kurumsal sürecinde her iki lider kurucu rol oynamıştır.

Afrika'da liderler bir yandan böylesine bir bütünleşmenin gerçekleşmesi için çabalarken, bir yandan da kıtada sömürgeciliğin geride bıraktığı olumsuz etkilerle mücadele etmek durumunda kalmıştır. Yıllarca sömürü düzeninin coğrafyası olarak yaşamına sürdüren Afrikalı ülkeler, emperyalizmin kıtadan el çekmesiyle birlikte büyük bir boşluk içerisine düşmüştür. Zira dekolonizasyon süreci, toplumları kendi içerisinde sınırlı kaynaklarını nasıl paylaşacağı konusundaki kavgaları, yaşadıkları yoksul ortam, hayatlarına mal olacak salgın hastalıklar, sınırların çizilmesi konusunda yaşanan anlaşmazlıklar gibi daha büyük sorunların kucağına atmıştır.

Bir bakıma sömürgeci güçler kıtadan el çekmeden önce toplumlar arasındaki uyumsuzlukları körükleyerek ve devletleri kendilerine ekonomik açıdan muhtaç bırakmış ve yine

görünmeyen bir mekanizmayla kıtadaki varlıklarına devam etmiştir. Açık şekilde görülmüştür ki tam bir siyasal egemenliğin ve birleşimin önündeki en büyük engellerden biri ekonomik özgürlüğün sağlanamamış olmasıdır.

Nkrumah ve Nyerere'nin üst bir Afrikalı kimliği oluşturma yönündeki çalışmaları ve Afrika birliği ülküsüne giden yolda İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı gergin ortamdan kaçınmak, liderler için çaba gösterdikleri bir diğer nokta olmuştur. Bu anlamda Soğuk Savaş ikileminde herhangi bir bloğa taraf olmamış ve Bağlantısızlık Hareketi'nin gelişmesinde katkıları olmuştur. Liderler Afrika'nın siyasal, sosyal ve ekonomik olarak zayıf bir temelde olmasıyla bu gibi bir ikilemde daha fazla zarar göreceklərini düşünmüştür. Nkrumah ve Nyerere kendileri gibi düşünen lider ve ülkeleri herhangi bir tarafa dahil olmamaya davet etmiş ve uluslararası sahneden güçlü devletlerin çıkar çatışmasına konu olan Soğuk Savaş'a karşı tepki göstermelerini istemiştir.

Bağlantısızlık onlara göre Afrika Kıtası ve onunla aynı kaderi paylaşan diğer ülkeler için dünyaya karşı "Biz de buradayız!" tepkisinin yansıması şeklinde planlanmıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi Afrika'nın sınırlı imkanları ve ekonomik yetersizlikleri herhangi bir ülkeye yaklaşmama düsturunu başarısız kılmıştır. Nkrumah ve Nyerere'nin zaman zaman bu noktada tepkiler aldığı görülmüş ve yaşadıkları darbe sürecinde önemli bir etken olarak kabul edilmiştir.

İki lider siyasal olarak başka bir ülkeye yaklaşmamak onunla birlikte anılmamak için çaba göstermiş fakat kalkınma ve siyasi hedeflerini ileri taşıma hedefi onlar için yine bu ülkelerin maddi ve manevi desteğini kaçınılmaz kılmıştır. Güçlü bir Afrika Birliği kurma ideali Nkrumah ve Nyerere için her zaman tek ideal olarak kalmış, tüm Afrika halkını bir arada tutmak ve dayanışmayı sevk etmek ilk ve tek amaçları arasında yerini almıştır. Onların bu noktada fikir önderlikleri ve teşvikleri çalışmanın geneli açısından önemlilik teşkil etmiştir. Afrika Kıtası'nın iki farklı ucunda bulunan Nkrumah ve Nyerere'nin, örgütsel bütünleşme sürecinde yöntem farklılığı olsa bile tek bir ortak amacı vardır: Afrika'nın birliği.

Sonuç olarak; Afrika bütünleşmesinde liderlerin fikirleri sadece siyasi işlerin işleyişinde değil bütünleşme için de ayrı bir önem taşımıştır. Nkrumah ve Nyerere örneklerinde incelendiği üzere Afrika bütünleşmesi ve üçüncü dünya bütünleşmesi için oynadıkları rollerle önemli izler bırakmışlardır. Bu çalışmanın izlediği yöntem açısından aynı zamanda

konstrüktivizmin fikirlerden eylemlere (bizim incelememizde bütünleşmeye) giden süreci örneklemesi açısından da değerlidir.

KAYNAKÇA

- Abegunrin, O. (2009). *Africa In Global Politics In the Twenty-First Century A Pan-African Perspective*. New York: Palgrave Macmillan.
- Acar, M. (2009). *Düzleştirici ve Özgürleştirici Bir Süreç Olarak Küreselleşme*. Ankara: Orion Yayınları.
- Açıkmeşe, S. A. (2004). Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (1), 1-32.
- Adesoye, D. (2017). African Socialism and Nkrumah and Nyerere. *Philosophy Pathways* (216), 1-11.
- Adi, H. ve Sherwood, M. (2003). *Pan-African History: Political figures from Africa and the Diaspora since 1787*. Kanada: Routledge.
- Adi, H. (2018). *Pan-Africanism A History*. London: Bloomsbury Academic.
- Adler, E. ve Barnett, M. (Dü). (1998). *Security Communities*. New York: Cambridge University Press.
- Adogamhe, P. G. (2008). Pan-Africanism Revisited: Vision and Reality of African Unity and Development. *African Review of Integration*, 2 (2), 1-34.
- Ahlman, J. S. (2011). Road to Ghana: Nkrumah, Southern Africa and the Eclipse of a Decolonizing Africa. *Kronos* (37), 23-40.
- Akçay, E. ve Dinçer, B. (2015). Güvenlik Politikaları Ekseninde Afrika Birliği: Teori ve Pratik. *Bilge Strateji*, 7 (12), 61-78.
- Akkaya, A. (2015). Sömürgecilikten Yeni Sömürgeciliğe: Küresel Rekabette Sahraaltı Afrika. IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – II, 109-122.

- Alexandrescu, M. (2007). David Mitrany: From Federalism to Functionalism. *The Transylvanian Review*, 11 (1), 20-33.
- Altundağ, Z. (2010). Karl Deutsch'un "Güvenlik Topluluğu Kuramını" 21. Yüzyılda Okumak: Şangay İş Birliğı Örgütü. Konya.
- Aminzade, R. (2013). *Race, Nation, and Citizenship in Postcolonial Africa: The Case of Tanzania*. New York: Cambridge Universty Press.
- Arı, Ö. ve Kıran, A. (2015). Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık. *EKEV Akademi Dergisi* (46), 49-64.
- Arı, T. (2017). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa: Alfa Akademi Basım.
- Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Arısoy, A. (2010). Avrupa'da Federalizm Geleneğı ve Avrupa Bütünleşmesinde Federalist Akımlar. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 10(4), 1195-1206.
- Arnold, G. (2010). *The A to Z of the Non-Aligned Movement and Third World*. Maryland: The Scarecrow Press.
- Asante, C. (2018). *Ghana's Foreign Policy Post-Independence: A study of Kwame Nkrumah's Pan-Africanism*. Doctorate Thesis, Griffith University, Queensland –Australia
- Ataöv, T. (2010). *Emperyalizmin Afrika Sömürüsü*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Ataöv, T. (2011). *Federasyon, Başkanlık, Yarı Başkanlık*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Ateş, D. (2008). Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 213-235.
- Aydın, M. K. (2018). Bandung Konferansı ve Türk Basınına Yansımaları. *Turkish Studies*, 13 (24), 33-60.
- Badejo, D. L. (2008). *The African Union*. (P. Kahn, Dü.) New York: Chelsea House Publishers.
- Badmus, I. A. (2015). *The African Union's Role in Pecaekkeeping*. New York: Palgrave Macmillan.

- Bakan, İ., ve Bulut, Y. (2004). Yöneticilerin uyguladıkları Liderlik Yaklaşımlarına Yönelik Algılamaları: Likert'in Yönetim Sistemleri Yaklaşımı'na Dayalı Bir Alan Çalışması. *I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (34), 151-176.
- Bakan, İ., ve Büyükbeşe, T. (2010). Liderlik “Türleri” ve “Güç Kaynakları”na İlişkin Mevcut-Gelecek Durum Karşılaştırması: Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Algılarına Dayalı Bir Alan Araştırması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (19), 73-84.
- Balassa, B. (1969). *The Theory of Economic Integration*. London: George Allen & Unwin.
- Balassa, B. (1991). Economic Integration. M. M. John Eatwell (Dü.) içinde, *The World Of Economics* (s. 176-186). Londra: The New Palgrave.
- Baykal, S. (2002). Ekonomik Bütünleşme Biçimleri. B. Oran (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Cilt 1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baylis, J., Smith, S. ve Owens, P. (2014). *Küreselleşen Dünya Siyaseti: Uluslararası İlişkilere Giriş*. (H. B. Yalçın, H. Alptekin, V. Uzundağ, M. S. Akgönül ve E. Baltacı, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Bayram, M. (2018). Balkan-Afrika Yakınlaşmasının Dönemsel Niteliği. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 44-64.
- Bayram, D. Ç. (2020). Hint Dış politikasının Stratejik Kökleri: Eklektik Yaklaşım. O. Karaoğlu (Dü) içinde, *Uluslararası İlişkiler Tahlilleri 2 Küresel ve Bölgesel Politikalara Akademik Bakış* (s. 79-102). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bedasse, M. A. (2017). *Jah Kingdom: Rastafarians, Tanzania, and Pan-Africanism in the Age of Decolonization*. Kuzey Karolina: The University of North Carolina Press.
- Benjamin, J. (2011). Decolonizing Nationalism: Reading Nkrumah and Nyerere's Pan-African Epistemology. *Journal of Emerging Knowledge on Emergency Markets*, 3, 228-269.
- Bennet, A. ve Olivdr, J. K. (2015). *Uluslararası Örgütler*. (P.D. Uslu, Çev) Ankara: BB101 Yayınları.

- Best, A., Hanhimaki, J. M., Maiolo, J. A. ve Schulze, K. E. (2008). *Uluslararası Siyasi Tarih 20. Yüzyıl*. (T. U. Belge, Çev.) İstanbul: Yayın Odası.
- Betts, R. F. (2018). *Dekolonizasyon Dünyada Sömürgelerin Bağımsızlaşma Süreci 1945-1997*. (Y. Yazar, Çev.) İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Biney, A. (2011). *The Political and Social Thought of Kwame Nkrumah*. New York: Palgrave Macmillan.
- Birdişli, F. ve Başurgan, A. (2017). Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist Bir Unsuru Olarak Güvenlik Kültürü ve Türkiye Örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 58-78.
- Birmingham, D. (1998). *Kwame Nkrumah The Father Of African Nationalism*. Ohio: Ohio University Press.
- Bjerk, P. (2017). *Julius Nyerere (Ohio Short Histories of Africa)*. Athens: Ohio University Press.
- Boateng, C. A. (2003). *The Political Legacy Of Kwame Nkrumah Of Ghana*. Lewiston: The Edwin Mellen Press.
- Bulliet, R., Crossley, P., Headrick, D., Hirsch, S. ve Johnson, L. (2007). *Earth and Its People: A Global History* (4 b.). New York: Houghton Mifflin Company.
- Burgess, M. (2006). *Comparative Federalism Theory and Practice*. New York: Routledge.
- Büyüktanır, D. (2015). Toplumsal İnşacı Yaklaşım ve Avrupa Bütünleşmesinin Açıklanmasına Katkıları. *Ankara Çalışmaları Dergisi*, 14(2), 1-24.
- Camara, N. (2016). Nkrumah'ın Gana'sında Postkolonyal Devlet ve Liderlik. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Campbell, H. (2014). *Rasta ve Direniş*. (I. E. Howison, Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Candaş, U. (2010). Çok Taraflılık mı İki Taraflılık mı? Tercihli Ticaret Anlaşmalarının Uluslararası Ticaret Sistemiyle İlişisine Dair Bir Değerlendirme. *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 6 (22), 55-76.
- Cell, C. P. (1974). Charismatic Heads of State:The Social Context. *Behavior Science Research*, 9 (4), 255-305.

- Cervenka, Z. (1977). *The Unfinished Quest For Unity Africa And The OAU*. Swedan: JulianFreidmann Publishers.
- Chacha, D. M. (2002). Julius Nyerere: The Intellectual Pan-Africanist and the Question of African Unity. *African Journal of International Affairs*, 5 (1 ve 2), 20-39.
- Chachage, C.ve Cassam, A. (2010). *Africa's Liberation: The Legacy of Nyerere*. (C. Chachageve A. Cassam, Dü) Kampala: Pambazuka Press.
- Conger, J. A., ve Kanungo, R. N. (1988). The Empowerment Process: Integrating Theory and Practice. *Academy of Management Review*, 13(3), 471-482.
- Cooper, F. (2019) *Africa Since 1940 The Past of The Present*. New York: Cambridge Universty Press.
- Charter of the Organization of African Unity*. (1963). Temmuz 15, 2021 tarihinde https://au.int/sites/default/files/treaties/7759-file-oau_charter_1963.pdf adresinden erişilmiştir.
- Constitute Act of African Union*. (2002, July 9). Temmuz 10, 2021 tarihinde African Union: https://au.int/sites/default/files/pages/34873-file-constitutiveact_en.pdf adresinden erişilmiştir.
- Cunningham, T. (1949). *Julius Nyerere*. 01 24, 2022 tarihinde The Universty of Edinburgh: <http://uncover-ed.org/julius-nyerere/> adresinden erişilmiştir.
- Çakan, M. (2012). *Sömürge sonrası dönemde Afrika'da bütünleşme hareketleri*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çelikpala M. (2019). *Güvenlik Topluluğu*. Ekim 23, 2021 tarihinde Güvenlik Yazıları Serisi: https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/12/GuvenlikTopluluğu_MitatCelikpala_v.1.pdf adresinden erişilmiştir.
- Çetin, M., ve Çayak, S. (2018). *Sürdürülebilir Liderlik*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Daban, E. Z. (2020). Tanzania'nın Bağımsızlık Sürecinde Mwalimu Julius Kambarage Nyerere Faktörü. *Akademik İzdüşüm Dergisi* , 240-249.

- Dalbay, R. S., ve Avcı, N. (2018). Kimlik İnşasına İlişkin Temel Yaklaşımlar ve bu Yaklaşımların Türkiye'ye Yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 23 (1), 17-39.
- Davidson, B. (2019). *Black StarA View of the Life and Times of Kwame Nkrumah*. New York: Routledge Publisher.
- Dedeoğlu, B. (2015). *Uluslararası İlişkilerde Özel Bir Alan Bölgesel Bütünleşme*. İstanbul: Yeniüzyıl Yayınları.
- Dedeoğlu, B. (2004). Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Farklılıkların Birlikteliğine. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 4 (1), 1-21.
- Dedeoğlu, B. (2012). *Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Farklılıkların Birlikteliğine*. (M. Aydın, H. G. Brauch, M. Çelikpala, U. O. Spring ve N. Polat, Dü) İstanbul: İstanbul Bile Üniversitesi Yayınları.
- Demir, C., Yılmaz, M. K., ve Çevirgen, A. (2010). Liderlik Yaklaşımları ve Liderlik Tarzlarına İlişkin Bir Araştırma. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* , 2 (1), 129-152.
- Demirtaş, B. (2014). İnşacılık. Ş. Kardaş ve A. Balcı içinde, *Uluslararası İlişkilere Giriş* (s. 157). İstanbul: Küre.
- Deshwal, V. ve Ali, M. A. (2020). A Systematic Review of Various Leadership Theories. *Shanlax International Journal of Commerce*, 8 (1), 38-43.
- Deutsch, K. W. (1957). *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*. New Jersey: Princeton University Press.
- Diana, F.ve Ibanga, A. (2016). Julius Nyerere's Philosophy of Education: Implication for Nigeria's Educational System Reform. *Africology: The Journal of Pan African Studies*, 9 (3), 109-125.
- Dinçer, M. Z. *Uluslararası İktisat ve Politika Teorisi*. Mart 06, 2021 tarihinde http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/iktisat_ao/uluslarasiiktisatteo.pdf adresinden erişilmiştir.

- Dinkel, J. (2019). *The Non-Aligned Movement Genesis, Organization and Politics (1927-1992)*. Leiden: Brill.
- Doğan, S. (2016). Çağdaş Liderlik Yaklaşımları: Vizyoner Liderlik – Dönüşümcü Liderlik – İşlemci Liderlik. N. Güçlü, & S. Koşar (Dü) içinde, *Eğitim Yönetiminde Liderlik* (s. 69-89). Ankara: Pegem Akademi.
- Doğu Afrika Topluluğu (EAC)*. Ağustos 25, 2021 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/dogu-afrika-toplulugu.tr.mfa> adresinden erişilmiştir.
- Dougherty, J. E. ve Pfaltzgraff, J. R. (2001). *Contending Theories of International Relations A Comprehensive Survey*. New York: Longman.
- Dursun, D. (1992). *Bandung*. Nisan 7, 2021 tarihinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bandung> adresinden erişilmiştir.
- Ercan, B. ve Ercan, A. (2015). Avrupa Bütünleşme Sürecinde Avrupa Birliği Sosyal Politikası ve Avrupa Vatandaşlığı İlişkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (41).
- Erenel, F., ve Caymaz, E. (2014). Uluslararası Örgütlerin Güvenlik Sorunlarının Çözümünde Yeterliliği: Afrika Birliği Örneği. *İGÜSBD*, 1 (1), 117-136.
- Erer, B., ve Demirel, E. (2018). Modern Liderlik Yaklaşımına Genel BİR Bakış. *Journal Of Institute Of Economic Development And Social Researces*, 4 (13), 647-656.
- Erken, A. (2018). Soğuk Savaş Dönemi Tito-Nasır Yakınlaşması ve Yugoslavya Müslüman Toplumu: 1955-1967. *History Studies*, 10 (3), 53-64.
- Ertem, H. S. (2012). Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8 (16), 177-236.
- Fırat, M. (2012). Hindistan'ın Afrika Politikası. *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, 2 (1), 41-58.
- Frehiwot, M. (2016, 01 01). *Kwame Nkrumah's Social-Political Thought and Pan-African Movement*. 05 17, 2021 tarihinde Researchgate: https://www.researchgate.net/publication/305461927_Kwame_Nkrumah's_Social-Political_Thought_and_Pan-African_Movement adresinden erişilmiştir.

- Gerits, F. (2015). When the Bull Elephants Fight’: Kwame Nkrumah, Non-Alignment, and Pan-Africanism as an Interventionist Ideology in the Global Cold War (1957-66). *The International History Review* , 1-19.
- Gilbert, E. ve Reynolds, J. T. (2016). *Dünya Tarihinde Afrika*. (M. Demirkaya, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Glickman, H. (1992). *Political Leaders Of Contemporary Africa South Of The Sahara: A Biographical Dictionary*. Westport: Greenwood Press .
- Grieco, J., Powell, R. and Snidal, D. (1993). The Relative-Gains Problem for International Cooperation. *The American Political Science Review*, 87 (3), 727-743.
- Gupta, A. D. ve Shahid, A. S. (1981). Ghana's Non-Alignment Under Kwame Nkrumah. *Sub-Saharan African Studies Division of the Centre for West Asian and*, 20 (2), 401-409.
- Gupta, V. (1981). Nature and Content of Tanzanian Non-Alignment. *International Studies*, 20 (1-2), 379-399.
- Gün, İ., ve Arslan, Ö. (2018). Liderlik Kuramları ve Sağlık İşletmelerinde Liderlik. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 5 (3), 217-226.
- Gündüz, A. (2016). Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler. *Tarih Okulu Dergisi*, 9 (25), 763-784.
- Güney, S. (2015). *Liderlik*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gwaikolo, J. N. (2005). *Political Leadership in Africa: A Case Study of Ghana 's Presidents Kwame Nkrumah and Jerry John Rawlings*. Tezsiz Yüksek Lisans Projesi. Augsburg University, Minneapolis- Minnesota.
- Haas, E. B. (1958). *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces, 1950-1957*. California: Stanford University Press.

- Hamilton, A., Madison, J., ve Jay, J. (2005). *The Federalist*. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Hasgüler M. ve Uludağ M. B. (2009). "Üçüncü Dünya" Yolunda Rusya ve Orta Asya. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (41), 39-60.
- Hobbes, T. (1998). *Leviathan or the Matter, Forme and Power of a Commonwealth Ecclesiastical and Civil*. New York: Oxford University Press.
- Hocker, E. C. (1990). Nation-Building or Nation-Destroying: Foreign Powers and Intelligence Agencies in Africa. *Ufahamu: A Journal of African Studies*, 18 (3).
- Hoffman, P. (1949). 31 Ekim 1949 Avrupa Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (OECD) 75. Toplantısı. Paris. 03 17, 2022 tarihinde file:///C:/Users/90542/Desktop/publishable_en.pdf adresinden erişilmiştir.
- Hopf, T. (2002). *Social Construction of International Politics: Identities and Foreign Policies, Moscow, 1955 and 1999*. New York: Cornell University Press.
- Ibhawoh, B. ve Dibua, J. I. (2003). Deconstructing Ujamaa: The Legacy of Julius Nyerere in the Quest for Social and Economic Development in Africa. *African Journal of Political Science*, 8 (1), 59-83.
- Ijima, M. (1998). Developing Charisma: Nkrumah As a "Cargo" Benefactor in Ghana. *African Study Monographs*, 19 (4), 171-185.
- Ilievski, N. L. (2015). The Concept Of ,Political Integration: The Perspectives Of Neofunctionalist Theory. *Journal of Liberty and International Affairs*, 1 (1), 38-50.
- International Institute For Non-Aligned Studies*. (2018, Şubat): Nisan 7, 2021 tarihinde <https://iins.org/mwalimu-nyereres-legacy-in-the-non-aligned-movement/> adresinden erişilmiştir.

- İpek, C. D. (2014). Afrika Birliği Örgütü ve Kıtada İşbirliği Arayışları. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 111-130.
- İsmail, H. (1999). Nyerere: A Tribute to a Statesman. *Review of African Political Economy*, 26 (82), 516-518.
- James, C. (1977). *Nkrumah and the Ghana Revolution*. Great Britain: Allison ve Busby Publishers.
- Kah, H. K. (2016). Kwame Nkrumah and the Panafrican Vision: Between Acceptance and Rebuttal. *Austral: Brazilian Journal of Strategy & International Relations*, 5 (9), 141-164.
- Kamata, N. (2019). Julius Nyerere: from a Territorial Nationalist to a Pan African Nationalist. *The African Review*, 46, 309-332.
- Karacasulu, N. (2014). Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları. T. Arı içinde, *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2* (s. 105-124). Bursa: Dora.
- Karagül, S., ve Arslan, İ. (2014). Afrika'da Barış ve Güvenliğin İnşasında Kıtasal Yaklaşım:Afrika Barış ve Güvenlik Mimarisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi* (19), 57-97.
- Kardaş, Ş., ve Balcı, A. (2014). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Kassam, Y. (1994). Julius K. Nyerere. *International Bureau of Education*, 24 (1), 247-259.
- Kavak, A. A. (2018, 03 06). *Bağımsız Gana'nın ilk Cumhurbaşkanı Dr. Nkrumah*. 08 14, 2021 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bagimsiz-gananin-ilk-cumhurbaskani-dr-nkrumah/1080971> adresinden erişilmiştir.
- Kavas, A. (2011). İç Savaşlardan Bütünleşme Hareketlerine ve Kalkınma Hamlelerine Afrika'nın Yeniden Dönüşümü. *Avrasya Etüdları* , 40 (2), 7-31.
- Kaygusuz, Ö. (2014). Devlet İnşası ve Küresel Güneyde Güvenlik:Güçlü Devlet Arayışının Kuramsal ve Siyasal Açmazları. *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 10(39), 27-61.
- Keskin, A. (1998). *Siyahların Dramı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Kumah-Abiwu, F., ve Ochwa-Echel, J. (2013). Rethinking the ideas of Pan-Africanism and African Unity: A Theoretical Perspective of Kwame Nkrumah's Leadership Traits and Decision Making. *The Journal of Pan African Studies*, 6 (6), 122-142.
- Küçük, M. (2015). Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık. R. Gözen içinde, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (s. 325-376). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçüközkan, Y. (2015). Liderlik ve Motivasyon Teorileri: Kuramsal Bir Çerçeve. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1 (2), 86-115.
- Legum, C. (1965). *Pan-Africanism: A Short Political Guide*. New York: Frederick A. Praeger Publishers .
- Lussier, R. N., & Achua, C. F. (2010). *Leadership Theory, Application & Skill Development*. Kanada: South-Western Cengage Learning.
- Machlup, F. (1977). *A History of Thought on Economic Integration*. Macmillan Press: London.
- Makinda, S. M., ve Okumu, F. W. (2008). *The African Union Challenges Of Globalization, Security, And Governance*. London and New York: Routledge.
- Marable, M. (1987). *African and Caribbean Politics From Kwame Nkrumah to the Grenada Revolution*. London: Verso Books.
- Martin, G. (2012). *African Political Thought*. New York: Palgrave Macmillan.
- Mazrui, A. A. (2002). *Africanity Redefined* (Cilt 1). (L. R. Laremon, T. L. Seghatolislami, M. A. Toler, ve F. Kalouche, Dü) Eritre: Africa World Press.
- Mazrui, A. A. (1992). *Afrikalılar*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mazrui, A. A.(2016). *Dünya Siyasetinde Kültürel Etmenler*. (Ç. Taşkın, Çev.)Ankara: Hece Yayınları.
- Mazrui, A. A. (1986). *The Africans a Triple Heritage*. Boston: Little, Brown & Company (Canada) Limited Printer.
- Metin, S. (2014). Oyun Teorileri ışığında Thomas Hobbes'un Sosyal Sözleşme Kuramının Analiz ve Yorumu. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* (1), 235-264.
- Miskovic, N. Fisher-Tine, H. ve Boskovska, N. (2014). *The Non-Aligned Movement and the Cold War Delhi- Bandung- Belgrade*. New York: Routledge.

- Mitrany, D. (1966). *A Working Peace System*. Chicago: Quadrangle Books.
- Moussa, M. H. (2020). Afrika'nın Ekonomik Bütünleşmesine Giden Yol: Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Antlaşması. *AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 2 (2), 37-50.
- Murithi, T. (2007). Institutionalising Pan-Africanism Transforming African Union Values and Principles Into Policy and Practice. *Institute for Security Studies*. , 143.
- Murray, R. (2004). *Human Rights in Africa*. New York: Cambridge University Press.
- Nasongo, J. W. ve Musungu, L. L. (2009). The Implications of Nyerere's Theory of Education to Contemporary Education in Kenya. *Educational Research and Reviews*, 4 (4), 111-116.
- Nassir, İ. (2018). *Afrika Devletlerinde Ulusal Entegrasyon Sorunu: Güney Sudan Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Nişancı, E. (2003). Küreselleşme, Ulus, Devlet ve Etik. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 4 (1), 27-40.
- Nkrumah, K. (1972). A Letter of Consolation To Dr. Kofi A. Busia: On the Coup in Ghana. *Pradigm Publishers*, 3 (9), 23-26.
- Nkrumah, K. (1963). *Africa Must Unite*. New York : Frederick A. Praeger.
- Nkrumah, K. (1971). *Class Struggle in Africa*. International Publishers.
- Nkrumah, K. (1970). *Consciencism: Philosophy and Ideology for Decolonization*. New York: First Modern Reader Paper Edition.
- Nkrumah, K. (1966). *Emperyalizmin Son Aşaması: Yeni Sömürgecilik*. (A. Sarıca, Çev.) İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Nkrumah, K. (1969). *Handbook of Revolutionary Warfare*. London: Panaf Books.
- Nkrumah, K. (1973). *Revolutionary Path* . London: Panaf.
- Nkrumah, K. (1959). *The Autobiography of Kwame Nkrumah*. Edinburgh: Thomas Nelson and Sons Ltd.
- Nye, J. S. (1971). *Peace In Parts; Integration And Conflict In Regional Organization*. Boston: Little Brown And Company.

Nyerere, J. K. (1968a). Education for Self-Reliance. *University of North Carolina Press*, 18 (4), 415-434.

Nyerere, J. K. (1982). *Five-Years of CCM Government*. Dar es Salaam.

Nyerere, J. K. (1970, April 13). Speeches and Statements. *Preparatory Meeting of Non-Aligned Countries* (s. 1-12). Dar es Salaam: Mwalimu Nyerere Foundation. Şubat 15, 2022 tarihinde Speeches and Statements: file:///C:/Users/koopa/Downloads/Monique%20A.%20Bedasse%20-%20Jah%20Kingdom_%20Rastafarians,%20Tanzania,%20and%20Pan-Africanism%20in%20the%20Age%20of%20Decolonization%20(2017,%20The%20University%20of%20North%20Carolina%20Press)%20-%20libgen.lc.pdf adresinden erişilmiştir.

Nyerere, J. K. (1985). Speech by the Chairman, Mwalimu Julius K. Nyerere, at National Conference of Chama cha Mapinduzi. Dar es Salaam.

Nyerere, J. K. (1968b). *Ujamaa- Essays on Socialism*. Darüsselam: Oxford University Press.

Onuf, N. G. (1989). *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. Kolombiya: University of South Carolina Press.

Orakçı, S. (2021, Şubat). *Ütopya ve Gerçeklik Arasında Afrika'da Birlik Arayışları: Pan-Afrikanizm*. (İ. İ. Merkezi, Prodüktör) Haziran 23, 2021 tarihinde İNSAMER: https://insamer.com/tr/utopya-ve-gerceklik-arasinda-afrikada-birlik-arayislari-pan-afrikanizm_3746.html adresinden erişilmiştir.

Oran, B. (1997). *Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği*. İstanbul: Bilgi Yayınları.

Oshodi, A.-G. T. (2015). Sino-Pessimism versus Sino-Optimism: Which Way for Chinese. C. Quist-Adade, ve V. Dodoo içinde, *Africa's Many Divides and Africa's Future:Pursuing Nkrumah's Vision of Pan-Africanism in an Era of Globalization* (s. 122-139). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

- Özcan, A. B. (2018). Afrika Birliği. Ş. H. Çalış, ve E. Öztürk (Dü) içinde, *Küresel İlişkiler Çağında Uluslararası Örgütler* (s. 407-438). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Özdemir, H. (2012). Avrupa Mantiğı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Özdil, M. (2017). Kolektif ve Bireysel Kimlikler Bağlamında Sosyal Bütünleşme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (28).
- Özeler, N. (2016). Siyasal Entegrasyon ve Avrupa Birliği Sürecinde Egemenliğin Dönüşümü. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 27, 793-814.
- Özensoy, A. U. (2019). 15 ve 16. Yüzyıllarda Sömürgecilik Hareketleri, Fiyat Devrimi ve Sömürgecilik İdeolojisi. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5 (3), 819-834.
- Öztürk, F. N. (2020). Küçük Devlet Neden Süper Güç İttifakından Ayrılır? Soğuk Savaş Dönemi Irak, Mısır ve İran Örnekleri. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 7(2).
- Özyaşar, E. (2018). *Bandung Konferansı (Bağlantısızlar Bloğu) 'nun, ABD-Sovyet Rusya 'nın Bölge Politikalarına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Padmore, G. (1956). *Pan-Africanism or Communism ?* New York: Roy Publishers.
- Palestini, R. (2009). *From Leadership Theory to Practice: A Game Plan for Success as a Leader*. New York: Rowman & Littlefield Education.
- Perçin, Ö. (2018). *Ulus Devlet ve Federalizm İlişkisi: ABD Örneği Üzerinden Bir İnceleme*. Ankara: Seçkin Akademik ve Merkezi Yayınları.
- Poe, D. Z. (2003). *Kwame Nkrumah's Contribution to Pan-Africanism: An Afrocentric Analysis*. New York: Routledge Publisher.
- Powell, Robert. (1991). Absolute and Relative Gains in International Relations Theory. *The American Political Science Review*, 85(4), 1303-1320.
- Rahman, A. A. (2007). *The Regime Change Of Kwame Nkrumah Epic Heroism In Africa And The Diaspora*. New York: Palgrave Macmillan.
- Reus-Smit, C. (2014). Konstrüktivizm. S. Burchill, A. Linklater, R. Devetak, J. Donnelly, T. Nardin, M. Paterson, et al. içinde, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (M. Aydoğan, ve A. Aslan, Çev., s. 285-313). İstanbul: Küre.

- Rist, G. (2008). *The History of Development : From Western Origins to Global Faith* (3 b.). (P. Camiller, Çev.) London: Zed Books.
- Rooney, D. (2007). *Kwame Nkrumah Vision and Tragedy*. Accra: Sub-Saharan Publishers.
- Rosamond, B. (2000). *Theories of European Integration*. New York: St. Martin's Press.
- Rousseau, J.-J. (2002). *The Social Contract and the First and Second Discourses*. London: Yale University Press.
- Ruggie, J. G. (1998). *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*. London: Routledge.
- Rumelili, B. (2015). Bölgeselcilik ve İnşacılık: Kazanımlar ve Vaatler. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12 (46), 169-185.
- Sancaktar, C. (2013). Bütünleşme ve Bütünleşme Teorileri. C. Sancaktar, ve C. S. Hasret Çomak (Dü.) içinde, *Uluslararası İlişkilerde Teorik Yaklaşımlar* (s. 113-157). İstanbul: Beta Yayınları.
- Sharp, J. (2019). Practicing Subalternity? Nyerere's Tanzania, the Dar School, and Postcolonial Geopolitical Imaginations. (T. Jazeel, ve S. Legg, Dü) *In Subaltern Geographies* , 1-13.
- Sherwood, M. (2021). The All African People's Congress (AAPC) called by Kwame Nkrumah. *Contemporary Journal of African Studies* , 8 (1), 63-68.
- Shivji, I. G. (2009). Pan-Africanism and the Challenge of East African Community Integration (Haz.). Paper at EAC 10th Anniversary Symposium: 13-14 Ekim 2009. Arusha Tanzania.
- Soyaltın, D. (2015). Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketlerinin Tarihi ve Kuramsal Arka Planı. C. Dinç içinde, *Avrupa ve Avrupa Birliği: Teori, Güncel İç Gelişmeler ve Dış İlişkiler* (s. 11-34). Ankara: Savaş Kitap.
- Sönmezoğlu, F. (2009). Bağlantısız Üçüncü Dünya'dan Çevre Ülkeleri'ne. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (41), 1-8.
- Sönmezoğlu, F. (2014). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Der Yayınları.

- Strogatz, S. (2016). An Ivy League Professor Explains How a 1980s Game Theory Experiment Suggests How Morality Could Have Evolved. Business Insider.
- Stryker, J. D. (1991). Ghana. A. O. Krueger, M. Schiff, ve A. Valdes (Dü) içinde, *The Political Economy of Agricultural Pricing Policy: Africa and the Mediterranean* (Cilt 3, s. 79-122). London: The Johns Hopkins University Press.
- Sukarno, A. (1955, Nisan 18). CVCE. Eylül 14, 2021 tarihinde https://www.cvce.eu/content/publication/2001/9/5/88d3f71c-c9f9-415a-b397-b27b8581a4f5/publishable_en.pdf adresinden erişilmiştir.
- Sylvester, O. A., ve Anthony, O. I. (2014). Decolonization in Africa and Pan-Africanism. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12 (23), 7-31.
- Şahin, G., ve Beyhan, O. R. (2021). Afrika Birliği'nin Küresel Sistemde Güç Merkezi Olma Hedefi ve "Gündem 2063" Vizyonu. *Savunma Bilimleri Dergisi* (40), 201-244.
- Tandoğan, M. (2015). Konstrüktivizm (Sosyal İnşacılık) Kuramı Bağlamında Afrika. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4 (3), 634-650.
- Taylor, C. L. (2020). A Life of Productivity. C. L. Taylor, ve B. M. Russett (Dü) içinde, *Karl W. Deutsch: Pioneer in the Theory of International Relations* (s. 15-51). Mosbach, Germany: Springer.
- Tekin, Ü. E. (2017). Ekonomik Entegrasyonun Uluslararası Ticarete Etkileri. *Journal Of Social And Humanities Sciences Research*, 4 (5), 1172-1185.
- Thompson, W. S. (1969). *Ghana's Foreign Policy 1957-1966: Diplomacy, Ideology, and the New State*. Princeton: Princeton University Press.
- Timossi, A. J. (2015, Mayıs 15). *Revisiting The 1955 Bandung Asian-African Conference and Its Legacy*. Nisan 11, 2021 tarihinde South Centre: <https://www.southcentre.int/question/revisiting-the-1955-bandung-asian-african-conference-and-its-legacy/> adresinden erişilmiştir.
- Toprak, E. (2007). Neo Fonksiyonalizmden Yapısalcılığa, Entegrasyon Kuramları Işığında Türkiye-Avrupa Birliği Uyum. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 7 (1), 69-89.

- Ülger, İ. K. (2002). *Avrupa Birlğinde Siyasal Bütünleşme*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Vieira, M. A. (2016). Understanding Resilience in International Relations: The Non-Aligned Movement and Ontological Security. *International Studies Review* , 1-22.
- Viner, J. (2014). *The Customs Union Issue*. New York: Oxford University Press.
- Viotti, P. R., ve Kauppi, M. V. (2012). *International Relations Theory*. Pearson.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Addison-Wesley Publishing Company.
- Weber, M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization*. New York: Oxford University Press.
- Weber, M. (2013). *Bürokrasi ve Otorite*. (H. B. Akın, Çev.) Ankara: Liberte Yayın Grubu.
- Wendt, A. (1992). Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International Organization* , 46 (2), 391-425.
- Wendt, A. (1995). Constructing International Politics. *International Security* , 71-81.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. New York: Cambridge University Press .
- White, E. (2010). “Kwame Nkrumah: Cold War Modernity, Pan-African Ideology and the Geopolitics of Development. *Geopolitics*, 8 (2).
- Wiener, A., ve Diez, T. (2009). *European Integration Theory*. New York: Oxford University Press.
- Yapıcı, M. İ. (2007). Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (3), 130-157.
- Yeşil, A. (2016). Liderlik ve Motivasyon Teorilerine Yönelik Kavramsal Bir İnceleme. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2 (3), 158-180.
- Yesevi, Ç. G. (2021). Uluslararası İlişkiler Bilim Dalında Sosyal İnşacılık Yaklaşımının İncelenmesi. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 52-74.

Yıldız, M. (2008). Bütünleşme Biçimleri ve Avrupa Birliği. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bursa.
<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ead/tanitimkoordinasyondb/butun.doc>
. sitesinden erişilmiştir.

Yılmaz, A. (2013). *Küresel Dünyada Uluslararası İlişkiler*. Ankara: Kadim.

Yukl, G. (2010). *Leadership in Organizations*. New York: Pearson.

Zang, L. (1998). The Contribution of African Diplomacy to the Non-Aligned Movement and the group of 77. *African Journal of International Affairs*, 1 (1), 1-16.

Zúquete, J. P. (2021). *Routledge International Handbook f Charisma*. (J. P. Zúquete, Dü.)
New York: Routledge

TEZ DEĞERLENDİRME FORMU

Aksaray Üniversitesi Tez Değerlendirme Formu		
Öğrencinin Adı Soyadı: Beyza Esendağ		EVET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	
2	Kapakta av ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	
6	Sekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	
12	Av ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
13	Özet: tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	
16	Kaynak formatı Kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	
Atıf Yöntemi APA 6 ☐ CMS ☐ İSNAD ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	
21	Sayfa kenar boşluklar ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	
25	Sekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	

Bu tezin tarafımdan “Tez yazım kuralları” okunarak dikkatlice hazırlanmış olduğunu ve doğabilecek her türlü olumsuzluktan sorumlu olacağımı kabul ederim.

Öğrencinin imzası